

АРТУР
КОНАН
ДОЙЛ

ҚАНҒА-ҚАН

Шерлок Холмс хаққында гүрриңлер

НӨНІС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1992

**И (Англ) Артур Конан Дойл. Қанға қан: Повесть—
Д—83 Нөкіс: — «Қарақалпақстан», 1992, 144 б.**

Белгили англичан жазушысының таңламалық шығармаларынан ибарат кітабына «Қанға қан» повести киргизилди, онда Шерлок Холмс хэм оның досты Уотсон ҳаққында биринши ирет гөп қозғалады, даңқы жайылған из кесиўши — тергеўши Шерлок Холмстың тек өзине тән айрықша бақлаў хэм ақыл төрезисине салып пикир жүритиў уқыбы айкын сүүретленеди.

**Рус тилинен аударған
Ешимбетов Генжемурад**

Д 4804010100-119 72 — 90
М — 357 (04) — 92

І Б В 5 — 8272 — 0888 — 4

Ташкент «Ўқитувчи» 1986 г.
«Қарақалпақстан» баспасы, 1992

ҚАНҒА ҚАН

(повесть)

І БӨЛІМ

**ӘСКЕРИЙ — МЕДИЦИНАЛЫҚ ХЫЗМЕТТИҢ
ОТСТАВКАДАҒЫ ОФИЦЕРИ ДОКТОР ДЖОН Г.
УОТСОННЫҢ ЕСКЕ ТҮСИРИҒУЛЕРИНЕН.**

I Бап

М — Р ШЕРЛОК ХОЛМС

Мен 1878-жылы Лондон университетін питкердим хәм врач атағын алып бирден Нетлиге жөнөп кеттим, бул жерде әскерий хирурглер таярлайтуғын арнаулы курста оқыдым. Оны питкергеннен кейин мени Бесинши Нортумберленд атқышлар полкында хирургтың ассистенти етип тайынлады. Сол уақытта ол полк хиндстанда туратуғын еди. Мен жетип бара алмай атырып-ақ ол жерде Афғанстан арасында екінши урыс оты тутанған екен. Бомбейге түскеннен кейин полкимнің асыудан өтип, жау территориясының ишине әдеуір кирип кеткенін билдим. Усындай аұхалға түскен басқа да өзимдей офицерлер менен бирге өз полкимнің изине түстим: мен аман-есен. Қандағарға дейін барып жеттим хәм сол жерден полкимди ізлеп таптым және дәрхал өзимнің жаңа миннетимди атқарыуға киристим.

Бул кампанияда көп адамлар атаққа, абырайға ийе болды, ал маған сәтсизликтен, бахытсызлақтан басқа хеш нәрсе буйырмады. Мени Берктир полкына өткерди. Соның менен мен тәғдийрине жазылған Майванд жанындағы сауашқа қатнастым. Ийниме тийген мылтық оғы палұан сүйектен тесип өтип, қан тамырларын жарақатлады. Егер өзимнің садық, мәрт атқосшым Мьюррэй болмағанда мениң мийримсиз газилердің қолына түсийим итимал еди, ол мени жүк тасыйтуғын атқа ар-

---

¹ Газилер — мусылман фанатиклери.

тып, Англия бөлімлері жайласқан жерге еплеп аман-есен алып келді.

Жара қыйнаған хәм узақ емленіу дидкени қуртқан мени басқа да көп ғана жарадар жәбиркешлерге қосып поезд бенен Пешавердеги бас госпитальға жиберди. Ол жерде мен кем-кемнен саўала басладым хәм пала-тада жүре алатуғын дәрежеге жеттим, және хәттеки азғана қуяшта жылыныу ушын верандаға да шыға ала-туғын болдым. Усының арасында бизиң Хиндстандағы колониямыз ушын анатшылық болып саналатуғын қа-рын, ишки сүзек кеселлигине тап болдым. Бир қанша ай бойына мени үмитсиз деп есаплады, ал аз-маз са-ўалғаннан кейин де хәлсизлигим хәм қыйналыуым се-бебли тик аяғыма зордан-зорға тура алатуғын болдым және врачлар мени тез Англияға жиберіу зәрүр деп уйғарды. Ден саўлығым күтә нашар болса да мен әс-керий «Оронтес» кемесине отырып, бир айдан кейин Плимуттеги жағыстан шықтым. Бул жерде мен тоғыз ай дауамында хәкіметтиң аталарша ғамхорлығына бө-ленип, ден саўлығымды қайта тиклеп алдым.

Англияда мениң досларым да, тууған-тууысқанла-рым да жоқ еди, дурысырағын айтқанда төрт тәрепим қубла адам едим. Күниге он бир шиллинг алты пенс пенен күнелтиу керек болды. Усындай қыйын жағдайда мен шөп-шар салынатуғын үлкен қутыға уқсас Лондон-ға умтылдым, ол ғақытта бул жерге пүткил империядан саяқ-сандырақ жалқаулар сөзсиз жыйналатуғын еди. Лондонда мен бир қанша ўақыт Стрэндтеги мийман-ханада жасап турдым және бар тыйын-тебенімди қайда болса сонда еркимше жумсап мақсетсиз ебин — жорық күн кеширдим. Ақыр аяғында ақша жағынаң соншама тарықтым, сонлықтан да тез ара пайтахттан қашып кетиу, ямаса қандай да бир аўылда сандалып жүриу, ямаса күн көрисимди пүткиллей өзгертиу зәрүр екен-лигин түсиндим. Соңғы ықрарға келип мен дәслепп мий-манханадан шықтым және өзиме қолайлы, қандай да бир елеспесизлеу хәм арзанырақ турақ жай излей бас-ладым.

Усы мақсетте жолға шыққан күни кишкене «Кри-терион» ресторанында биреу мениң ийнимнен тартады. Бурылын қарасам ол Лондон емлеуханасында бурын бир ўақытларда менде фельдшер болып жумыс исле-

ген жас жигит. Стэмфорд екен. Жалғыз баслы адамның ушы-қыйыры жоқ Лондонда таныс адамын ушырастырыуы қандай жақсы! Бұрын мен Стэмфорд пенен айтарлықтай дос болмаған едим, бірақ хәзир мен оны зор қуғанымш пенен қутлықладым, ал оның да мени көрип қуғанғаны билинип турды. Қуғанымш кеткенім соншелли — мен оны азанғы аўқатты бирге жеўге шақырдым хәм сол заматта кебке¹ отырып Халборнға жөнеп кеттик.

Қалай-қалай болып кеткенсиз, Уотсон? — деп сорады ол кебтиң дөнгелектери Лондонның адам быжнаған көшелерин бойлап зытқып киятырған ўақытта қызығыўшылық сезимин жасырмастан. — Қалай, сиз жүдә жүдеў көринесиз ғой, реңкиңиз запырандай сарғайып кеткен!

— Мен оған қысқаша басымнан кешкен ўақыяларды айтып бердим, соның арасында бизлер де ресторанға жетип тоқтадық.

— Сорлы бийшара-ай! — деп мениң бахытсызлығым жөнин де аяныш сезимин билдирди ол — Енди не исле-мекшисиз?

— Квартира излеп жүрмен, — деп жуўап бердим мен. — Бул жақты дүньяда қолайлы, арзанырақ бир жай табылар ма екен, деген үмиттиң жетегинде жүрмен:

— Мине қызық, — деди мениң жолдасым, — мен бүгин усындай сөзлерди екнши адам — сизден еситип отырман.

— Ал, бириншиси ким? — деп сорадым мен.

— Бир киши, ол бизиң емлеўханадағы химия лабораториясында жумыс ислейди. Бүгин азанда ол жақсы квартира таўып алғанын, бірақ кирей пулын төлеў бир өзиис аўырлаў түсетуғынын, жарнақласыўға адам излеп жүргенин айтып еди.

— Пай нетесен! — деп қуғанғанымнан бақырып жибериппен. — Егер ол хақыйқаттан да квартираны және оның шығынларын бөлисип төлеўди қәлейтуғын болса, онда мен оған миннетдаршылық билдиремен! Сондай-ақ маған да жалғыз өзим жасағаннан екеў болып жасаў анағурлым қолайлы ғой!

Жас жигит Стэмфорд вино толы стаканды ұслап отырып маған бир қарап қойды.

¹ Кеб — пайтон арба.

— Ол Шерлок Холмс деген адам екенін сиз еле билмейсиз, — деди ол.

— Оның менен бир жайда жасауға сизің қайыл болмауыңыз да мүмкін.

— Не себеп? Оның айыбы барма?

— Оның айыбы бар демекши емеспен. Оның минези азғана ерсилеу — илимнің бир қанша тарауына хәуес. Бірақ, улыума айтқанда мениң пикиримше ол қақ ниетли адам.

— Мүмкін, оның медик болғысы келетуғын шығар? — деп сорадым мен.

— Жоқ, оның не ислеяжағын мен түсинбей-ақ қойдым. Мениңше, ол анатомияға жетик, химияны да майда-шүйдесине дейін биледи, бірақ медицинаның изине де муддасыл түсип жүрген жоқ. Ол илим менен де аратура шуғылланады, бірақ көп ғана профессорларды да таңландыратуғын елеспесиз кең көлемли билимге ийе екенине хайран қаласаң.

— Мақсетіңиз не деп, сиз оннан сорап көрдіңиз бе? — дедім мен қызықсынып.

— Жоқ, ол бир нәрсе менен қатты шуғылланып атырған уақытта оны сөйлетиу қыйын, хәттеки ирке де алмайсаң.

— Мен оның менен таңысуға қайыл болдым, — дедім мен. — Егер бир квартирадағы табақлас шеригің көп сөйлей бермейтуғын, тыныш, тек өз исин билетуғын адам болса күтә жақсы. Мен еле онша сауала қойған жоқпаң, маған шауқым, хәрқыйлы дау-жәнжел жақпайды. Афғанстанда мениң динкемди сондайлар құртты, оларды бул дүньядағы ақырғы көриұим болсын. Сизің достыңыз бенен қалай ушырасаман?

— Хәзир ол қайнақай лабораторияда отыр, — деди мениң жолдасым Лабораториясына гейде ол хәпте бойына кирмейди, ол гейде азаннан кешке дейін шықпайды. Егер барғыңыз келсе оған азанғы чайдан кейін барамыз.

— Әлбетте, барғым келеди, — дедім мен. Ендиги әңгимемиз басқа темаларға көшти.

Бизлер Холборннан кеселханаға жеткенше Стэмфорд жол-жәнекей өзим бирге жасайжақ болып қиятырған мырзаның айрықша минез-қылықлары хәққында айтып берди.

— Егер оңыспай қалсаңыз маған өкпелеп жүрмең — деди ол. — Мен оның менен тосыннан лабораторияда

ушырасып таныстым. Өзиң ғой қайыл болған, буннан былайғы жағына мен араласпайман.

— Мейли, оңыса алмасақ қоямыз-дә, — дедім мен. — Бірақ, Стэмфорд, — дедім мен оның жүзине тик қарап тұрып, сөйтіп сениң меннен қутылажақ ойың бар ғой. Неге, ол кисиниң характери соншама жаман ба? Жасырмастан айта бер, құдайдан шығар.

— Билмесем несин айтайын, — деп күлип жиберди Стэмфорд — Холмста мениңше күшли илим әрұағы бар, оның иси мудама шеклеули. Билип қоя бер, ол өсимликтен алынған жаңа дәриниң адамға қаншама тәсийр жасайтуғынын билиу үшін өзиниң достына оның азғана тамшысын сөзсиз бүркіп жибереди. Әлбетте, бул ашыуланғаны емес, ал тек қызықсынғаны. Солай болса да оның әдиллигин де айтыу керек — сол дәрини өзи де қабыл етеди. Ол анық хәм исенимли билимлерге ынтығады.

— Мейли, бул жаман емес ғой.

— Дурыс, бірақ бул жерде де шектен шығып кетуғыны бар. Егер оның анатомия кабинетинде өликти таяқ пенен сабап атырғанын көрген ұақытында оған қарау күтә қорқынышлы екенине сиз келисетуғын шығарсыз.

— Ол өликти сабайды ма?

— Аўа, өлгеннен кейин өликти таяқ пенен урса, онда көк пайда болады ма ямаса жоқ — па, соны ис жүзинде сынап көриу үшін сабайды. Мен буны өз көзим менен көрдим.

— Оның медик болғысы келмейди деген едиңиз ғой сиз.

— Олай емес сыяқлы. Буның хәммесин оның не ушын үйренип атырғанын бир құдайдың өзи биледи. **Мине**, биз келип те қалдық, енди оны өзин көре берерсен.

Биз шарбақтың дығырығынан бурылып кишкене ергенек арқалы үлкен кеселхана жайына тутас салынған флигельге кирдик. Маған бул жердегилердиң хәммеси таныс болғанлықтан жол силтеуди рәжет етпедик хәм тас текше арқалы көтерилип дийуаллары узын шубай ақланған, еки жағында да қоңыр қапысы бар қараңғылау узын дәлизди бойлап жүрдик. Ең түпкирде кишкене пәскелтек жай көринди — сол химия лабораториясы екен.

Бул кең жайдың ишиндеги текшелерде және жерде

есап-сансыз шийшелер менен түтикшелер қалай бөлса солай шашылып жатыр екен. Барлық жерде пәскелтек кең столлардың үстінде хәр қыйлы шийше ыдыслар, пробиркалар хәм көгис жалын шығарып жанып турған бунзен горелкалары үйилип тур. Лабораторияда адам жоқ екен, тек түпкирдеги бир мушта бир жас жигит столға еңкейип бир нәрселерди қуныға шуқлап отыр. Қиятырғанымызды еситип, бизлерди көрди де ол орнынан ушып түргелди.

Таптым! Таптым! — деп қуғанғанынан бақырып жиберди ол, сөйтти де қолына пробиркасын услап бизлерге қарай жүрди. — Мен ақыр аяғында реактив таптым, ол гемоглобин менен ғана шөктириледи, оған басқа қеш нәрсе тәсийр жасай алмайды! Егер ол бир ууыс алтын тауып алғанда да оның жүзінде усыншама қуғаныш белгиси пайда болмас еди.

— Доктор Уотсон, мистер Шерлок Холмс, — деп екеуимзди бир-биреуимизге таныстырды Стэмфорд.

— Эссалаұма әлейкум! — деп Холмс мениң қолымды қатты қысып сәлемлести, мен оның қолы күшли емес деп ойлаған едим. — Мениң билиуимше сиз Афғанстанда болғансыз.

— Қалай билдиңиз? — деп таңландым мен.

— Ол көринип тур ғой, — деп күлимсиреди ол. — Минне, гемоглобин болса — бул қыйын ис. Сизлер әлбетте, мен ашқан жаңалықтың әхмийетин түсинетуғын шығарсыз?

— Бул әлбетте, химиялық реакция иретинде қызық жаңалық, бирақ ис жүзінде — ... дедим мен.

— Қудай бул ҳаққында, он жыл ишинде суд медицинасында ашылған практикалық жақтан ең әхмийетли жаңалық усы ғой. Қан дағын қәтесиз анықлауға буның мүмкиншилик беретуғынын сиз түсинбейсиз бе? Бери кел, — деди ол шыдамастан хәм шарппа билегимнен услап мени өзиниң столына алып келди. — Таза азғана қан алайық, — деди ол хәм ийнениң ушын бармағының басына суғып жиберип, нипетка менен бир тамшы қанды тарттырып алды. — Енди мен усы бир тамшы қанды бир литр сууға тамызаман. Қарап көриңиз, суу тап-тазадай көринеди. Қанның муғдары сууға қарағанда миллионның бир бөлегиндей. Солай болса да өзинше бир өзгеше реакцияға ийе боламыз деп сизди исендире аламан, — деди ол. Сөйтти де ол шетки қутыға бир неше

ақ кристалларды салып жиберди хәм оның үстине қандайда бир иренсиз тынық суу тамызды.

Қутыдағы зат демнің арасында қоңыр — қызғылт иренге дөңди, ал қутының түбинде гүрең шөгінди пайда болды.

— Уа-ха-ха, — деп ол қолына жаңа ойыншық тийген баладай, қуғанғанынан қол шаппатлап жиберди. — Буны сиз не деп ойлайсыз?

— Бул қандайда бир күшли реактив қусайды, — дедим мен.

— Бул әжайып таң қаларлық усыл! Бурынғы гваяк мумы менен тексерилетуғын усыл күтә қыйын хәм исенимсиз еди, сондай-ақ егер қан бир неше саат бурын шашыраған болса, онда қан дақларын микроскоп пенен изертлегенде де бәрибир пайдасыз болды. Ал, бул реактивке бәри бир — таза қанба ямаса көп уақыт бурын шашыраған қанба — жақсы анықлай алады. Егер усы жаңалық бурынырақ ашылғанда хәзир еркинликте жүрген жүзлеген адам өз жынаятлары ушын қашан-ақ жаза алған болар еди.

— Еле солаймеди! — дедим мен.

— Жынаяттың себебин ашып таслау мұдамы усы мәселеге барып тиреледи. Адам өлтирип жынаят иследи, деп неше айдан кейин де бир адамнан гүманланыу мүмкин. Оның иш кийимин ямаса көйлегин көзден өткерип, қоңыр дақты көреді. Бул не — қан ба, батпақ па, темирдің татыма, мийуеңиң ширеси ме ямаса және бир басқа нәрсе ме? Экспертлердің көпшилигин туңғыйыққа апарып тиреген мәселе, мине, усы болды, ал не себеп? Себеби исенимли реактив болмады. Енди бизде Шерлок Холмстың реактиви бар хәм қыйыншылықлардың бәри жойылды!

Оның көзлери гүл-гүл жайнап турды, ол халықтың қол шаппатлауына жууап қайтарып атырған адамдай қолын көкирегине қойып тәжим етті.

— Сизди қутлықлау керек, — дедим мен оның энтузиазмына таң қалып.

— Буннан бир жыл бурын фон Бишофтың шийеленискен иси талкыланды. Мен ашқан усыл сол уақытта болғанда ол әлбетте дарға асыу жазасын алған болар еди. Ал Брандфорттан Мэзоның хәм атақлы Моллердин хәм Мопельеден Лефеврдин, хәм Нью — Орлеаннон Сэмсонның ислерин не қыласаң? Мен онлаған исти атап

көрсете аламан, олар ушын мен ашқан реактив ше-
шіуши роль атқарған болар еди.

— Сиз қәдимги жынаятлардың аўыз еки хроникасы
екенсиз, — деп күлди Стэмфорд. — Сиз арнаулы газета
басып шығаруыңыз тийис. Оны «Өтмиштеги полиция
жаңалықлары» деп атасаныз болады.

— Солай ислегенде қатып кетер еди, — деди Шерлок
Холмс бармағының басындағы қан шыққан жерге пласт-
тыр жабыстырып атырып. — Абайлы болыўға туўры ке-
леди, — деди тағы да ол күле шырай менен маған бу-
рылып, — мен жийи-жийи хәр қандай зәхәрли затлар
менен ислес болып тураман. — Ол маған қолын созып,
бармақларын көрсетти, мен оларға да пластыр жабыс-
тырылғанын хәм оларда қалған кислота дақларын көр-
дим.

— Бизлер бир жұмыс пенен келип едик, — деди
Стэмфорд үш аяқ бийик табуреткаға отырып атырып
хәм екінши бир сондай табуретканы ботинкасының басы
менен маған ысырды. — Мениң бул достым өзине турақ
жай излеп жүр, сиз шерик таба алмай жүргениңизди
айтып едиңиз, сонлықтан да мен буны сизиң менен та-
ныстырыўға алып келдим.

Квартираға мениң менен жарнақласыў келешегі
Шерлок Холмсқа унағандай көринди.

— Билдиңиз бе, мен Бейкер — стритте сизиң менен
бизге барлық жағынан қолайлы бир квартира таптым, —
деди ол. — Ашшы темекиниң ийиси сизге жағатуғын
шығар, деп ойлайман?

— Мениң өзим «корабельный» шегемен, — деп жу-
уап қайтардым мен.

— Онда күтә жақсы. Мен үйде химикалий сақлаўды
әдет еткенмен және ўақты-ўақты оның менен тәжірийбе
ислеймен. Бул сизге жақпай қалмай ма?

— Хеш қандай.

— Тоқтап турыңыз, менде және қандай кемшилик
бар? Дурыс, гейпара ўақытлары мен хеш нәрсе жақ-
пайтуғын адам болып қаламан хәм күн бойына аўзым-
ды ашпайман. Маған өкпелеп отыр екен, деп ойламаў
керек Тек маған кеўил аўдармасаңыз болды, изи жақсы
болып кетеди. Ал, сизиң неге өкиниўиңиз мүмкин? Хә-
зирше биз бирге жасамай атырып бир-биримиздиң ең
жаман әдетимизди билип қойғанымыз жақсы болады.

Бул бир-биримизди тергеў мениң күлкимди келтирди.

— Мениң бульдог күшигим бар, — дедим мен, — және маған хеш қандай шауқым жақпайды, өйткени, мениң нервим бузылған, төсекте турмастан түске дейін жатыуым да мүмкин, улыұма айтқанда күтә ериншекпен. Басым аұырмаған Ұақытта мениң және бир жақпас әдетим бар, бирақ хәзир ең тийкарғысы усылар.

— Ал, скрипка шертсе де шауқым шығарды дейсиз бе? — деп тынышсызланып сорады ол.

— Шертилиуине байланыслы, — дедим мен. — Жанға жағымлы нама шертилсе қудайдың бергени, нама жаныңа жақпаса...

— Онда келистик, — деп күлди ол. — Егер жай сизге унайғойса онда ис питти деп есаплауға болады.

— Қашан барып көремиз ол жайды?

— Ертең түс уақытында маған кел, екеуимиз бирге барып, келисемиз.

— Жақсы онда, тал түсте келейин, — дедим мен оның қолын қысып.

Ол қайтадан өзиниң жұмысына киристи, ал биз Стэмфорд екеуимиз мен жатқан мийманханаға пиядалап кеттик.

— Айтпақшы, — деп Стэмфордқа бурылып бирден тоқтадым мен, — мениң Афғанстаннан келгенимди ол қалай билди екен?

— Мениң жолдасым бир нәрсени жасырып турғандай күлимсиреди.

— Оның бир қызық жери усы, — деди ол. — Оның хәммесин қалай болжап ойлайтуғынын билиуі ушын бир аз адамлар көп ақша төлер еди.

— Демек, онда қандай да бир сыр бар ғой? — дедим мен алақанымды уұқалап. — Жүдә таң қаларлы ис! Бизлерди таныстырғаның ушын саған рахмет. «Адамзатты билиуі ушын адамды үйрениуі керек» дегенди билетуғын шығарсыз.

— Демек, сизиң Холмсты үйрениуіңиз керек екендә, — деди Стэмфорд мениң менен хошласып. — Былайынша айтқанда оның тегин адам емес екинине тез ара исенесиз. Сиз оның минез қулқын билемен дегенше, ол сениң минез қулқынды аұзыңды ашыу бойына билип алады, деп бәсекелесиуіме болады. Хош, аман болыңыз!

— Хош болыңыз, — дедим мен де хәм өзимниң жаңа танысыма кеулим толып мийманханаға қарай жүрдим.

ЖУУМАҚ ШЫҒАРЫУ ХӨНЕРИ.

Ертенине бизлер келисилген ўақытта ушырастық хәм кешс Холмс айтқан Бейкер — стриттеги №221 — 6 квартираны көриўге атландық. Квартирада жатып уйқлаўға арналған еки бөлме хәм кең, жақтылы, үлкен еки терезеси, қолайлы үскенеленген мийманхана бар екен. Жай екеүмизге де унады және кирей пулы да екеүимиз бөлискенде арзанға түсти, сонлықтан да кирей пулы ҳаққында келистик де дәрриў квартираның пулын төлеўге киристик. Сол кеште мен мийманханадан өзимниң керек — жарақларымды алып келдим, ал азанда өзиниң бир қанша ящиклерин хәм сандықшасын алып Шерлок Холмс келди. Бир-еки күн ишинде затларымызды қолайластырып, орынлы орнына қойып шықтық. Ал, кейнинен көрпе-төсеклеримизди оңластырып жаңа жағдайға қолайласа басладық.

— Холмстың бир жақсы жери, адам жатырқамайды екен. Ол сабырлы, ислеген исин ойланың ислеўди әдет еткен адам болып шықты. Айрым жағдайда болмаса кроватина саат оннан кешикпей жатады екен, ал азанда мен еле төсегимде жатырғанда-ақ оның аўқатланып, азан менен жумысына кирисип атырғанын көремен. Гейде оны күни бойы лабораторияда, гейде анатомия кабинетинде отырғанын, гейде узақ ўақыт қыдырып жүргенин көресен, тағы бул қыдырыспа оны Лондонның түпкириндеги бир көшелерге алып баратуғын қусайды. Ол руўхланып жумыс ислеўге қулшына кирискен ўақытта оның күш — жигеринде шек балмайды, бирақ кем-кем пәсейген ўақытта мийманханадағы диванға барып бир де сөз айтпастан, хәттеки, тырп етпестен күни бойына жатып жүргенин көрдим. Бундай күнлерде мен оның жүзинде, көзинде эрман сезимлерин көрип гиябентликке қумар адам екен, деп гүманланып да жүрдим. Егер ол сонын ала өз исин өлшеп-шенеп, мақсетке муўапық, даналық түрде ислеменде мениң ондай гүманланыўым бийкарланбаған болар еди.

Хәпте изинен хәптелер өте берди хәм оның қандай адам екенин билиў барған сайын мени қатты қызықсындырды және оның өмириндеги мақсети мениң сана-сезимимди пүткиллей бийлеп алды. Хәттеки оның түртүси үстиртин бақлаўшының өзин де албырата алату-

ғын еди. Оның бойы алты футтағ артық емес еди, бірақ күтә арық болыуы себепли бойшандай көринетуғын еди. Оның көзиниң өткірлиги соншелли, тигилип қараған адамы силейип қатып қалатуғын еди, кишкене бүркіт мурны ондағы толып-тасып турған күш-жигерди, тәуекелшиликти билдирер еди. Сондай-ақ оның қайқыдан келген ийеги де минез-қулқының қатаңлығын аңлатып турар еди. Оның қолларында мұдамы химикалий дақлары, сыя излери жүргени, услаған затларын сондай епшиллик пенен услайды, хәттеки көзиң илмей қалады — буны мен өзиниң жуқа ал химиялық приборлары менен бир нәрсе ислеп атырған ұақтында өз көзим менен талай ирет көрдим.

Егер бул адамның тәнхә өзине тийис барлық нәрсени не ушын қоршалайтуғынын, шыдамлылығын билиуге мени не мәжбүрлегениң айтатуғын болсам, оқыушылар бөтенге мин тағыуға құмар адам екен, деп есаплауы да мүмкин. Бірақ ондай айып тақпастан бурын мениң өз алдыма хеш қандай мақсет қойыуға әдетленбегенимди, оған аз да болса ақылымның жетпегениң ескертип өтпекшимен. Ден саулығыма байланыслы жауын-шашынлы ямаса қауа ырайының салқын күнлери маған далаға шығыу мүмкин болмады, мениң хал-жағдайымды келип сорайтуғын бир де ағайиң яки дос адам болмады, олардың хеш қайсысы менде жоқ еди, сонлықтан да күнделикли турмысымды зеригиу менен кеширдим. Усы себепли шериклесимде құпия сыр бар екенин билип қуғандым да, соларды билиуге, түснинуге күни бойы умтылып, ұақыттың қалай өткенин билмей қалатуғын едим.

Холмс медицина менен шуғылланбады. Бирде бул сорауға оның өзи Стэмфордтың айтқанындай терис жууап қайтарды. Сондай-ақ мен оның илимий атақ алыу хәм илимлер дүньясына жол ашыу ушын пайдасы тийгендей қандайда болмасын илимий әдебиятларды мұдамы оқып жүргениң де көрмедим. Бірақ гейпара пәндлерди ол зор инта менен үйренип, таң қаларлық дәрежеде ядға билди, және илимниң гейпара ерси тараулары бойынша да соншама кең хәм саррас билимге ийе болды, бул бирдейине мени хайран қалдыратуғын еди. Қолына не түссе соны оқыйтуғын адам өз билиминиң тереңлигине мақтануы мүмкин. Егер бир ға-

жетине жарайтуғын болмаса хешкимнің майда-шүйдеге бас қатырып отырғысы келмейді.

Сондай-ақ Холмстың билимлилиги сыяқлы әдепсизлиги де хайран қалдыратуғын еді. Хәттеки хәзирги заман әдебияты, сиясаты, философиясы хәққында оның түсиниги жоқ еді. Мен оған Томас Қарлейль деген адам бар деп айтқан Ұақытта Холмс садалық пенен: Өйдеген ким өзи, ол неликтен атақлы? — деп сорады. Бирақ Коперниктиң теориясы хәққында болып, Қуяш системасының дүзилиси хәққында болып, оның хеш нәрсе билмейтуғынына мен уялып кеттим. Он тоғызыншы әсирде жасап турған мәдениятлы адамның Жер Қуяш дөгерегинде айланатуғынын билмегенине мениң хеш қандай исенгим келмеді!

— Сиз таңланып турған қусайсыз, — деди ол кулимсиреп, мениң аң-таң болып турғанымды көрип. — Рахмет, сиз мени есима ендирдиниз, ал енди мен буны мүмкин болғанынша тезирек умытыуға умтыламан.

— Умытыуға дейсең бе?

— Көрдиңиз бе, — деди ол, — мен адамның мийин иши бос кишкене қууыс жайға уқсас деп түсинемен, оған өзиңиз қәлеген нәрсени салыуыңыз мүмкин. Ақмақ адам оған қолына илингеннің хәммесин тыға береді, пайдалы, керекли үәжлер сыймай қалады, ямаса олардан жақсыларын ақтарып таба алмайды. Ал, ақыллы адам өзиниң мий-қууыс жайына сыйғандайын муқыят таңлап алады. Адам оның ишине ирети менен өзи жайғастырып салған көп үәжлерден сол Ұақытта жұмыс ушын зәрүр болған үәжди ғана алады. Усы кишкене жайдың дийуаллары созылмалы, оларды қәлегениңше соза беріуге болады, деп адамлар бийкар ойлайды. Жаңа үәж қолыңызға түссе гөнелериңнен гейбиреуин умытатуғын заман да болады, деп сизди исендиремен. Сонлықтан да кереклинің орнына керексизди тыға бермеу күтә әхмийетли.

— Буныңыз дурыс, бирақ Қуяш системасы хәққында билмеу!.. — деп бақырып жибериппен мен.

— Маған оның не кереги бар? — деп маған қарады ол шыдамастан. — Мейли, сизиң айтқаныңыздай-ақ болсын, бизлер Қуяш дөгерегинде айланып жүрген-ақ болайық. Ал егер мен ай дөгерегин айланып жүргенимди билсем — бул маған ямаса мениң жұмысыма көп жәрдем етер ме екен?

— Сениң жумысың қандай жумыс деп сораыжақ та болдым, бірақ өкпелетип аларман, деп сезиклендим. Оның усы айтқан сөзлерине қарап отырып мен ойланып қалдым және ол өз мақсети ушын ғажетти жоқ билимге бас қатырғысы келмейди екен, деген жуўмаққа келдим. Демек, ол өзи топлаған билимнен қалай болмасын толық пайдаланажақ екен. Ол айрықша билимге ийе екенин көрсеткен хәмме билим тараўларын мен өзимше бирме-бир санап шықтым. Дәрхал қолыма қәлем алып, буның бәрин қағазға түсирдим. Жазғанларыма қарап стырып күлким келди.

«Аттестат» төмендегише болды:

ШЕРЛОК ХОЛМС — ОНЫҢ МҮМҚИНШИЛИКЛЕРИ

1. Әдебият тараўындағы билими — хеш қандай.
2. Философия тараўындағы билими — хеш қандай.
3. Астрономия тараўындағы билими — хеш қандай.
4. Сиясат тараўындағы билими — азғана
5. Ботаника тараўындағы билими — бир қәлипте емес. Белладоннаның, бәңниң хәм улыўма зәхәрдиң қәсийетлерин биледи. Бағшылық хаққында түсиникке ийе емес.
6. Геология тараўындағы билими — ис жүзинде биледи, — бірақ шекленген. Хәр қыйлы топырақтың үлгилерин бир қараўдан-ақ анықлайды. Көше гезип келгеннен кейин маған шалбарына жуққан шаңды көрсетти хәм иреңки және дүзилиси бойынша Лондонның қайсы жериниң шаңы екенин анықлайды.
7. Химия тараўындағы билими — күтә айрықша.
8. Анатомия тараўындағы билими — Қолға услағандай, бірақ избе-из емес.
9. Жинаятлар хроникасы тараўындағы билими — Оғада көп. Он тоғызыншы әсирде исленген жынаяттың хәр бирин пүткил майда-шүйдесине дейин биледи.
10. Скрипканы жақсы шертеди.
11. Қылышласыўда алдына адам салмайды, айрықша боксер.
12. Англия нызамларының бәрин ис жүзинде толық қоллана биледи.

Усы пунктке келгенде қуры жазып отырғаным ашыўым келип «аттестатты» отқа ылақтырдым. «Оның билетуғынларының хәммесин қаншама санап шықсаң да буның оған не ушын керек екенин, соншама билимди талап ететуғын бул қандай кәсип екенин билиў мүм-

кин емес, деп ойладым мен ишимнен. — Сонлықтан да қуры бас қатырмай-ақ қояйын дедім».

Мен оның скрипкада әдеуір қыйын пьесаларды да атқара алатуғынын билемен. Бірақ оның барлық жұмыстарындағыдай бұнда да бір ерсилік бар еді. Әдеуір қыйын пьесаларды да скрипкада оның атқара алатуғынын мен билетуғын едім, өйткені менің өтінішім бойынша Мендельсонның «Намаларын» хәм басқа да мен сүйіп тыңлайтуғын намаларды шертип беретуғын еді. Бірақ бір өзі қалғанда скрипкасын онша қолына алмайтуғын еді. Кешқурын креслоға шалқая таслап дизесінде скрипкасы, көзі жұмыұлы, қолындағы тартқышты скрипка тарына тийгизіп қойып отыратуғын еді. Гейде оны қайғылы нама менен тамамлап жүрді. Және бірде әжеп тәуір қәхәрленип шертетуғын еді. Бұл ызыңлылар өзіне жағыш турғаны кейпинен көрнер еді. Бірақ бұның хәммеси өжетлік пе ямаса нәпсіқаулықпа — бұл жағын мен хәш қандай түсинбей-ақ қойдым. Егер усындай қуры ызылды, қуйқаңды жуулататуғын «концертлерден» кейін менің кеулімди алып жубатыу үшін мен сүйіп тыңлайтуғын намаларды шертип бермегенде оған ауыр сөз айтып салған болар едім.

Дәслепки хәптеде бизің жайымызға хәш ким бас суққан жоқ, сонлықтан да шериклесімди бұл қалада өзім қусап жалғыз екен деп ойлай басладым. Бірақ, көп ұақыт өтпей-ақ оның танысларының, онда жәмийеттің хәр қыйлы қатламларының ишинен шыққан танысларының көп екеніне мен исендім. Бірде сықыл келбеті балпақ тышқанға уқсас, үпик — сары, қара көз, илкер, арық кишкене адам бизге хәптесіне үш-төрт ирет келетуғын болды — ол маған өзін Лестрейд мырза деп таныстырды. Бір күни жақсы кийінген бір жас қыз азанда келип ярым саатқа жақын ұақыт Холмс пенен сөйлесіп отырды. Тап сол күни шобытшы — еврейге уқсас, үсті басы алба-дулба ақ шашлы ғарры келди: ол маған албырап жүргендей көрінди. Дерлік олардың изін ала аяғында тозған геуиши бар бір кемпир келди. Бір күни ақ буйра шашлы, кексе жастағы бір мырза менің ашнам менен көп ұақыт сөйлесіп отырды, кейін үстінде велветтен тигілген формалы курткасы бар вокзалда жүк тасыушы келди. Усы түсиниксиз адамлардың хәр бири келген ұақытта Холмс маған мийманханаға барып ту-

рыўды өтিনিш ететуғын еди, және мен өзимнің жатақ жайыма кетип жүрдим. «Бул бөлмени менде жұмысы бар адамлардың ушырасыуы ушын пайдаланыўға туўры келеди деп бул ушын меннен әдеттегише кеширим сорап, бул адамлардың менде жұмысы бар, деп бирде түсиндирди ол». Және мен оннан тиккелей сорайжақ болып оқталдым, бирақ тағы да сыпайылық көрсетип, оның өз кәсибин жасырыуына қандай да бир себеп бардай көринди. Бирақ мениң шамалауымның надурис екенин оның өзи дәлийллеп берди.

Оя төртинши март күни ҳеш қашан ядымнан шықпайды-мен аздаң күндегиден ертерек турдым да асханаға барып Шерлок Холмстың чай ишип атырғанын көрдим. Хызметкер ҳаялымыз мениң кеш туратуғыныма үйренип кеткен, сонлықтан да ол мениң алдыма анау-мынауы еле қоймаған екен. Мен қатты ашыўландым ҳәм жекиринип чайға келгенимди билдирдим. Уақыт өткериў ушын столдың үстинде жатқан бир журналды алдым да ақтара басладым, бул уақытта шериклесим кофесин ишип отыр еди. Журналды аўдарып отырып бас темасының асты қәлем менен сызылған бир мақалаға көзим түсти.

Мақала бир қанша ерсилеў «Өмир китабы» деп аталған екен, оның авторы: адам өзиннің көз алдынан өтип атырғанлардың ҳәммесин избе-из толық бақлай отырып, қалай көп биле алатуғынын дәлийллеўге урынпыты. Маған бул ақыллы және сандырақ ой-пикирлердин таң қаларлы жыйынтығындай болып көринди. Егер усы ой-пикирлерде қандай да бир нызамлылық ҳәм исе нимлилик болағойғанда да мени гүманландырап еди. Адамға қарап турып оның бет қубылысынан, нәпес алыуынан, көз қарасынан қаншама қуўанып ямаса қапаланып турғанын, иштен ойлап турған ой-пикирлерин де аңғарыўға болады, деп тастыйықлапты автор. Автордың айтыуына қарағанда сынап-минеў уқыбы бар адамды алдаў ҳеш мүмкин емес, деген жуўмақ шығады. Оның жуўмақлары Евклид теоремасы сыяқлы анық болады. Және оның нәтийжелери соншама таң қалдырады, ҳәттеки усының алдында ақыл тәрзисине салып қанша өлшенгенин түсинбегенше адамлар оны көз байлаушы, деп есаплайды.

Ой тәрзесине. садықтаққылау уқыбына ийе болған адам.

Атлантик океанын ямаса Ниагар суй сарқырамасын ҳеш қандай көрмесе де, хәттеки олар туғралы ҳеш қашан еситпесе де хәр бир суй тамшысын изертлей отырып, олардың бар болыуы мүмкин деген жуўмақ шығара алады—деп жазады автор. Хәр кандай тиришилик—бул себеп нәтийжелердин үлкен бир дизбеги және биз бирим-бирим таллап ғана оның тәбиятын билиўимиз мүмкин. Жуўмақ шығаруы хәм таллау искусствосы барлық басқа искусстволар сыяқлы өмир бойы ықлас қойып мийнет етиў арқалы түсиниледи бирақ өмир күтә қысқа сонлықтан да бирде бир адамзат бул тарауда толық нәтийжеге ересе алмайды. Шешилиўи айрықша қыйын әдеплилик хәм акыллылық проблемаларын шешилди қолға алмастан бурын изертлеўи анағурлым әпиуайы мәселелерди шешилден баслансын. Адамға биринши нәзир таслаудан-ақ оның өтмишин, кәсибин бирден анықлау үйренсин. Дәслеп бул баланың қылўасындай болып көриниўи мүмкин, бирақ усындай шынығыўлар бақлау уқыбын арттырады хәм калай қарау кереклигин және қайсы жерге, неге қарау кереклигин үйретеди. Адамның тырнақларына қолларына аяқ кийимине хәм шалбарының дизесиндеги қырына бас бармағы менен суқ бармағының жууан-жиңишкелигине бет-әлпетине хәм көйлек жеңлериниң түрилиўине қарап усы майда-шүйделер бойынша оның кәсибин ойлап билиўи қыйын емес. Қоса алғанда буның хәммесин салыстыра отырып қырағы-сыншының дурыс жуўмақ шығара алатуғынына гүманланыўға болмайды.

— Бул ҳеш қандай болмайтуғын гәп! — деп бақырып жибердим мен хәм журналды столдың үстине ылақ-тырдым. — Бул өмирде ондай елес-әрманды оқып көрмедим.

— Неге сиз бақырдыңыз? — деди маған қарап Шерлок Холмс

— Мынадағы бир мақаланы айтаман. — Мен журналды чай қасығым менен нуқып көрсеттим де аўқатланыуға киристым. — Қәлем менен белгиленгенинен-ақ ол мақаланы Сизиң оқып шыққаныңызды көрип турман. Даў жоқ, мақала жаман жазылған, бирақ буның хәммеси менниң ашыўымды келтиреди. Өз кабинетиндеги жумсақ креслода шалқайып отырып ол ис қосжақпас хәр қыйлы қарама-қарсылықларды сулыўлап жазыўды жақсы көреди. Жер астындағы үшінши класс вагонға оны киргизип жиберип, жолаўшылардың кәсибин билип бер деп мәжбүрлегенде, ме! Мурнымды кесип берейин, оннан ҳеш нәтийже шықпайды.

— Сонда да сиз утыласыз, — деди Холмс әстеғана. — Ал, ол мақаланы жазған мен.

— Сизиң өзиңиз бе?

— Аўа, Мен сынап-минеў, таллап билиў уқыбын аийемен. Журналда мен жазған хәм сизге соншама қыялтый болып көринген теория күтә керекли соншама, хәттеки, мен пүткил өмиримди оған бағыш еткенмен.

— Қалай етип? — деп сорадым мен

— Көрип тұрсыз ғой, мениң кәсибим сийрек ушырасатуғын кәсип. Бундай кәсип пенен шуғылланатуғын мениң жалғыз өзим болыуыда мүмкин. Егер сиз мәни-сине түсинетуғын болсаңыз, мен аңлағыш кеңесгөй — консультантпан. Лондонда мәмлекетлик мәкемелерде хәм жекке ислейтуғын аңлағыш — из кесиўшилер толып атыр. Әне, сол азаматлар албыраған уақытта маған жуўырады хәм мен оларға, бағдар көрсетип, дұрыс жолға салып жиберемен. Олар мени истиң пүткил жағдайы менен таныстырады хәм жынаят анықлау тарийхын жақсы биллип, мен қай жерде қәтелик жибергенин оларға көрсете аламан. Жынаятлардың хәммеси егиз тууылғандай бир бирине оғада уқсас болады, хәм егер сиз мың исти майда-шүйдесине дейин бес бармағыңыздай билсеңиз және биреўин билмеўиңиз уят болар еди. Лейстрейд көпшиликке белгили аңлағыш-из кесиўши. Бирақ жақында ол бир истиң жалған екенин анықлай алмады, сонлықтан да маған келиўге мәжбүр болды.

— Ал, басқалары-ше?

— Бәринен бұрын маған оларды жеке агентликлер жибереди. Олардың хәммеси бахытсызлыққа ушырап, кеңес алыўға ынтыққан адамлар. Мен олардың айтқан тарийхын тынлайман, олар мениң түсиндириўимди тыңлайды хәм хызмет хақым кисеме түседи.

— Шатасқан түйинди жайдан шықпай-ақ жаздыра аламан, — деп айтпақшысыз ғой, ал оны жаздырыўға нәтийжесиз урынып жүрген адамға түйиннің майда-шүйдесине дейин толық тарийхы сизге қарағанда жақсы белгили ғой, солайма? — деп шыдамастан сорадым.

— Дұрыс. Менде өзінше бир түрли сезим бар. Гей-пара уақытта қандайда бир истиң буннан қыйынырағы да ушырасады. Әне, сол уақытта анаў-мынаў жерлерин өз көзиң менен көриў ушын азырақ жуўырыўға туўры келеди. Түсинетуғын болсаңыз менде арнаулы билимлер бар мен оаларды хәр бир мәселени шешиўде қолла наман, — олар мәселениң шешилиўин күтә жеңиллестиреди. Мына мақалада мен баян еткен хәм хәзир сиз унамсыз пикир билдирген майда-шүйдесине дейин ойлау

тәртіби менің практикалық жұмысым үшін тең-тайы жоқ әхмийетке иіе. Алдын болжау-көрегенлік мендегі екінші бір қәсийет. Дәслепки ушырасқанымызда менің «Сиз Афғанстаннан келипсиз ғой» — деп айтқаныма сиз таң қалған шығарсыз.

— Ол туұралы сизге биреулер айтқан боалыуы мүмкин.

Хеш қандай. Мен сизиң Афғанстаннан келгениңизди бирден-ақ билдим. Үйреншикли әдетиме бола ақылға салып жуумақ шығарыу менде соншама тез пайда болады, хәттеки аралықтағы себеплерди елестирместен-ақ жуумақ шығараман. Бирақ, себеплер анық бареди. Мен былай ойладым. «Жүрис-турысына қарағанда бул адам врач, бирақ кийиниуи әскерий. Демек әскерий врач. Ол жақында тропиктен келген, жүзи қуяштан қарауытқан-тәбийғый емес, сонлықтан да оның бет келбети, билезиклиги ағырақ. Бет-келбети жүдеу көп кыйыншылыққа, кеселликке ушырап төсектен турғаны көринип тур. Шеп қолынан жарадар болған қолың тик тутады және онша тәбийғый емес. Әскерий врач — англичан, қайсы жердеги тропикте соншама кемтарлыққа ушырап жарадар болыуы мүмкин? «Әлбетте, Афғанстанда», Усылай ойлауыма жәми болып секунд ғана уақыт кетти. Мине, солай етип мен сизге Афғанстаннан келген екенсиз дедим, ал сиз оған таң қалдыңыз.

— Сизиң сөзлериңизди тыңлау аңсат хәм қызық екен, — деп күлдим мен. — Сиз Эдгар Аллан Поның Дюпениң мениң есиме түсирдиңиз. Мен ондай адамлар тек романларда ғана болады, деп ойлайтуғын едим.

Қейнинен Шерлок Холмс түргелди де трубкасына темекі салып шеге баслады.

— Сиз әлбетте, мени Дюпен менен салыстыражақсыз хәм солай етип мени хошеметлейжақсыз, — деди ол. — Ал, сизиң Дюпениң мениңше айтарлықтай адам емес. Бул әдис он бес минутлық жым-жыртлықтан кейин қандайда бир құрғақ сөзлер менен достыңның пикирин басқа жаққа бурьу-дурьсын айтқанда, бул көзге көринип турған хийлекерлик. Дюпенде бир қанша жуу-мақ шығарыу уқыбы болған, бирақ оны Поның шамалап есаплағанындай әжайып адам, деп атауға хеш қандай болмайды.

— Сиз, Габорнионы оқыдыңыз ба? — деп сорадым

мен. — Сизиңше қалай. Лекок нағыз аңдағыш из кесіуіши ме?

Шерлок Холмс мысқыллы түрде ийнин қысты.

— Лекок — мурны боқ бийшара, — деди ол ашыуланып. — Онда тек ғайрат деген нәрсе ғана бар. Ол кітапты оқысам мениң жүрегім айныйды. Қашан-ақ тюрмада жатырған жынаятлы адамның ким екенін анықлау да үлкен мәселе болып па! Мен буны жигирма төрт сааттың ишинде ислеген болар едим. Ал, Лекок ярым жылға жақын уақыт соның изинде жүрди. Бул кітап тек аңдағыш — из кесіуішиге қалайынша жұмыс ислеуіге болатуғынын ғана, үйретиуі мүмкин.

Солай етип, ол мениң сүйикли әдебий қақарманларымның шермендесін шығарды, бул мениң және ашыуымды келтирди. Мен терезе алдына барып Холмсқа терис қарап турдым, көшеде өткен-кеткенлерге нәзер тасладым. «Мейли, ол ақыллы-ақ болсын, — деп ойландым мен ишимнен, — бирақ усыншама да өзине-өзи исениуішилик болып па!»

— Ендигиден былай қақыйқат жынаят та, қақыйқат жынаятлы да болмайды, — деп мыңғырлай баслады Холмс. — Маңлайы жете қарыс болса да сен айтқан адамлардың бизиң кәсібимизге пайдасы тийеме? Бул истиң даңғы жайылатуғынын мен билемен. Мен қусап тәбийғый талантын хәм табанлы мийнетин жынаятты ашыуға арқаған адам бул жақты дүньяда болған жоқ хәм болмайды да. Ал, енди не ислеу керек? Ашатуғын нәрсе де, жинаят та жоқ, хәтте Скотленд-Ярдтың полиция хызметкерлери бастан аяқ көрин отырған шешилиуи жеңил гәззаплықлар да азайды.

Бул мақтаншақлық мени жалықтырды хәм әңгиме бағытын басқа жаққа бурғым келди.

— Қызық, анау бир ки си көшеде не излеп жүр екен? — деп сорадым мен, және көшениң екінши тәрепиндеги жайлардың номерлерине қарап әсте ақырын жүрип киятырған, әпиуайы кийинген бойшаң адамды көрсеттим. Оның қолында көгилдир конверт бар еди, сонлықтан да хат тасыуіши екени айтпай-ақ көринип тур.

— Қимди айтасаң, анау отставкадағы флот сержантыма? — деди Шерлок Холмс.

— «Нағыз мақтаншақ!» — деп атадым мен оны ишимнен. — Оны алыстан тексерсе алмайтуғынын биледи ғой.

Солай ойлап үлгермей атырып-ақ жаңағы бизлер айтып турған адам бизің жайдың есигіндегі номерди көрди хәм асығып көшениң бизлер тәрелине өтті. Сол заматта қатты тықылды еситилди хәм жууан дауыслы адамның текшелер менен төменнен жоқары көтерілип киятырғаны мәлим болды.

— Мырза Шерлок Холмсқа, — деди жайға кирип хат тасыушы хәм хатты мениң достыма берди.

Мине, оның тәкаббырлығын сынау қалайға түсті! Хат тасыушының өтмишин ол ойланып турмастан-ақ айтып берди, тағы да оның бизің жайға келетуғынын күтпеген еди.

— Яшуллы, не жұмыс ислеітуғыныңызды айтып берсеңіз? — деп еситилер-еситилмес етип әсте сорадым мен.

— Хат тасыушы болып ислеіп жүрмен, — деди ол қабағын үйіп, — формамды жамауға беріп едим.

— Бұрын не жұмыс ислегенсіз? — деп тағы сорадым мен ыза — қууаныш аралас Холмсқа қарап тұрып.

— Қорольлик теңіз пиядаларының сержанты хызметін атқардым. Мырза, жууабын күтпей-ақ қояйын ба? Хош бол, Мырза.

Ол әскерий адамларша құрмет көрсетіп, жайдан шығып кетті.

III Баб

ЛОРИСТОН-ГАРДЕНС СЫРЫ

Достымның теориясы ис жүзінде қалай әмелге асырылғанына өзимнің хайран қалғанымды мойынлауым керек. Оның уқыпшылығына мениң исенимим бірден артты. Солай болса да бұның да хәммеси мени таңландырыу үшін алдын ала исленип жүрген шығар, деген гүманланыудан мен гүдер үзе алмадым және не үшін олай ислеітуғынына мен хешқандай түсіне алмадым. Бір ұақытта мен оған қарасам өзі оқып шыққан хатты қолына ұслап тұр екен, оның жүзінен алағаданыу, уғайым сезилип тұрды, бұл оның терең ойланып тұрғанын дәлиллейтуғын еди.

— Қалай сіз билдіңіз? — деп сорадым мен.

— Нени? — деп кеуілсіз сорады ол.

— Нени болатуғын еди, жаңағы адамның отставкадағы флот сержанты екенін-дә?

— Қуры сөйлеуге менің ұақтым жоқ — деп бірден ашыұланды ол, бірақ кейін ала: «кеўлиңе келген болса кешир» деп күле шырай менен меннен кеширим сорады. — Сиз менің ой-дыққатымды бөлдиңиз, бірақ, бул бир жағынан жақсы да болды. Демек сиз, оның бурынғы флот сержанты екенін көріп биле алмағансыз ғой!

— Әлбетте, көріп биле алмадым.

— Мен ап-аңсат-ақ билдим, қалай билгенімди түсиндириудің ғәжети жоқ. Сизің бекем исенимиңизге бола екиге екин қосса төрт болатуғынын сизге дәлиллелеп бериуден гөре буну дәлиллелеп бериу аңсатырақ. Көшениң анау тәрепинде киятырғанында-ақ мен оның қолында ийне менен шаншып салынған үлкен көшкинің жөгис сүүретін көрдім. Бунда теңиздің ийиси сезилди. Жүрис-турысы әскерий, шеке сақал қойыуы да әскерий үлгиде. Демек, оның флот адамы екені айқын көринип тур. Өзи хәмелдарға уқсас гәрдийип жүреді. Сиз оның қалай таяғын былғап, тик қәдем таслап киятырғанын көрген болуыңыз тийис. Ал, оның түр-түси орта жастағы айбатлы киі екенін аңлатып тур, мине, оның сержант екенін аңғартатуғын тийкарғы белгилер усы.

— Япырмай-а! — деп бақырып жибердим мен.

— Бул хәш гәп емес, — деп қол силтеді. Холмс, бірақ менің таңланғаныма оның кеўли толғаны бет-әлпетинен-ақ көринип турды. — Енди буннан былай жынаят ислеушилер болмайды, деп жаңа ғана айттым ғой. Мен жаңылысқан қусайман, — мине мынаған қара! — Хат тасыушы алып келген хатты ол маған усынды.

— Хатқа көз жууыртыу менен бирге, — берман қара, — бул адам шыдап болмайтуғын нәрсе ғой! — деп ақ урдым мен.

— Дурыс, бул аңсат ис емес көринеди, — деди ол бийпәрәуалық пенен. — Берекет тап, маған еситтирип оқып бер.

Мен оқыған хат мынау:

«Қәдирли мырза Шерлок Холмс!

Бүгин ақшам Брикстон — роудтың жанында, Лористон Герденс көшесіндеги номери үшінши жайда иплас ұақыя болып өтті. Көше аралап жүрген бизің полисмениміз түңги саат екилердің шамасында бул жайда жарық жанып

турғанын көрипти, ал онда адам жасамайтуғынын билип, ол бул жерде бир бәле бар ғой деп гүманланыпты. Барса қапылары ашық екен, ағыздағы белмеге кирип қарап; қақыраған бос жайдың ишинде ол жақсы кийинген джентльменнің өлигин көрипти, оның кисесинен: «Қурама Штатлар, Огайо, Кливленд, Енох Дж. Дреббер» деп жазылған жолығыу адреси шығыпты хәм хешқандай басқыншылықтың изи хешқандай зорлап өлтириудің белгилери жоқ. Еденде қанның дағы қалыпты, ол өликте жаракатланыу изи көринбеген. Бос турған жайда өликтің қалай пайда болғанына биз түсинбей отырмыз, солай етип бул жерге қалеген ұеқытта саат он екиге дейин келегойсаңыз мени усы жерден табасыз. Сизиң жууабыңызды ямаса келиуиңизди күтип хәммесин қол тийгизбестен бурынғы қалпинде қалдыраман. Егер келе алмайтуғын болсаңыз, онда мен сизге хәммесин толық айттып бермен хәм өз пикириңизди мениң менен ортақласыу нийетинде болсаңыз мен сизге айрықша миннетдар боламан.

Сизди хұрметлејиши Тобиас Грексон.»

— Грексон-Скотленд-Ярдтеги ен тәжирийбели аңлағыш-из кеснушилерден бири, — деди мениң достым. — Ол хәм Лестрейд басқа нәментайлардың ишинен ажыралып турады. Екеуи де шаққан хәм жигерли, соның менен бирге қорқақлығы да бар. Олардың бир-бирине атайын десе оғы жоқ. Барып турған даңқпараз, бир-биринен асып түсиуе умтылады. Егер екеуи де бир-истин ушылығын табағойса тамашаны сонда көресең.

— Оның әсте ақырын айтқан сөзлери қулаққа жағып турды.

— Ал, енди ұақыт өтип баратырған жоқ па? — деп тынышсыздандырдым мен. — Кеб шақырып келейин бе?

— Ал, мен барсам ба екен, ямаса бармай-ақ қойсам ба екен деп еки ойлы болып турман. Егер мениң ериншеклигим тутағойса бул жақты дүньяда меннен жалқау асып түспейди, соған қарамастан мен шаққан-ласа да аламан.

— Сиз усындай ұақыяны әрман ететуғын едиңиз ғой!

— Достым, буннан маған пайда түсе ме? Әне, усы жағы бар. Мәселен, мен бул исти шешкен болайын — бәри бир пүткил атақ абырайға Грексон Лестрейд хәм олардың шериклеслери ийе болады. Хәмели жоқ адам шетте қала береді.

— Ал, енди ол сизден жәрдем сораған ғой.

— Дурсы. Ол мениң билгенимнің үштен бир үлесин де билмейди, буны маған оның өзи айтты, бирақ тили

кесилсе де оны мойнына алмайды. Неде болса барайық, барып көреберермиз. Тәуекел етейік. Ең болмағанда оларды ермек етемен. Жүр, кеттік.

Ол бірден асығыслық пенен пальтосына жууырды, ериншекликти жигерлилик жеңип кетти.

— Қалпағыңды кий, — деп буйырды ол маған.

— Өзиңіз бенен мени де алып кетежақсыз ба?

— Әлбетте, егер сизиң басқа бир ислейжақ жұмысыңыз болмаса.

Бир минуттан кейін екеуіміз минген кебке жеккен атлар Брикстон-Роудке қарай қос аяқлап шауып отырды.

Думан еле тарқамай атырған, жайлардың үстінде қара-қоқшыл түтин қалғып жүр хәм патас көшелерди түңгирт етип көрсеткен азанғы махәл еди. Мениң достымның кеули айрықша көтерінки болды, кремон скрипкалары хаққында, Страдивариус хәм Амати скрипкалары арасындағы айырмашылық тууралы тынбастан айтып отырды. Мен үндеместен отырдым: хауа ырайының жағымсызлығы хәм алдағы көриуимиз тийис болған өликтің көриниси маған қорқынышлы болып көрінди.

— Сіз өзлеримиз киятырған ис тууралы пүткіллей ойламайсызғой, — деп мен ақыр аяғында оның музыка жөниндеги сөзин бөлдим.

— Мениң қолыма еле фактлер түскен жоқ, — деп жууап қайтарды ол. — Истиң барлық жағдайын билип алмай турып болжау үлкен қәтелик болып табылады. Бул ой жууыртыудың буннан былайғы барысына тәсйир жасауы мүмкин.

— Фактлер қолыңызға тез ара түсер, — дедим мен бармағым менен көрсетип. — Мине, Брикстон-Роуд, ал мынау, егер қәтелеспесем бизлер киятырған сол үйдің өзи.

— Дурыс. Тоқта, арбакеш, тоқта!

Шамасы жүз ярдтай жерде тоқтап Холмстың буйрығы бойынша бизлер кебтен түстик те пиядалап жайға жақын бардық.

Лористон Гарденс деп аталатуғын көше дығырығындағы номери үшінши жай ишинде қәуипли сыр сақланып турғандай қорқынышлы көрінди. Бул-көшеден азмаз шетиректе турған төрт жайдың бири екен; екеуінде адам жасап, ал қалған екеуи бос тур. Номери

үшінші жайдың көшеге қараған үш тәрзесі бар, олардың шаң басқан гүнгирт айналарының хәр жер хәр жерне көзге ақ түскендей етип, «Кирейге бериледи» деген жазыу бадырайып көринип тур. Хәр бир жайдың алдында көшеден бөлек бир неше түп дарақтан ибарат кишкене бағ тигилген. Бағдың арасынан тар соқпақ тартылып, оның үстине ылай менен қум араластырып төгилген. Түнде жауын жауғаны хәмме жердеги шалшық суудан билинип тур. Көшени бойлап бийиклиги үш футтай, үстине ағаштан тор исленип, гербиштен қорғанша жүргизилипти. Дөгерегине бир топар жыйналған аңқайлар, әудийген констебль қорғаншаға сүйнип, қорғаншаның ишинде не ұақыя болып атырғанын көриу мақсетинде мойындарын созып, үңилип қарап тур.

Мен Шерлок Холмс бирден жайға кирип, тексерип көреді ғой деп ойлаған едим. Хеш қандай да олай болмады, — бул иске оның пүткиллей қатнасы жоқтай көринди. Усындай жағдайларда шекленип қалатуғын арқайынлық түринде ол тротуарды бойлап, арман-берман жүрип алағадалық пенен аспанға, жерге нәзер салды, қарсы алдындағы жайларды, қорғаншаның торларын көзден өткерди. Буннан кейин ол соқпақты бойлап есте ақырын қөдем таслады, дурысын айтқанда соқпақтың шетиндеги шөплерди, жерди нәзери менен шолып шықты. Ол еки жерде тоқтады, биринши ирет оның жүзинен кеули толған күле шырай сезимин көрдим хәм қанаатланыу сыбырлысын еситтим. Жауын сууынан ылайланған жерде қыйыр-шыйыр из көп еди, ол соқпақты полиция адамлары басқылап таслапты, хәм мен Холмстың бул жерден бир истиң ушын тауып алатуғынына исенбедим. Бирақ мен оның жетик көргішлиги сезип турдым хәм мен биле алмайтуғын көп нәрселерди оның биле алатуғынына бул ирет исендим. Бизлерди қолында жазыу китапшасы бар, өлпең шашлы, улын бойлы адам жайдың кирер аўзында күтип алды. Ол бизлерге қарата жууырып келди де, сәлемлесіу сезими менен мениң достымының қолын қысты.

— Келгениңиз жақсы болыпты! — деди ол. — Хеш ким, хеш нәрсеге тийген жоқ, хәммеси бурынғы қалпында тур.

— Анау да бұрынғы қалпінде ме, — деп Холмс соқпақты көрсетті.

— Бир пада мал жатып аўнағанда да бундай болмас сирә. Әлбетте, сиз басқылатпастан бұрын соқпақты тексерип көрген шығарсыз?

— Үйде мениң көп исим бар еди, — деп еки ушлы жууап қайтарды ол. — Өзимиздің Лейстрейд мырза да усы жерде. Ол тексерип көрер, деи мен исенген едим:

Холмс маған бұрылып қарады хәм ызаланған сезим билдирди.

— Солай де, өз исин пухта ислейтуғын сиз хәм Лейстрейд қусағанлардан кейин мен ушын ис қалмауы керек, — деди ол.

Грегсон гәрдийип қолын уўқалады.

— Дурыс, мүмкиншилиги барынша хәмме нәрсени ислеген секиллимиз. Деген менен бул терең сырлы ис, ал сизің усындай иске қуштар екениңізди мен билемен.

— Сиз бул жерге кебте келдіңіз бе?

— Яқ, пияда келдим, мырза.

— Ал, Лейстрейд-ше?

— Ол да пияда келди, мырза.

— Онда жүриң, жайға кирип көрейик, — деди ыңғайсыз түрде Холмс хәм жайға кирди.

Грегсон таңланыу сезими менен оның изинен кирди.

Ауқат таярлайтуғын хәм басқа да өжирелердің қапылары кишкене дәлизге қаратылыпты, олардың тақта төселген едени көп уақыттан берли сыпырылмапты. Оң хәм шеп төрепте еки қапы бар. Өжирелердің биреуінің қапысы көп уақыттан берли ашылмаған көринеди. ал екінши қапы — жумбақ, адам өлтирну болып өткен ауқатланатуғын асхана өжире екен. Холмс асханаға кирди, оның изине ере өликти көргенде пайда болатуғын хүрейлениу сезими менен мен де кирдим.

Төрт мүйешли үлкен жай ишинде хеш зат болмағандықтан оннан да бетер үлкен көриңди. Дийуалға жабастырылған қағазларды баз басып кетипти, ал гейпара жерлери жыртылып, астындағы сыбауы көринип қалыпты. Тиккелей қапыға қарсы печь бар екен, оның шетлерине мумнан исленип жағылған шамның қалдықлары жабысың қалыпты. Жалғыз терезениң кирлеген айналы көзлеринен гүңгирт жақтылық емески түсип, едендеги қалың шаң менен бирге жайдың ишин оннан да бетер қараңғы қууыслыққа айландырыпты.

Буның хәммесин мен соңынан көрдим. Дәслепки уақытта мениң нәзерим хәм дыққатым еденде жалғыздан жалғыз жатқан қорқынышлы өлик-денеде, төбеге тигилип қараған, нуры әшкен оның көзінде болды. Бул жасы қырқ үш, қырқ төртлерге барып қалған, орта бойлы, жауырны қақпақтай, қара буйра шашлы, кишкене сақал қойған адам екен. Ол путына шалбар, үстине сюртук, оның ишинен сукнодан тигилген жеңсиз желет, ал оның ишинен қардай аппақ көйлек кийипти. Жанында ушып түскен цилиндри жатыр екен. Өлик еки қолы еки тәрепке созылып, бармақларын тас қылып жумып алған, аяқлары тауланып, қыйналып атырғандай шалқасына жатыпты. Жүзинен қорқыныш сезими билинип тур, және маған оның жүзінде жийиркениу сезими де бардай көринди-адамның бет шырайынан бундай хүрейли белгилерди мен хеш қашан көрмеген едим. Түртүсиниң қорқынышлы бузылыуы, маңлайының киширейиуи, муртының батыңқылығы хәм жақларының шығыңқылығы тәбийғый емес екенин айқын билдирип тур еди. Мен хәр қыйлы түрдеги өликлерди көрип едим, бирақ Лондонның дөгергиндеги бас магистраллардың биринде жайласқан қараңғы жайдағы қорқынышлы өликти мен хеш қашан ушыратпаған едим.

Гүзенге уксаған бийшара Лестрейд қанының алдында тур екен. Ол Холмс пенен және мениң менен де сәлемлести.

— Бул истиң машақатлы болатуғын түри бар, — деп ескертти ол. — Соншама көпти көрген адам болсам да мен бундай исти хеш қашан ушыратпадым.

— Бул истиң сырын табыудың хеш қандай илажы жоқ, — деди Грегсон.

— Дурыс, хеш қандай илажы жоқ, — деди оған қоса Лестрейд.

Шерлок Холмс өликке жақын барды да, дизерлей отырып оның барлық жерин пухта сыйпалап көре баслады.

— Бунда хеш қандай жарақатланыу белгисиниң жоқ екенине сизлер исендиңиз бе? — деп ол өликтiң дөгергиндеги қан шашырандысын көрсетти.

— Әлбетте, сөзсиз! — деп жууап қайтарды екеуи де қосыла.

— Демек, бул қан басқа биреудики болғаны-егер

мынау ұсы жерде өлтирилген болса, онда анау қанхордың қаны болыуы итимал. Бул бир мың сегиз жүз отыз төртінші жылы Утрехтте Ван Янсеннің өлиуі жағдайын мениң есеме түсирди. Ол есиңде ме, Грегсон?

— Жоқ, мырза.

— Онда оқып көрсеңиз шеп болмайды. Бул жақты дүньяда жаңадан пайда болып атырған қеш нәрсе жоқ. Хэммеси бурыннан-ақ бар.

Усы ұақытта оның сезгир бармақлары өликтің денесин сыйпалап, айырым жерлерин қысып, көрип, жағасын ашып, шаққан тексерип шықты, ал көзлеринде бурынғыдан өзгеше белги сезилмеди. Көзден өткеріу, тексернү соншама жылдам исленди, бундай пухталықты басқа адам ислей алмас еди. Ең ақырында Холмс өликтің аузын ийскеледи және оның ләкленеген ботинкасының ултанын көрди.

— Оны орнынан қозғағаныңыз жоқ па? — деп сорады ол.

— Жоқ, тек тексерип көрдик.

— Енди өликханаға жиберіуіге болады, — деди Холмс. — Буның енди кереги жоқ.

Төрт адам замбер алып таяр тур екен. Грегсон оларды шақырды: олар өликтің зәмберге салды да алып кетти. Өликті көтерген ұақытта бир жүзик жерге торс етип түсти хэм домалап кетти. Лестрейд жууырып барып алды да, оны қарай баслады.

— Бул жерде ҳаял да болған ғой! — деп сөйленди ол. — Бул ҳаяллардың некелесіуі жүзиги...

Ол жүзикти бизлерге созды. Лестрейд қусап бизлер де жүзикке үңилдик. Ғақыйқаттан да бул бир уақытлары келиншектің бармақларын безеген алтын жүзик екен.

— Ис шийеленисіуіге айланды, — деди Грегсон — Ал, қудай урсын, бул ис бунысыз да жумбақ еди.

— Ал сиз, буның исти жеңиллестирмейтуғынына исе-несиз бе? — деп унатпаған сыңай билдирди Холмс. — Бирақ, жүзикке алаң болыу бізге жәрдем етпейди. Буның кисесинен не шықты?

— Мынау хэммеси. — Грегсон басқыштың төменги текшесине жайып тасланған затларды көрсетти. — Барро фирмасының алтын сааты, Лондон, №97163. Сааттың зилдей ауыр алтын шынжыры. Қызыл яқыт тастан ийттиң бас сүүрети туринде алтын илгеншек, адрес жазатуғын анау-мынау қағазларды салыу ушын рус

былғарысынан исленген шыжлап қалта, оларға «Енох Дж Дреббер, Қливленд» деп жазылған, — бул иш кийиндеги Е. Д. Д. белгилерге сәйкес келеди. Ақша салатуғын шыжлан қалтасы жоқ, ал кисесинен жети фунт он үш шиллинг шықты. Форзацына «Джозеф Стэнджерсон» деп жазылған Боккаччоның кисеге салып жүретуғын «Декамерон» кітабы. Еки хат бар, оның биреуи Е. Дж Дребберге, скиншиси — Джозеф Стэнджерсонға жазылған.

— Адреслери қандай?

— Стрэнд, Америка биржасы, довостребования. Хаттың екеуи де «Гийон» пароход компаниясынан хәм олардың пароходлары Ливерпульдан жөнөп кетиуи тийис болған. Бул бийшараның Нью-Йоркқа қайтажақ болып жүргени түсиникли.

— Сиз мынау Стэнджерсонды излестирмединиз бе?

— Аўа, мырза, дәрхал-ақ излестире басладық. Мен барлық газеталарға дағаза жазып жибердим, ал өзимизден бир адам Америка биржасына кетти, бирақ ол еле қайтып келмей атыр.

— Ал, сиз Қливлендти сорастырмадыңыз ба?

— Азанда телеграмма жибердик.

— Қандай мазмунда?

— Биз тек болған ўақыяны хабарладық хәм бул туўралы мағлыұмат берийин өтиниш еттик.

— Ал, сизлер, өзлериңизге айрықша әхмийетли болып көринген нәрселер туўралы хабар етиуди сорамадыңыз ба?

— Мен Стэнджерсон жөнинде сорадым.

— Басқа ҳеш нәрсе туўралы сорамадыңыз ба? Сизинше бул жерде истиң түйинин шешиўге жәрдем еткендей қандай да бир жағдай жоқ па?

— Мен керекли деп есаплаған нәрселердиң хәммеси туўралы сорадым, — деди Грегсон өкпелеген пишинде.

Шерлок Холмс өз-өзинен күлимсиреп, бир нәрсе айтажақ болып турды. Тап усы ўақытта бизлер дәлизге шыққанда жайдың ишинде қалып қойған Лестрейд бирден алдымызда пайда болды. Ол бир үлкен ис питкергендей қолларын уўқалап гәрдийип турды.

— Мистер Грегсон, мен тап ҳәзир оғада әхмийетли жаңалық таптым! — Өзлериңиз-ақ ойлап көриңиз, мен дийўалды бирим-бирим көзден өтмергенде бизлер ҳеш нәрсе таппастан-ақ кете береди екенбиз!

— Бәсекелесинен бир очко зыят алған палұандай, иштеги қууаныш сезими кишкене адамның жылтыраған көзлеринен билинип турды.

— Берман жүриңиз, — деди ол хәм бизлерди қайтадан жайға баслап киргизди, қорқынышлы өликти алып кеткеннен кейин жайдың иши азырақ жақты болайын деген екен. — Мине, мына жерде турып қаралыз!

Лестрейд шырпының бир басын ботинкасының ултанына сүйкеп жақты да оны дийұалға тутты.

— Көрдиңиз бе! — деди ол салтанатлы түрде.

Дийұалға жабыстырылған қағаз көпшилик жерде жыртылып қалған деп мен сизлерге бурын-ақ айтып едим. Мына муштағы дийұалдан әдеуір қағаз жулынып түскен және сыбаудың сары екенлиги ашылып қалған. Оған қанға батырып алып мына сөз жазылған:

RACHE

— Көрдиңиз бе? — деди Лестрейд аттракцион көрсетип атырған масқарапаздай мақтанышлы түрде. Бул жайдың ең қараңғы мушы хәм бул жерге нәзер салыу ҳеш кимнің ойына келмеген. Адам өлтириуши мейли ол еркек ямаса ҳаял болсын, бул сөзди өзиннің қаны менен жазған. Қарап көриңиз, мине, қан дийұалдан ағып кеткен. еденде де қанның жуғы бар. Усы жағдайларға қарағанда бул жерде өзин өзи өлтириу болмаған. Ал, не себеп адам өлтириуши тек усы мушты таңлап алған? Ҳәзир буны түсиндирип берейин. Ошақ үстиндеги шамның қалдығын көрип турыпсыз ба? Шам жанып турған уақытта бул муш күтә қараңғы емес, ал күтә жақты болған.

— Жақсы онда, бул сизин көзинизге түскен екен, ал енди сиз буны қалай пайда болды деп түсинесиз?— деди Грегсон итибарсыз түрде.

— Қалайы бар ма? — Ол былай болған. Қанхор-еркек болса да ямаса ҳаял болса да-Рәчел деген ҳаялдың исмин жазажақ болған, бирақ толық жазып үлгере алмаған, биреу кесентлик еткен болыуы итимал. Есиңизде шығар, мен: бул ҳәдийсеге Рәчел исмли ҳаялдың қатнасы бар екенлиги ерте ме ямаса кеш пе түбинде анықланады деп айтып едим ғой. Күлсеңиз күле бериңиз, мырза Шерлок Холмс. Әлбетте, сиз күтә ақыллы және тапқыр адамсыз, бирақ қартайған аңла-

Ғыш — из кесіушінің өзиніңден бир көйлек бұрын тоздырғанын да билип қойыуға тууры келеди.

— Онда мени кешіриңиз, — деди мениң шеригим өз күлкиси менен кишкене адамды ашыуландырып. Әлбетте, бул жаңалықты сиз ашқансыз және мынау жазыуды түндеги хәдийсеге қатнасқан екінши бир адамның жазғанына да гүманланыуға болмайды. Мен еле жайдың ишин көзден өткерип үлгере алмай атырман, сиз рухсат етсеңиз хәзир көрип шығаман.

Ол рулеткасы менен үлкен дөңгелек лупасын кесесинен шығарып алды да жайдың ишин әсте ақырын тексеріуге киристи — биресе тоқтап, биресе дизерлей отырып көрди: бир рет хәттеки еденде жатып та көрди: Холмстың иске құлшына кирискени соншама, хәттеки бизлердің бул жерде турғанымызды ұмытып кеткендей көрінди, — бизлер биресе оның гүбирленип сөйленгенин, таңланыу, өкиниш сөзлерин, биресе әсте ысқырғанын, мақуллау хәм өзинің ишки қууаныш сезимлерин билдирген таңлақ сөзлерин еситип турдық. Усы уақытта ол адам мениң көзиме жойытылған изди тауып алмағанша, тыным таппай ырылдап, тоғайды арман — берман ийскелеп жүрген, жақсы үйретилген, хасыл тухым аңшы ийттей болып көрінди. Ол мен пүткиллей түсинбейтуғын бир излердің аралығын қарыслап, сүйемлеп өлшеуин жигирма минуттан асламырақ уақыт дауам еттирди, — және рулеткасы менен лупасын алып дийуалдан да бир нәрселерди уақты-уақты өлшеп жүрди. Бир жерде ол едендеги топырақтан бир шым-шым алып конвертке салды. Ең соңында ол лупа арқалы дийуалдағы жазыуды хәрипбе-хәрип тексерип шықты. Кейнинен ол рулеткасы менен лупасын кесесине тықты, бул тексеріудің питкенин хәм оған өзинің қанаатланғанын билдирди.

— Шексиз сабырлылық — даналық деген гәп бар, — деди ол күлимсиреп. Бул анықлама гүмилжилеу, бірақ бул тәнха тергеуши-тексеріушилер ушын дурыс айтылған гәп.

— Грегсон менен Лестрейд өз кәсиплеси — дилетанттың хәр бир қыймылын жек көриушилиги аралас қызығыушылық пенен бақлап турды. Мен Холмстың барлық ис хәрекеті қандайда бир толық, белги-

ли, айқын мақсетті көзлейтуғынын түсіндим, ал олар буны түсине алмады.

— Тақсыр, енди не айтасыз?—деп екеуі бирден сорады.

— Жынаяттың сырын ашыуда сизлердің қолыңыздан бириншиликти тартып алыу мениң нийетімде жоқ,—деди мениң ашнам.—Сонлықтан да сизлерге кеңес бергим келмей тур. Сизлер екеуіңиз-ақ бул исти жақсы шеше аласыз, буған араласыу гүна болады.—Оның дауысынан айқын мысқыл белгилери сезилип турды.—Егерде Сизлер тексеріу-тергеудің барысы тууралы мени таныстырсаңыз,—деди ол тағы да,— онда мен шамам келгенинше сизлерге жәрдем етиуге таярман. Ал ҳәзирше мен өликти биринши ирет көрген констебль менен сөйлесем деймен. Оның исмин хәм адресин айтып берсеңиз жақсы болар еди.

Лестрейд жазыу дәптершесин кисесинен сууырып алды.

— Джон Рэнс,—деди ол.—Хәзир оның қолы бос. Оның адреси: Одли-Корт, қырқ алты, Кеннингтон-парк-гәйт.

Холмс адреси жазып алды.

— Доктор, жүр кеттик, — деди ол маған. — Бизлер оған хәзир барамыз. Ал, сизлерге мен бир нәрсе айтпақшыман,—деди ол тергеуши-тексеріушилерге қарата,— бул тергеу исине жәрдем етиуі мүмкин. Әлбетте, буны адам өлтирген, ол қанхор—ер адам. Оның бойы алты футтан сәл артық, әдеуір жастағы адам, бойына қарағанда аяқлары келте, өкшеси бийиклеу ауыр ботинка кийген, трихинополь сигаретасын шегеуғын адам екен. Ол өлтирген адамы менен бирге бул жерге үш туяғында ески хәм оң жағындағы алдыңғы туяғында жаңа тағасы бар ат жеккен төрт дегиршикли арбада келген. Барлық итималлықларға қарағанда адам өлтириуши қызыл шырайлы болыуы, оң қолының тырнақлары күтә өсик-узын болыуы тийис. Бул әлбетте, майда-шүйде нәрселер, бирақ олардың сизлерге жәрдеми тийиуі мүмкин.

Лестрейд пенен Грегсон таңланған түрде бир-бирине қарап қойды.

— Егер буны адам өлтирген болса, онда қалайынша өлтирилген?

— Зәхәр берилген,—деди де Шерлок Холмс есикке қарата жүрди.

— Лестрейд, мен сизге және бір нәрсе айтпақшыман,—деп ол артына қайта бурылды. « Rache » немец тилинде «өш алыу» деген сөз, енди Рэчел ханымды ізлеуге ұақтыңызды зая етпей-ақ қойың.

Усылай сөз, жалғыз оғын атты да ол кетип қалды, ал анау екеуи ауызларын ашып оның артынан қарап турды.

IV бап

ДЖОН РЭНСТИҢ АЙТҚАНЛАРЫ

Бизлер Лористон-Гарденс көшесіндеги номери үшінши жайдан күндизги саат бирге жақынлағанда шығып кеттик. Шерлок Холмс жақын жердеги телеграф конторасына мени де сүйреп алып барды, бул жерден ол қандайда бир узын-шубай телеграмма жоллады.

Буннан кейин ол арба шақырып бизлерге Лестрейд берген адреске апарууды арбакешке буйырды.

Бул жерде көзи менен көргенлердің айтыуы истиң шешиуши тийкарғы түйини болып табылады,—деди маған қарата Холмс.—Дурысын айтқанда мен бул ис хаққында күтә айқын түсиникке ийе болдым, бирақ солай болса да мүмкиншилиги барынша хәммесин билиу керек.

— Билдиңиз бе, Холмс, сиз мени хайран қалдыра бердиңиз,—дедим мен.—Сиз жынаятты майда-шүйдесине дейин қалдырмай исенимли түрде баянлап бердиңиз, бирақ, атап айтқанда, оның тап солай болғанына неге тийкарланып хеш қандай гүманланбайсыз?

— Бул жерде қәтелесу қыйын,—деп жууап қайтарды Холмс,—Үйге жақын келгенде мен биринши ирет тротуардың ең шетинде арбаның көсалип жатқан изин көрдим. Кешеге ақшамға дейин пүткил хәпте дауамына жауын жаумағанын билетуғын шығарсыз, демек, арба дегершигиниң бадырайып жатқан еки изи бул жерден өткен түнде жүрген. Кейнинен мен ат туяқларының изин көрдим, оның үстине қалған үш туяққа қарағанда бир туяқтың изи анагурлым анығырақ болып көринди, бул демек бир тағаның жаңа еке-

нин аңлатты. Арба жауын жауа баслағаннан кейін келген, ал Грегсонның айтыуына қарағанда азанда бул жерге арбалы ҳеш ким келмеген, демек, бул арба түнде келген және әлбетте, анау еки адамды ол жерге сол алып келген.

— Бул ҳақыйқатлыққа толық сәйкес келеди,—дедим мен,—бирақ қанхордың бойының узын, қысқа екенін қалай билдиңиз?

— Оны билиу ап-аңсат: он адамнан тоғыз адамның бойын атлаған адымының узынлығына қарап анықлауға болады. Бул онша қыйын емес, бирақ есаплаулар менен мениң сизди жалықтырғым келмей отыр. Мен қанхордың батпақ соқпақтағы адымын **хэм** жайдың ишинде шаң едендеги адымын өлшеп көрдим. Ал, кейнинен өз есаплауымның дурыс екенине исендим. Адам дийуалға жазыу жазған уақытта ол ериксиз түрде өз көзлериниң дәрежесинде жазады. Еденнен дийуалдағы жазыуға дейинги аралық алты фут болды. Қысқасын айтқанда бул балалар қызықсына туғын мәселе.

— Ал, сиз оның жасының нешеде екенін қалай билдиңиз?

— Жасы жетип қартайған ҳәр қандай ғаррының бирден төрт ярым футты атлап өтиуи мүмкин емес. Ал, хэммесин салыстырып қарағанда секирип өткен соқпақтағы шалшық суудың ени усыған сәйкес келип тур. Лакленген ботинкасы бар адам шалшық сууды айланып өткен, ал төрт мүйеш өкшели ботинкасы бар адам соннан тикке секирип өткен. Көрип турғаныңыздай-ақ бунда ҳеш қандай сыр жоқ. Бул жерде мен өз мақаламда жақлаған қәдимги көрегенликтиң хэм дедуктив ойлау—пикир жүритиудиң гейпара режелерин ис жүзинде қолландым... Ал, сизлерге және не нәрселер түсиниксиз?

— Тырнақлары менен трихинополь сигаретасы,— дедим мен.

— Дийуалдағы жазыу қанға батырып алып ер адамның суқ бармағы менен жазылған. Қанхор хәриплерди жазып атырып дийуалдың сыбауын азғана тырнап кеткенин мен лупа арқалы қарап көрдим, егер оның бармағының тырнағы өсик болмағанда олай болмас еди. Мен еденнен шымшып алған күлдиң реңки қарақоқшыл хэм қатлам-қатлам екен, бундай күл

тек трихинополь сигареталарынан ғана қалады. Ақыры, мен хәр қыйлы сортағы сигарлардың күлин арнаулы түрде үйренгенмен, егер билгиниз келсе мен бул тууралы үлкен изертлеу жумысын жазып питкердим. Күли бойынша сигардың ямаса темекиниң сортын биринши көриўден-ақ анықлайман, деп мақтана аламан. Былайынша айтқанда усындай майда-шүйделерди биліуи шебер аңлағыш—тергеушини хәрқандай Грегсон хәм Лестрейдлерден ажыратып турады.

— Ал, бет-келбетиниң қызыл шырайлы екенни қалай билдиниз?—деп сорадым мен.

— Мине, буны хақыйқый батырлық болжау десе болады, бирақ бунда да өзимниң хақ екенлигимнен гүманланбайман Солай болса да бул тууралы хәзирше меннен сорамай тур.

Мен алақаным менен маңлайымды усладым.

— Мениң қалай болса солай мийим айланып кетти,—дедим мен.—Бул жынаят тууралы қаншама көп ойлаған сайын оның сыры соншама көбейип баратыр. Бул еки адам егер олар екеу бола қойған жағдайда да бос жайға қалай кирген? Оларды алып келген арбакеш қайда болған? Зәхәр ишиуге бириншисин екіншиси қалай мәжбүрлей алған? Қанды қаяқтан алған? Егер өзиниң душпанын тонамаған болса ол—қанхордың мақсети не болған? Хаялдың жүзиги бул жерге қаяқтан келген? Ал, ең тийкарғысы не ушын екінши адам бәринен бурын қашыудың орнына не-мешше « RACHE » сөзин жазған? Дурысын айтсам бул фактлердиң өз ара қандай байланысы бар екенни түсинбей-ақ қойдым.

Мениң жолдасым мақуллау менен күлимсиреди де қойды.

— Сиз, бул истиң пүткил қыйыншылығын күтә жақсы түсингенсиз,—деди ол.—Бул жерде еле түсиниксиз нәрсе көп, ал солай болса да мен тийкарғы фактлердиң жәрдеми менен хәзир оларды шешиу жолын таптым. Ал, Лестрейд бийшараның ашқан жаңалығына келетуғын болсақ, онда бул қәдимги хийле, ол полицияның дыққатын басқа жаққа аудару, бул жерде социалистлердиң хәм қандай да бир астыртын жәмийеттиң қатнасы бар, деп алжастыруу ушын исленген. Ол сөзди жазған адам немен емес. Егер сиз сезген болсаңыз ол адам «А» хәрибин готика шрифти

менен жазажақ болған, ал нағыз немец мудама әдеттегіше латын шрифтиндегі баспа хәриплер менен жазады, усы себепли биз буны жазған адамның немец емес экенин, ал уқыпсызлаў бир еликлегіш адам экенин тастыйықлай аламыз. Әлбетте, бул тергеўди алжастырыў мақсетинде исленген ҳийле. Хәзирше мен сизге буннан артық хеш нәрсе айта алмайман, доктор. Фокус көрсетиўши өз хийлесиниң бир сырын айтып бере ғойса тамашағөйлердиң көз алдында бирден оның құдиретли күши елеслейтуғынын билетуғын болыуыңыз керек, сондай-ақ егер мен сизге ис усылла-рымның сырын айтып берсем мениң тек қарапайым дәлдалшы экениме исенесиз!

— Буны хешқандай дәлдалшы деўге болмайды, — деп қарсылық билдирдим мен. — Сиз оғада үлкен ис иследиңиз: хәзир жынаят сиз арқалы саррас илимге тийкарланып ашылыў алдында тур.

Үлкен исеним, әдиллик пенен мен айтқан сөзлерге жолдасымның тәўир-ақ қанаатланғаны көринип турды, хәттеки оның жүзинде күле шырай пайда болды. Өзиниң шырайлылығын мақтаған сөзлерди еситкен қыз қаншама қууанышқа бөлинетуғын болса, өз искуствосын мақтаған ўақытта мениң жолдасымның да соншама қууаныш сезиминде болатуғынын мен бурын да айтқан едим.

— Мен сизге және бир нәрселерди айтпақшыман, — деди тағы да ол. — Лакленген ботинкалы хәм төрт мүйешли өкше ботинкалы бир арбаға отырып келген және екеўи бирге соқпақ пенен жайға досларша қолға қол уласып барған. Жайдың ишинде олар арман-берман жүрген, анығын айтсам лакленген ботинкалы турған, ал төрт мүйеш өкшели ботинкалы жүрген. Мен буны олардың едендеги излерине қарап, сондай-ақ жайда арман-берман жүрген адамның қатты тынышсызланып жүргенин билдим. Ол қәхәри келгенше өзін тутып, мудама бир нәрселерди айтып өзінше сөйленип жүрген. Ал, кейнинен жауызлық исленген. Мениң көрип билгеним мине, усылар, ал қалған жағы болжаў хәм шамалаў. Бирақ, олар ушын бизде беккем тийкар бар. Енди сен дәриў бол, кетейик тез, мен еле Норман Неруданың концертине үлгерийим керек.

Көп ўақыт өтпей-ақ бизлер отырған кеб ушы қы-

йырсыз кишкене көшелерди, түнерген көше дығырықларын бойлап зырлап отырды. Бир ұақытта бизиң арбакешимиз сол көшелердиң түнерген, кеуилсиз биреуине келип бирден тоқтады.

— Минне, сизге Одли—Корт,—деп ол қатара жайласқан гербиш жайлардың арасында емески көринген тар көшени көрсетти.—Қайтып келетуғын болсаңыз, мени усы жерден табасыз.

Одли—Корт елеспесиз жер екен. Тас төселген тар өткел бизлерди қора-қопсы менен қоршаған төрт мүйешли жайға алып келди. Бизлер топарласқан кишкене балалардың арасынан, кир жайылған жиплердин астынан еңкейип өтип 46-номерге жеттик. Есикке сулыұ кишкене мыс тахташа қыстырылып, оған Рэнс йсми ойып жазылған екен. Бизлерге констебльдиң еле уйқлап атырғанын айтты және мийманханада күте турыұды усыныс етти.

Соның арасында Рэнстиң өзи де көринди, уйқысын бузғанымызға ол қатты ашыұлы кейипте еди.

— Мен участкада бәрин айтып берип едим ғой,—деп мыңғырлады ол.

— Холмс кисесинен шығарып өзиниң ўәкилликке ийе гуўалығын хәм алтын жүзикти көрсетти.

— Биз тәнқа өз аузыңыздан еситсек жақсы болар еди—деди ол.

— Мейли, билгенимниң хәммесин сизлерге айтып беруўге қарсы емеспен,—деди констебль алтын жүзикке тигиле қарап турып.

— Бирде биреуин қалдырмастан хәммесин ирети менен айтып бересиз.

Барлық көрген билгенин есине түсирмекши болып ойланған түрде Рэнс жылқының гүзелген қуйрық жалына толтырылған диванға келип отырды.

— Ең басынан баслайын,—деди ол.—Мен түнги саат оннан азанғы алтыға дейин нәубетте едим. Саат он бирлерге жақынлағанда «Белый Олень» көшесинде кишкене төбелес шықты, ал улыұма айтқанда маған қараслы районда тынышлық болды. Түнги саат бирде жауын жаўды, усы ұақытта мен Холенд—Грув районында нәубетшилик етип жүрген Гарри Мерчер менен ушырастым. Бизлер Генриет-стриттиң бурылар жеринде анаў-мынаў туўралы азғана сөйлесип турдық, ал кейин ала шамасы саат екиден өтиңкирегенде бо-

лыу керек, Брикстон—роудтеги жағдайды айланып көріп шықпақшы болдым. Батпақлықтан жүріу мүмкін емес, көшеде жүрген хеш бір адам көрінбеди, тек ғана бирли-ярым кеб ғана етип турды. Дурысын айтсам ыссылай ғана бір стакан джин болып ишип жибергенде жақсы болар еди, деп ойланып киятырсам, сол жайдың айнасында жылтыраған жақтыға көзім түсті. Ал, мен Лористон—Гарденсте еки жайдың бос турғанын, биреуиниң хожейини жайының дүткешлерин тазалағысы келмейтуғынын, онда соңғы жасаған адамның ишки сүзек кеселлигинен өлгенин—хәммесин билетуғын едим. Солай етип айнадағы жақтыны көриуден-ақ әлбетте, бул жерде бир шатақ барғой деп солай қарата жүрдим. Мен есикке жақын барған ұақытта..

— Сиз тоқтадыңыз, ал оннан кейін изиңизге қайттыңыз,—деп оның сөзин бөлди менің жолдасым.— Сиз изиңизге не ушын қайттыңыз?

Рэнс отырған орнынан бирден селк ете қалды хәм көзи аларып таңланыу менен Холмсқа қарады.

— Дурыс айттыңыз, мырза!—деди ол.—Оны қалай билгениңизди бир құдайдың өзи билмесе мен түсинбей-ақ қойдым. Ол былайынша болды: мен есикке жақын барған ұақытта хәмме жақ тым-тырыс—тынышлық екен, соннан кейін маған өзим менен және бир адамды алып барған жақсы болар деген ой келди. Улыума алғанда мен тири жүрген хеш адам бендесинен қорықпайман, ал жер астында жатырғанлардан болса, әлбетте гәп басқа... Және менде: бул ишки сүзек кеселлигинен өлген адам өзиниң өлиуине себепши болған жайының дүткешлерин тексерип көриуге келген шығар, деген ой пайда болды... Дурысын айтсам қорқайын дедим, сонлықтанда мен ергенекке қайтып келдим—Мерчердин фонарын көрермен деп ойладым, бирақ дегеректе хеш адам көрінбеди.

— Көшеде де хеш ким көрінбеди ме?

— Хеш ким көрінбеди, мырза, хәттеки бир ийт те шықпады. Сол ұақытта мен өзиме келип, изиме қайтым хәм қапыны аштым. Жайдың иши тым-тырыс екен, солай етип мен жақты шығып турған бөлмеге кирдим. Кирип қарасам, ошақтың үстинде қызыл мум шам тур екен, ал, мынау жағында көргеним...

— Сизиң не көргениңизди билдим. Сиз бөлмениң

ишин айланып шыққансыз, өликтің жанында дизерлеп турғансыз, кейнінен барып асхананың есигин ашқансыз, ал оннан кейін...

Джон Рэнс орнынан ериксіз секирип турды хәм қорқыныш және қәуіпсиниу аралас Холмсқа қарады.

— Кеширерсіз, сиз қайсы жерде жасырынып тур едиңиз, қалай буның хәммесин көрип турдыңыз? — деп қатты сөйленди ол. — Қалайда сиз бәрін қалдырмастан билдиниз!

Буған Холмс шақалақлап күлди хәм констебльдің алдындағы столға өзиниң ким екенін тастыйықлайтуғын қағазды қойды.

— Адам өлтирнүде гүманланып мени қамаққа ала-гөрмеңиз,— деди ол.— Мен мийримсизлерден емеспен, ал тәртип сақлаушы адамлардың бирімен: буны Грегсон мырза ямаса Лестрейд мырза тастыйықлайды. Буннан былайғы жағында не хәдийсе болғанын сиз енди айта бериңиз.

Рэнс бурынғысынша аң-таң болып орнына қайтадан отырды.

— Мен ергенекке қайтып келип үшпөлек шерттим. Мине, усы ўақытта Мерчер және оның менен бирге еки адам жууырып келди.

— Ал, көшеде бурынғысынша хеш адам жоқ па еди?

— Аўа, улыўма хеш адам жоқ еди деп айтыўға болады.

— Буны қалай түсинемиз?

Констебельдің жүзинде бурынғы күле шырайдың изи де қалмады.

— Мырза, мен сизге дурысын айтсам: усы өмирирниниң ишинде талай-талай мәскүнемлерди көрген едим, бирақ кешегидей тик аяғында тура алмайтуғын былқ-сылқ еткен мәс адамды хеш қашан ушыратпаған едим. Мен көшеге шыққан ўақытта ергенектиң түбинде тик аяққа тура алмай, дауысының барынша өкирип қосық айтып, қорғаншаға жабысып турған мәс адамды көрдім. Ал, оның еки аяғы еки тәрепке созылып тур екен.

— Оның түр-түси қандай еди?— деп сорады Холмс шыдамастан.

Хәзирги иске байланысы болмаған бул сораўдан Джон Рэнс қатты хүрейленди.

— Мәс адамның түр-түси батпаққа аўнаған қәдимги шошқа тәқилетте еди,—деди ол.—Егер бизлер бос болғанымызда әлбетте, оны участкаға сүйреп апарған болар едик.

— Оның бет келбетине, үстиндеги кийиминиң қандай екенине сер салмадыңыз ба?—деп сорады Холмстағы да шыдамсыз түрде.

— Сер салмаўға болма, Мерчер екеўимиз оны көтерип тик аяғына турғызбақшы болдық, ол қызыл шырайлы, бойы собырайған адам екен. Алқымын аўзына дейин шарф пенен орап алыпты.

— Болды, ендиги жағы түсиникли!—деп тоқтатты оны Холмс.

— Солай етип ол қайда кетти?

— Өзлеримиздиң анағурлым әхмийетли исимиз турғанда мәскүнем менен хәлеклениўге бизде хеш қандай ғақыт болмады,—деди полисмен өкпели түрде.—Көп жұмыс иследик. Шаршағаным соншелли хәттеки үйге зордан зорға жеттим.

— Үстиндеги кийими қандай еди?

— Үстинде қоңыр пальтосы бар еди.

— Ал, оның қолында қамшы барма еди?

Қамшыма? Жоқ, қамшы көрмедим.

— Демек, қамшыны ол жақынырақ бир жерге таслап кеткен,—деп сөйленди мениң достым.—Кейин кебтиң жүрип баратырғанын көрип ямаса тасырлысын еситпединиз бе?

— Яқ, көрмедим де, еситпедим де.

— Мине, сизге алтын жүзик,—деди Холмс түргелип хәм қалпағын қолына алды.—Рәнс, мен сизден хызметиңиз бойынша хеш қандай жоқары атақ ала алмассыз, деп қорқып турман. Адамға гәлле сән ушын берилген емес, ал ойлаў ушын берилген. Өткен ақшам сизде қапылғанда сержант атағын алыў мүмкиншилиги болған екен, биз сол адамды излеп жүрмиз. Енди ол туўралы айтыўдың хәжети жоқ, бирақ ис сол адамнан шешилетуғынына исенеберсеңиз болады. Жүр кеттик, доктор!

Констеблизмизди қатаң ойланыў халында қалдырып, бизлер кебке қарата жүрдик.

— Барып турған ақмақ адам екен!—деди Холмс

арбаға минип үйге княтырған \ ұақытта ашыұлы түрде гижиніп.

— Өзиң-ақ ойлап көр, анқаұлығы себепли қармаққа өзи келип иликкен олжадан айрылып қалған!

— Қалайда болса мен бул жерде көп нәрсеге түсинбей княтырман. Жумбақлы адам өлтириўге екінши қатнасыўшы туўралы сизің түсинигиңизге бул адамның белгилери ҳақыйқатында да сәйкес келип тур. Бирақ, жайға және қайтып келиўдиң оған не кереги болған? Адам өлтириўшилердиң бундай ислеўи мүмкин емес.

— Жүзик, жүзик ушын ол изине қайтқан, достым. Егер оны тутыў сәтине түспесе, жүзикти қармаққа илдирип таслаймыз. Мен оны усы жемтик пенен услай-жақпан, доктор, енди екеўимиз бир адамды солай етип услаймыз. Доктор, мен сизге күтә миннетдарман. Егер сиз болмағаныңызда мен бул жерге келмеген де болар едим, ҳәм мениңше күтә қызықлы усы этюдти көрмеген де болар едим. Ҳақыйқаттан да сүүретшилердиң усы «этюд» сөзинен қалай пайдаланыўға болады? Турмыс ҳақыйқатлығын түсиниўге жәрдем ететуғын этюд емесе бул? Қызғыш ирендеги этюд емес пе? Өлтириў турмыстың келеплеўли ерис жибине қызғыш жип арқаў болып исленген, ал бизиң миннетимиз усы жиплердиң ушын табыў ҳәм оны бирим-бирим таллап ажыратып алыў болып табылады... Ал енди, аўқатланайық ҳәм Норман Неруданың концертин тыңлаўға барайық. Ол скрипканы сондай жақсы шертеди, ҳәттеки, оны адамша сөйлетип жибередди. Шоппеннен оның күтә сүйип шертетуғын намасы қандай еди? Тра-ля-ля, лира-ля!...

Орынлыққа шалқая таслап, бул ҳәўескер-тергеўши бұлбилеше сайрап отырды, ал мен адам ақыл-ойының ҳәр тәрәплеме соншама терең және кең екени ҳаққында ойладым.

V бап

ЖОЛЫҒЫҰШЫ ДАҒАЗА БОЙЫНША КЕЛДИ

Бүгин азаннан берли арман-берман жуўырып жүриў мени жүдә шаршатты, кешке таман пүткиллей тикленип отырыўға да ҳалым келмеді. Холмс кон-

нөртке кеткен Ұақытта еки сааттай Ұақыт уйықлап алайын деген нийет пенен мен диванға барып жаттым. Бирақ уйықлау қайда. Бүгинги көрген-билгенлерим мийимде ғаулап күтө қорқынышлы образлар хәм болжаулар гәллеме сыймай кетти. Көзимди жумсам болды—көз алдымнан бет-жүзи горилла маймылына уқсас өлик кетпей турды, ол адам мениң үрейимди ушырганы соншама, хәтте оның жанын о дүньяға жиберген адамға миннетдаршылық билдиргим келди. Бирде адамның соншама қыйналғаны Кливлендди Енох Дж. Дреббердин бет жүзиндегиден бетер көринип турмайтуғын шығар, деп ойладым. Бирақ әдил суд әдиллигин етиуи тийис, қанхордың ғұнасы нызам алдында хешқандай кеширилмейди.

Мен бул жынаят туұралы қаншама көп ойлаған сайын Енох Дреббер ууланған деген Холмстың болжауы маған соншама исенимсиз көрине берди. Өликтің аузын Холмстың қалай ийскегени ядыма түсти.—Әлбетте, солай ойлауға тийкар болғандай бир нәрсенің ол сезген шығар, деп те ойладым. Буның үстине егер ол ууланбаған болса, онда өлиуге не себеп болған, өликте хеш қандай жарақатланыу изи жоқ, алқымынан бууып өлтирген деуге де хеш қандай тийкар жоқ ғой? Ал, екінши жағынан еденге шашыраған қайсысының қаны болғаны? Жайдың ишинде хеш қандай айқасыу белгиси жоқ ғой, ал өликтен өзиниң душпанына жарақат салғандай хәтте тыйық—қурал да табылмады ғой? Усы сораулардың хәммесине жууап табылмағанша мен де, ойладым. Ал, мениң достым уйықлай алмаспыз, деп ойладым. Ал, мениң достым хеш нәрсе көрип билмегендей өзін исенимли тутып отырды, ол барлық фактлерди дәлийллеп беретугын бир теория тапқандай көринди маған, бирақ оның қандай теория екенине мен түсинбей-ақ қойдым.

Маған Холмсты көп күтиуге туұры келди,—көңерттен кейин оның басқа бир жұмысы шығып қалған шығар, деп ойладым. Ол қайтып келген Ұақытта ауқаты столына қойылған екен.

—Концерт күтө қызық болды,—деди ол столға отырып.

—Музыка хәққында Дарвинниң не айтқанын билесиз бе? Адамзат музыка дәретиудн хәм оннан ләззет алыуды сөйлеу уқыбына ийе болмастан әдеуир

бурын-ақ үйренген, деп тастыйықлайды ол. Музыка-ның бизлерге қатты тәсийір жасауы сонлықтан да болыуы мүмкин. Дүнья өзиниң ертедеги балалығын басынан кеширген сол гүңгирт дәуірлер бизиң сана сезимимизде емески сақланып киятыр.

— Күтә дурыс теория екен,—дедим мен.

— Тәбийғый қубылыстарды түсиндирип беретүғын барлық теория тәбияттың өзи сыяқлы дурыс болыуы керек,—деп тастыйықлады Холмс.—Ал, сизге не болған? Түриңиз қашып кетипти ғой. Мүмкин, сизди Брикстон Роудтеги ұақыя қатты тынышсызландырып турған шығар.

— Дурысын айтсам солай,—деп гүрсиндим мен.—Афғанстанда басыма түскен азап-ақыреттен кейин мен өзимди әдәуір шынықтым ғой деп жүр едим. Майвандта жолдасларымды мениң көз алдымда туұрымлап өлтирген ұақытта да өзимди өзим бийлеп тура алған едим.

— Түсинип турыппан. Бул жынаяттың көз алдыңда елес пайда ететүғын қупыя сыры бар, көз алдыңда елес пайда етпеген нәрсе қорқыныш пайда ете алмайды. Сиз кешки газетаны көрдиңиз бе?

— Жоқ, еле көрмедим.

— Ол газетада усы адам өлтириуі ҳаққында толық жазылған. Дурыс, өликти көтерген ұақытта некелесіу жүзигиниң еденге түскени туұралы ҳеш нәрсе айтылмаған, бирақ бизлер ушын бул жақсы болған.

— Не себеп жақсы болған?

— Мына дағазаны оқып көриңиз. Азанда почтаға кирип шыққан ұақытта бул дағазаны барлық газеталарға мен жиберген едим.

Ол газетаны кисесинен шығарып мениң алдыма қойды, мен оның көрсеткен жерине көз жууырттым. «Табылған олжа» рубрикасы астындағы биринши дағазаның мазмуны төмендегише екен:

«БҮГИН АЗАНДА БРИКСТОН—РОУД КӨШЕСИНДЕГИ «БЕЛЫЙ ОЛЕН» МЕНЕН ХОЛЛЕДГРУВ ТРАКТИРИ АРАСЫНАН АЛТЫН ЖҮЗИК ТАУЫП АЛЫНДЫ. БЕЙКЕР СТРИТ КӨШЕСИ, ЖАИ №221—Б, ДОКТОР УОТСОНҒА АЗАНҒЫ СААТ СЕГИЗДЕН КЕШКИ СААТ ОНҒА ДЕИИН ЖОЛЫ-БЫУҒА БОЛАДЫ.»

— Сизиң атыңыздан пайдаланғаным ушын мени

кеширерсиз,—деди Холмс.—Егер мен өзимди атап көрсеткенде ол заңғарлардан биреуи бул жерде бир бәле бар ғой деп сезиклениуі хәм барсам тутылып қаларман, деп ойлауы мүмкин еди.

— Қудай ушын ол жағынан қәтержам бола берин, — дедим мен.

— Бирақ биреу болмаса биреу бірден келип қалағойса менде жүзик жоқ ғой!

— Мине жүзик,—деп Холмс маған қандайда бир жүзикти ұсынды, мә! Енди болдыма? Сол жүзиктиң тап өзи емес пе?

— Сизиңше бул жүзикке ким келер екен?

— Қими қалай? Әлбетте, қоңыр пальтолы адам— төрт мүйеш өкше ботинкалы, бизиң қызыл шырайлы ашнамыз келеди. Ал, егер оның өзи болмаса шериклеси келеди.

— Ол тәуекел етип келе қояр ма екен?

— Оған гүманланбай-ақ қойың.Егер мен бул исти дурьс түсинген болсам онда ол адам жүзикти қайтарып алыу ушын қолынан келгенинше хәрекет етеди, ал мениң усылай ойлауыма тийкар бар. Ол Дребберди еңкейип көрип атырған ұақытта жүзикти түсирип алған. Ал, жайдан шығып кетип баратырып жүзик есине түскен, усы ұақытта жылдам изине қайтқан, ал бул жерге келсе полиция тур, бул қәтеликти асығып жүрип оның өзи ислеген, шамды өшириуди умытып кеткен. Сол ұақытта гүманланыу туұдырмау ушын дәрхал жорта мәс адамға айланыуға туұры келген. Енди ол жүзик жайдан шыққаннан кейин түсин қалған шығар, деп ойлауы мүмкин. Буннан кейин оның не ислеуі керек? Табылған олжа хәққындағы дағазаларды оқыу ушын кешки газеталарды сөзсиз қолына алады. Ол бизиң дағазаны оқып көреді де, бирден кууанып кетеди. Ол усы дузақты сезер деп ойлайсыз ба? Хеш қандай гүманланбайды. Тауып алынған жүзик пенен адам өлтириу арасында қандайда бир байланыс бар, деп хеш кимниң ойлауы мүмкин емес, деп исенеди ол. Усындай исеним менен келеди ол. Хәзир ол бир саат ұақыт ишинде келеди.

— Буннан кейин не ислеймиз?—деп сорадым мен.

— Ол жағын өзим билемен. Сизиң қандайда бир қуралыңыз бар ма?

— Бир қанша патроны менен ески ревальверим бар.

— Олай болса оны тазалап, оқлап қойыңыз. Әлбетте, ол қәуипли адам, гапылда мен оны услап алғанда да хәммә нәрсеге таяр турып сақ болған жақсы.

Мен өзимнц бөлмеме барып оның айтқанларының хәммесин иследим. Мен револьверим менен қайтып келген ұақытта столдың үсти жыйналып болған екен, ал Холмс өзиниң сүйикли ермеги—скрипкасын қй-қылдатыуға кирискен екен.

— Сюжет шийеленисип баратыр,—деди—ол. Мен өзимниң телеграммама хәзир ғана Америкадан жууап алдым. Хәммеси мениң ойлағанымдай болып шықты.

— Ал, сиз не ойлап едиңиз?—деп сорадым мен шыдамастан.

— Скрипкама жаңа тар сатып алыу керек еди,—деди ол.—Револьверинди кисеңе тық. Ол гәззап келген ұақытта оның менен хәш нәрсени көрип билмегендей болып сөйлес. Қалған жағын өзим келистиремен. Қарағанда оның көзине тигилип қарай берме, оны үр-китип алыуыңыз мүмкин.

— Саатыма қарап;

— Саат сегиз болып қалыпты,—дедим мен.

— Дурыс. Ол бир неше минуттан кейин келетуғын шығар. Қапыны азырақ ашып қой. Мине, былай етсең болады. Қапының гилтин иш беттен салып қой. Кеше мен китап дүканынан латын тилинде бир мың алты жүз қырқ екинши жылы басылып шыққан «De iure inter Cienes¹ атамасында Льежениң қызықлы кишкене китабын сатып алған едим. Усы кишкене китапша басылып шыққан ұақытта Карлдин геллеси орнында турған екен.

— Ким басып шығарған?

— Филипп да Круа деген биреу. Китаптың биринши бетине гөнерип өшкен сия менен: « Ex Illis Spina ini Mhyte »²) деп жазылған екен. Қызық, бул Уильям Уайт деген адам ким болды екен. Мүмкин, он жетинши әсирдин қандайда бир таярлаушысы шығар. Қалайда ол қара басының ғамын ойлайтуғын

¹ Халық аралық хуқық туұралы (лат.)

² Уильям Уайттың китабынан (лат.)

эжайып адам болууы керек. Мине, киятырған бизиң мийманымыз шығар.

Қоңыраудың сыңғырлағаны еситилди. Шерлок Холмс түргелди де стулин эсте ақырын есикке жақын ысырды. Бизлер малайымыздың дәлизде жүрип киятырған аяғының тақылдысын хәм қулыпты ашқан шыртылдысын еситтик.

— Доктор Уотсон деген адам усы жайда тура ма? —деп оның эсте ғана сораған сөзи бизлерге анық еситилип турды.

Бизлер малайымыздың қайтарған жууабын есите алмадық, бирақ есик жабылды да, биреу басқыш па басқыш жоқарыға көтериле берди. Оның аяғын исе-нимсиз түрде сүйреп басып киятырғаны еситилип турды. Холмс тыңлап турып таңланған түр билдирди. Анау адамның жүриси дәлизди бойлап жақынласа берди, кейнинен қорқақлық пенен қапыны тақылдатқаны еситилди.

— Кириңиз,—дедим мен.

Өзлеримиз қыял етип күткен тайнапыр адамның орнына бизлердің көз алдымызда талтаңлап зорға жүрип киятырған бети мыржым-тыржым мәстан кемпир пайда болды. Ол ишке кириу бойына қараңғылықтан қарап турды да, қалтыраған қолларын кисесине суғып бир нәрсени излей баслады. Мен Холмсқа нәзер тасладым, ол адамның күлкисин келтиретуғын түрде қарап тур екен,—мен күлкиден изимди өзим зорға ушлап турдым.

Мәстан кемпир кисесинен кешки газетаны сууырып алып қолы менен ымлап бизлерге көрсетти.

— Мийрим шапаатлы мырзалар, мен мынау бир жумыс пенен келип едим,—деп ол мампылдап сөйлеп, қайтадан жүресине отырды,—Брикстон—роудтан тауып алынған некелесиу алтын жүзик тууралы. Бул Салли деген мениң қызымның қолынан түсип қалыпты, оның турмысқа шыққанына жаңа ғана бир жыл толып еди, ал оның күйеуи алыста жүретуғын пароходта буфетши болып ислейди, егер ол келгеннен кейин жүзиктиң жойтылғанын билегойса сөзсиз шатақ шығады. Ол жигиттиң минези сау уақтында да жақсы емес, ал егер ишип алағойса-құдайдың өзи сақласын! Дурысын айтсам, мениң қызым кеше... менен бирге циркке кеткен еди.

— Мынау жүзик соған ұсай ма?—деп сорадым мен.
— Берекет табың, құдай жарылқасын!—деп бірден бақырып жиберди кемпир. Салли ушын-ушып қуғанатуғын болды ғой! Тап соның өзі!

— Өзиниздің адресинизди айтыңыз,—дедим мен қолыма қәлемимди алып.

— Хаундсдитч, Дункан—стрит, он үшінші номерли үй Жолы бұл жерге жақын емес!

— Брикстон—роуд Хаундсдитчтен циркке баратуғын жолдан оғада алыста ға,—деди бірден Холмс.

Кемпир бурылды да өзинің қызарған кишкене көзлери менен оған тигилип қарады.

— Олар менің жасап атырған жеримди сорады ғой,—деди ол кемпир,—ал Салли болса Пекхэмедеги Мейсфилдплейс, үшінші номерли үйде жасайды.

— Сизің фамилияңыз ким?

— Өзимнің фамилиям Сойер, ал қызымдики—Деннис, себеби ол Том Денниске турмысқа шықты, ол теңизде жүргенде сондай сыпайы, әлпайым жақсы жигит, параходтағы жолдаслары да оны мақтайды, ал жағаға шықты болды жәлепшиликтің, мәскүнемликтің... изине түседі.

— Мине, сизің жүзигиңиз Сойер—ханым,—деп мен оның сөзін бөлдим, Холмстың ымлаған белгиси бойынша.

— Бұл жүзиктің сизің қызыңызға тийисли екенлигине гүманланыуға болмайды, сонлықтан да мен оны нызамлы ийесине қайтарып қууыстырғанымға қуғанашылыман.

Маған алғыс сөзлерін айтып, құдай жолына пәтия беріп мәстан кемпир жүзикти кисесине тықты да ақсаңлауы менен басқышты бойлап төменге түсіп кете берди. Оның есиктен шығыуы бойына Шерлок Холмс стулынан ушып түргелди де, өзинің белмесине жууырып кирип кетти. Бір неше секундтан кейін ол пальтосын кийіп, шарфын мойнына салып шықты.

— Мен оның изине түсемен, ал кеттім,—деди ол бірден асығып. Бұл кемпир әлбетте, қанхордың шериклеси хәм мени соған алып барады. Мени күте тұрасыз, достым.

Бизің мийманымыз төменге түсіп қалыны сарт еткізип жапқан ұақытта Холмс басқыштан төменге түсіп баратыр еді. Мен мойнымды созып айнадан

сыртқа қарасам кемпир ақсаңлауы менен көшениң екінші тәрәпинде, ал Холмс алысырақтан оның изине түсіп баратыр екен. «Енди оның теориясы бир де ҳеш нәтийжесиз болып шығар, ямаса бул сырдың ашылыуына жәрдем ететуғын шубалаңқы жиптиң ушын ҳәзир тауып алар» деп ойладым мен. Күте тура-сыз деген оның өтиниши маған азап болды, бул ҳәдийсениң ақыры не менен питетуғынын билмей турып қалай мен уйқлай аламан?

Ол саат онға шамаласқанда кетти. Әлбетте, мен оның қай уақытта қайтып келетуғынын болжап та билмейтуғын едим, сонлықтан шылымымды шегіп, Мор-жениң «*vie de bohème*»¹ кітабының бетлерин аударыстырып асханада шықпастан отыра бердим. Саат онның қоңырауы қағылды, малайымыздың басқыштан аяғын тық-тық басып уйықлауға баратырғаны еситилип турды. Мине, саат он бир де болды, және биреудің жүріп баратырғаны еситилди, ол уйқлап жатыуға баратырған өзимиздің хожейнимиздің өсте ақырын жүриси екенин билдим. Тек саат он екиге жақынлағанда ғана барып төмендеги есиктиң құлпы бирден шырт етип ашылғанын еситтим. Холмс кирип келиуден-ақ сапарым нәтийжели болды, деп айта алмайтуғынын түсіндим. Оның жүзинен күлки аралас ызаланыушылық сезилип турды, ақыр аяғында ҳәзил-дәлкек сезими бийлеп бирден уахақалап күлип жиберди.

— Қалай да Сиотленд—Ярдтағы менің «досларым» бул тууралы еситип қоймаса болар еди!—деди ол бирден өкинишли түрде креслоға отыра берип.— Мен бир неше ирет олардың масқарасын шығарған едим, сонлықтан да ҳеш тыным таппай изиме түсіп жүр! Өзимди өзим дәлкек етиуйме ҳақым бар, өйткені мен ақыр аяғында жеңиске ерисетуғынымды билемен!

— Не болды өзи, аманлық па?

— Мен пәнт жеп қалдым, бирақ бул еле ҳеш гәп. Мине, мен былай бапландым. Ол кемпир азырақ жүргеннен кейин бирден ақсаңлай баслады, соған қарап мен оның аяқлары ауырған шығар деп ойладым. Жүрип барып ол ақырсында тоқтады ҳәм жанынан өтип

1. БОГЕМАНЫҢ ТУРМЫСЫ (франц.).

Баратырған кебти шақырды. Қаяққа апарыұды буйыратуғынын еситиу ушын мен жақынырақ барыұға умтылдым, ал усы ўақытта ол кемпир дауысының барынша: «Дүңқан-стрит, он үшінши жай» деп бақырғанын қыйналмастан-ақ еситтим. «Бул кемпир жорта көзабаға бақырып атырған жоқпа екен?»—деп те ойладым мен, бирақ ол арбадағы көшкениң ишине кирген ўақытта арбаның артына асылып турып алдым хәр бир аңлыўшы, тергеўши сондай өнерди айрықша ийелеўи зәрүр. Солай етип биз иркилместен Дункан-стриттиң өзине де келип жеттик. Мен он үшінши жайға жақынламастан секирип бурынырақ түсип қалдым хәм әсте ақырын көшениң шетинен жүре бердим. Арба он үшінши жайдың алдына барып тоқтады. Арбакеш секирип түсти де көшкисиниң есигин ашты, қараса түсетуғын адам жоқ! Мен жақынлашып барған ўақытта ол көшкисиниң ишинен хеш кимди таба алмағанына қатты ашыўы келип, бул дүньяда мен еситпеген не бир аўыр сөгис сөзлерди қардай боратып турды. Кемпир ушты-күйди зым ғайып болған, енди оған кирей пулын көп күтиўге туўры келеди ақыры. Екеўимиз он үшінши жайға кирип те сорадық, оның ийеси Кесуик деген инабатлы адам екен; ал Соьер хәм Деннис исимли адамлар бул жерде хеш қашан болмаған хәм ондай адамлар жасады, деп еситпеген.

— Сол өзи бир бийшара, ақсақ кемпир жүрип баратырған арбадан секирип түсип қалған, оны мен де, сондай-ақ арбакеш те сезбеген деп айтпақшысыз ғой, солай ма?—деп таңландым мен.

— Қаяқтағы, кемпирди тапқан екенсең!—деп ашыўланған түр билдирди Шерлок Холмс. Мәпилик кемпир бизлер болып қалдық қас пенен көздиң арасында көзимизди байлап кетти. Ол әлбетте, қатаң шаққан жас жигит болған, оның үстине теңи-тайы жоқ шебер актер болған. Ол күтә шебер гримленген. Әлбетте, өзиниң бақлаў астында турғанның сезген хәм көздиң тасасын табыў ушын усындай хййле ислеген. Бул демек, бизлер излеп жүрген адамның биреў емес екенин дәлийллейди және мениң ойлағанымдай-ақ оны қорғаў ушын хәр қандай тәуекелшиликке таяр турған оның дослары бар. Ал енди достым, доктор, сиз

мениң шамалауымша бир бийшара адам екенсиз! Мениң сизге айтарым, төсегине бар да жат, уйқла!

Ҳақыйқаттан да мен қатты шаршаған едим хәм оның кеңесине көнип төсегиме барып жаттым. Холмс жанып турған печьтиң алдында отырып қалды және оның скрипкасын қолына алып, муңлы бир намаларды әстен шертип отырғанын мен узақ уақытқа дейин еситип жаттым. Холмстың бул ис хәрекетине мен жақсы түсинемен, ол сырлы түйинди қалай болмасын жаздырыудың жолларын ойластырып отыр.

VI бап.

ТОБИАС ГРЕГСОН ӨЗ УҚЫБЫН ДӘЛИЙЛЛЕП КӨРСЕТТИ

Сол күннің ертеңине «Брикстон сыры» деген хабарды жәрияламаған бир де газета қалмады. Хәр бир газета болып өткен уақыя хәққында толық мағлыұмат жазып, ал гейпаралары мақала да басып шығарды. Олардан мен өзим қызықсынған бир қатар жаңалықларды билдим. Сол газеталардан көп ғана қыйындылар хәм жумбақ болған адам өлтириу хәққындағы мақалалардан көширмелер мениң қойын дәптершемде хәзирге дейин сақлаулы тур. Мине, олардың гейпараларының мазмуны:

Адамның усыншама таң қаларлық жағдайда өлтирилиуи жынаят тарийхында хеш қашан ушыраспаған шығар,—деп жазды «Дейли телеграф» газетасы. —Немец фамилиясындағы өлик, не себеп, қалай өлтирилгени жөнинде дәлийллердиң болмайы, және дийұалдағы қәуетерли жазыу-буның хәммеси жынаяттың сиясий эмигрантлар хәм революционерлер тәрәпинен исленгенин билдиреди. Америкада социалистлик шөлкемлер көп: өлген адам солардың нызамларынан қандай да бирейин бузған болыуы хәм аңлып жүрит өлтирилиуи мүмкин. Мақала авторы германиялы фемгерихтти¹, aqua totana² карбонарийлерди, Марки-

1. Фемгерихт—түнгі мәжилислеринде құпия өзлеринше хуким шығарған орта әсирдеги Германияның жасырын суды.

2. Аква тофана-зәхәрлеп өлтириуши Теофани ди Адамо деген хаялдың аты менен аталатуғын зәхәр, ол хаял 1633-жылы Палермода жазаланған.

зе де Бренвильени³, Дарвин теориясын, Мальтус теориясын хэм Рэтклифф жолындагы⁴ адам өлтирүүди атап көрсөтө келип ақыр аягында хукуметти қырағы болууға шақырады және Англиядағы сырт ел адамларының үстинен қадағлаудың күшейтилигін талап етеди.

«Стандарт» газетасы былай деп атап көрсөттi: либераллық хукумет тусында усындай нызам бузуйшылық қәдеге айланып баратыр. Буның себеби-халықтың кейпиниң тыянақсызлығы, ол нызамға исенбейшилик туудырып атыр. Өлген адамның түп-тийкары — Америкалы, оның бизиң пайтахтымызда жасап турғанына бир неше хәпте болған. Ол Қамберуаллениң Торки—Террасындағы мадам Шарпантьениң пан сионына келип түскен. Поездларда жеке секретарь Джозеф Стэнджерсон мырза оның менен бирге жүрген. Усы айдың төрти—шийшемби күни олардың екеуи де Шарпантье менен хошласып Ливерпуль экспрессине жетийге Устон вокзалына жөнеп кеткен. Перронда олардың бирге турғанын көрген. Буннан кейин хәзирше олар тууралы хәш нәрсе мәлим емес, тек жоқарыда келтирилген мағлуйматқа қарағанда Дреббер мырзаның денеси вокзалдан бир неше миль қашықлықтағы Брикстон—роуд көшесиниң бойындағы бос жайдан табылған. Бул жерге қалай ол барған хәм қандай жол менен өлтирилген, усылардың хәммеси хәзирше гүңгирт болып қалып отыр. «Тергейди Скотленд Яртдан Лестрейд мырза менен Грегсон мырзаның жүргизип атырғанына биз қууанышлымыз, усы атақлы аңлағыш-тергейшилердиң жәрдеми арқалы бул жумбақтың түйини тез ара шешиледи, деп исенимли түрде айтыуға болады».

Бул сөзсиз, сиясатқа тийкарланып өлтирилген, деп жазды «Дейли Ньюс» газетасы.—Континенталь хукуметлердиң зулымлығы хәм либерализмди олардың жек көрийи көпшилик эмигрантларды бизиң елге айдап келди, олар өз елинде басынан кеширген қыйыншылықларын умытқан да Англияның айта жүргендей

³ Бренвилье. Мария Мадлен—өз әкесин хәм еки тууысқанын нәпсикаулық мақсетте зәхәрлеген. 1676-жылы Парижде жазаланған.

⁴ Рэтклифф жолындағы адам өлтирүү—Англия кремналистикасы тарийхындағы ең атақлы жынаятлардан бири.

гражданлары болар еди. Ол адамларда ар-намыстың қатаң кодекси бар, оны кимде ким азғана бузса оған өлим жазасы бериледи. Ендиги барлық күш салыуларды мархумның секретары Стэнджерсон деген адамды излеп табыўға жумсау керек, және оны қорғаушылардың аты жөнин билиу зәрүр. Ол жасап турған үйдиң адресиниң анықланғаны айрықша әхмийтке ийе, буны тутасы менен Скотленд-Ярдтеги Грегсон мырзаның күш салыуының хәм аса билгишлигиниң нәтийжеси деп есаплау керек».

Екеуимиз бул мақалаларды азанда чай ишип отырып оқып шықтық, оларға Шерлок Холмстың уақты хош болды.

— Бәри бир хәммесин ең ақырсында Лестрейд пенен Грексон тапқан болып шығады деп мен сизге бурын-ақ айтқан едим-ғой:

— Бул мәселенниң ендиги жағында қалай шешлиўине, ақыбети қалай болатуғынына байланысly.

— Олай демей-ақ қойың, бул хеш қандай әхмийетке ийе емес. Егер қанхор услап алына қойған жағдайда да тек солардың күш салыулары нәтийжесинде услап алынған, егер ол қашып кетсе де олардың күш салыуларына қарамастан қашып кеткен болады. Қысқасын айтқанда «мийўеси-маған, жапырағы-саған» болып хәмме атақ соларда қалады. Олар қандай қәтелик ислесе де қоллап-қууатлаушылар табыла бередн.

— Кудай сакласын, не шаўқым?—деп мен танландым. Усы уақытта дәлиздеги басқыштан көтерілип киятырған көп аяқтың тасырлысын хәм хожейнимиздиң ашыўлы сөзлерин еситтим.

— Бул Бейкер—стридтеги жынаят излеу бойынша полиция отряды,—деп иркилместен жууап қайтарды Шерлок Холмс.

Соның арасында жайымызға үсти-басы алба-дулба, бетлерине өмир бойы суў тиймеген кир-кир, бир дүркин баспанасыз көше балалары кирип келди.

— Смирно!—деп команда берди Холмс оларға, сол уақытта алты жетим кишкене балалардай сапқа

---

¹. «Ақылсызға ақмақ мудама ақыл үйретеди» (французша) Н. Буало «Шайырлық өнер».

дизилисип, сықылсыз сүүреттей болып қатып қалды. —Менің алдыма Уиггинстиң бір өзи келсин, қалғандарыңыз былайырақ шығып күте турың! Уиггинс айта бер, таптыңызба?

— Жоқ, мырза, таба алмадық,—деди ол бірден.

— Мен де солай ойлап едим. Тауып алмағанша изинен қалмай ізлей берің. Мә, сизлердің хызмет қақыңыз ушын.—Холмс олардың хәр қайсысының қолына бір шиллингтен ақша услатты.

— Ал енди шығың, турмаң бул жерде, ендиги ирет жақсы жаңалық пенен келиң!

— Холмс оларға ашық турған қапыны силтеди: ининен шыққан тышқанлар топары сыяқлы дизилискен балалар басқыш арқалы төмен зырлап кетти хәм сол заматта-ақ олардың қулаққа жағымсыз шауқымы көшеден еситилди.

— Он полисменнен гөре усы тиленши көше балаларының пайдасы көбирек тийеди,— деп өз пикирин билдирди Холмс.—Полисмен кийимин кийген адамды көриүден былайғы адамлардың тили сөйлеуге келмей қалады, ал бул тиленши гезеңделер кирмейтуғын қууыс, жүрмейтуғын жер, еситпейтуғын сөз жоқ. Бул зийрек зейинли халық, оларға тек шөлкемлесіу жағы жетиспейди.

— Сиз оларды Брикстон иси ушын жаллап алдыңыз ба?—деп сорадым мен.

— Аға, менің бир фактти анықлауым керек. Бирақ, бул мәселе уақытқа байланысly. Аға! Хәзир биз өш алыу өлтирилген адам жөинде бир жаңалық хабар еситейин деп турмыз. Бизге хәр бир қәдемн нық таслап, жүзи қууаныш сезимине толы, шағыныуға Грегсонның өзи киятыр. Мине, ол келип те қалды.

Сол заматта-ақ бирден қоңырау сыңғырлады, демнин арасында үш текшеден бир атлап аңлағыш-тергеушиниң жоқары көтерилип киятырғаны еситилди және ол бизлер отырған ишкериге сүңгип кирди.

— Қәдирил дослар!—деп бақырды ол кире сала. Холмстың усыңған қолларын күшиниң барынша қатты қысып.—Мени қутлықлай берсеңиз болады! Мен жумбақты шештим, енди хәммеси аттан анық болды!

Маған достымның жүзинде тынышсызланыу сезими билингендей болып көринди.

— Айыплының изин дурыс тауып алдым деп айтпақшысыз ба? — деп сорады ол.

— Қаяқтағы изин айтасыз-ау! Ұа-ұа-ұа! Айыпкердің өзін биз қамап қойыпбыз.

— Ким өзи, ол?

— Уллы дәрежелі Англия флотының киши лейтенанты Артур Шарпантье! — деп қатты жууап қайтарды Грегсон және салтанатлы түрде көкірегін кере гәрдийип, қолларын уұқалап турды.

Шерлок Холмс жеңил дем алып гүрсинди хәм оның еринлеринен азғана күле шырай белгиси сезилип турды.

— Отырыңыз, мә, мына сигарды шегип отырыңыз, — деди ол. — Бизлер сизің оны қалай қолға түсиргеңизди билиуіге күтә ынтықпыз. Суу менен виски ишкиңиз келе ме?

— Шеп болмас еди — деди аңлағыш-тергеуши. Соңғы еки күн ишинде ояқ-буяққа жууырыу менен, сондай-ақ хәр тәреплеме қатты ойланыу, ақыл жууыртуу менен мен силкпем шыға шаршадым, хәттеки хәзир жығалайын деп турыппан. Бизлердің гәллемиз аяғымыз бенен теңдей ислеуи тийис, буны сиз түсиснесиз мырза Шерлок Холмс.

— Оқо, сиз мени хошеметлеңиз ғой. — деп Холмс оған қарсы пикир билдирди. — Солай етип, сиз соншама әжайып нәтийжеге қалай, қандай жол менен ерис-тиңиз.

Аңлағыш — тергеуши креслоға жайғасыуы менен бурқыратып сигара шегип отырды. Бирақ ол бирден өзіннің жамбасына сарт еткизип урды да мырсылдап күлди.

— Мынау бир ұақыя да қызық! — деп баслады ол сөзин. — Өзин хәммеден ақыллыман, тапқырман деп есаплап жүрген Лестрейд әумесер пүткіллей аңғытқа шауып кеткен! Ол секретарь-Стенджерсонды ізлеп жүр, ал адам өлтириуіге сол кисинің құрсақтағы еле тууылмай атырған баладай-ақ қатнасы бар. Ол хәзир оны қамаққа алған болыуы да мүмкин...

Бул пикирдің Грегсонға күлкили болып көрингени соншама, ол көзинен жас шыққанша келип күлди.

— Ал, сиз өзиңиз қалай ізге түстиңиз?

— Хәзир хәммесин қалдырмай айтып берейин. Доктор Уогсон, бул әлбетте, өзлериміздің арамыздан

басқа жаққа таралмайды деп исеменемен. Бириншіден, Дреббердің Америкадағы турмысы хаққында мағлыұмат алыу күтә қыйын болды. Меннен басқа адам дағазғаға биреу болмаса биреу жууап қайтарар ямаса өлген адам хаққында мағлыұмат алыу ушын ким болса да өзн келер, деп күтип отырған болар еди. Бирақ Тобнас Грегсон хасла олай ислемейди. Өликтің жанында жатқан цилиндр адыңызда бар шығар?

— Дурыс, ядымда,—деди Холмс.—Оның маркасы: «Джон Ундервуд хәм балалары, Камберуэлл—роуд жүз жигирма тоғыз» деген еди.

Грегсон мунайып таңланған түр билдирди.

— Сизди оны сезеди, деп мен хеш қашан ойламаған едим.

— Сиз дүканда да болдыңыз ба?

— Яқ, дүканда болмадым.

— Хе-е!—деп Грегсонның жүзинде күле шырай сезими пайда болды.—Бизің исимизде, мейли ол ең кишкентай болса да, бир де майда-шүйдени дықаттан шетте қалдыруға болмайды.

— Көпти көрген көсем болады, еринбеген етикши болады деген гәп бар,—деди Холмс нәсият бергендей болып.

— Мен өзим солай иследим—Ундервудқа бардым, ол жердегилерден: түри-түси сондай цилиндр сизлерде сатылмады ма?—деп сорадым. Дүканшы өзинің китабына қарап турып бирден-ақ тапты. Цилиндр Торки-Террас көшесіндеги Шарпантьениң пансионында болып атырған Дреббер мырзаға жиберилипти. Мен оның адресин солай етип билдим.

— Қолай келген, буған хеш қандай дауымыз жоқ,—деди Холмс.

— Буннан кейин мен Шарпантье ханымға бардым.—Ол үйінде күтә қапаланып отыр екен: түр-түси бозарып кетипти. Айтпақшы, оның сүп-сүйкимли қызы да жанында отыр екен, оның көзлери қызарып кетипти, ал мен оның менен сөйлесип турған ұақытта еринлеринің тобарсып кеткенин сездим. Әлбетте, бул жерде бир бәленің болғанын мен бирден-ақ аңғардым, Дурыс, изге түскен ұақытта адамның ишинде қандайда бир айрықша сезим пайда болатуғынын Мырза Холмс сиз жақсы билесиз. Мен олардан:

«Бурын сизиң жайыңызды ұақытша кирейге алып

жасаған Қливленли мырза Енох Дреббердің қупыя түрде өлгени хаққында еситпедиңиз бе?» деп сорадым.

Ана басын ийзеди. Оның бир сөз айтыўға да қалы келмей отырғаны көринип турды. Қыз бирден жылап жиберди. Усы ўақытта бул ана менен қыздың бир нәрселерди билетуғыны анық болды. «Дреббер вокзалға саат нешелерде кеткен еди?»—деп сорадым мен. Шарпантье Ханым өзин тынышландырыў нийетинде гүрсинип терең дем алды.

«Саат сегизде,—деп жуўап қайтарды ол.—Оның секретары Стэнджерсон мырза: еки поезд бир-биреўи саат тоғыздан он бес минут өткенде, ал екіншиси саат он бирде жүреди деди». Оның биринши поезд бенен кеткисн келди».

— Соннан қайтып сиз оны көрмедиңиз бе?

Хаялдың түр-түси пүткиллей өзгерип кетти. Оның бет-ажары пахтадай бозарып, қарлыққан даўысы менен зордан-зорға!

«Жоқ, көрмедим»,—деди.

Хәмме жым-жырт турдық, бир ўақытта қыз сабырлылық пенен исенимли түрде былай деди:

«Апа, өтирик сөзден ҳеш қашан жақсылық шықпайды. Қәне, хәммесин ашық айтып берейик. Аўа, бизлер Дреббер мырзаны оннан соң да көрдик».

«Қудай кеширсиң сени!»—деп бақырып жиберди Шарпантье ханым хәм еки қолын еки жаққа жиберип креслоға бара қулады.

— Әжағана қыйын болады ғой!».

«Жасырмастан хәммесин ашық айтып бериўди сизлерге ескертемен,—дедим мен.—Жарым жарты мойынлаў, пүткиллей мойынламағанға қарағанда жаманырақ болады. Буннан тысқары гейпара жағдайлар бизге қашан-ақ мәлим».

«Өзиннің ар-намысыңды ойла, Алиса!»—деп бақырды анасы қызына хәм ол маған бурылды.—Мен сизге хәммесин айтып берейин, мырза. Қорқынышлы өлтирилиўге баласының қатнасы болғанлығы себепли тынышсызланып отыр, деп ойламаңыз. Мениң балам хеш қандай айыплы емес. Мен балама тек сиз тәрептен, сондай-ақ басқалар тәрепинен көре-тура ериксиз түрде жала жабылыўы мүмкин, деп қорқаман. Былайынша алғанда ондай болыўы мүмкин де емес, ба-

ламның гирбинсиз **хақ** кеуиллиги, оның адамға болған мийирбанлығы, оның пүткил өмири буған дәлийл бола алады!

«Сиз, абзалы хәмме болған исти ашық айта бериниз,—дедим мен.—Егер сизің балаңыздың бул жерде хеш қандай қатнасы болмаса оған зорлық исленбейтуғынына исене берсеңиз болады».

«Алиса, сен шыға тур, бизлер екеуимиз қалайық,—деди анасы хәм қызы турды да бөлмеден шығып кетти.—Мен айтпайжақ болып отыр едим, бірақ мениң бийшара қызым бул тууралы гәп қозғаған соң илаж қанша. Енди хәммесин өзим толық айтып берейин».

«Мине, жаңа ақылыңа келдің»—дедим мен келисим берген болы.

«Дреббер мырзаның бизде жасап турғанына үш хәптеге жақын уақыт болды. Ол өзиниң секретары Стэнджерсон мырза менен Европаны бойлап саяхат жасап жүрген екен. Хәр бир чемоданға «Копенгаген» деген жазыуы бар қағаз жабыстырылған, демек, олардың тиккелей сол жақтан келген болыуы керек. Стэнджерсон-жай парахат, сабырлы адам екен, ал оның хожеинни, тилекке қарсы, минез-құлқы пүткиллей басқаша адам екен. Ол жаман әдетлерди шығарды, өзинең басқаны көзге илмеді, еркисип кетти. Бизің жайға келип түскен күни-ақ кеште ол арақты көп ишти хәм егер дурысын айтсам, түстен кейин оның сау жүргенни хеш қашан көрмедім. Есигимиздеги малайлар менен хәзиллесе баслады, турпайы, сөзлер айтып, оларды қушақлауға дейин барып жетти. Және оғада бир жаман жери, ол усындай иплас хәрекетлерин мениң қызым Алисаға да иследи, бир қанша ирет оған уят усыныслар айтты, бірақ Алиса балалық-садалығынан оларға түсинбеди хәм бахтына бола оның еркине көнбеди. Және бир күни оның бассынғаны соншелли, хәммениң көзинше оны қушақлап алып сүйе баслады, буған хәттеки өзиниң секретары да шыдап тура алмады, минез құлқының әдепсизлигин айтып бетине басты».

«Ал, сиз не ушын усыған шыдап тура бердіңиз? — деп сорадым мен.— Сизің ондай адамларды жайыныздан қәлеген уақтыңызда шығарып жиберейиниз-ге болатуғын еди ғой».

Көрип турғаныңыздай-ақ мениң сорауым—дурыс

сораў, бирақ Шарпантье ханым буған қатты уялыу менен жууап қайтарды.

«Қудай бар ғой, мен оларды келген күннің ертеңіне-ақ шығарып жиберемкши болдым, бирақ нәпсими тья алмадым, ақыры олардың ҳәр бири күниге бир фунттан кирей ҳақы төледі—бул демек, ҳәптесине он төрт фунт ақша, ал жылдың усындай мәүсиминде ондай адамларды табыу қыйын. Өзим болса жесир ҳаялман, балам флотта хызмет етеди, ҳәмме нәрсе жетиспейди, аңсат табыстан айырылып қалғым келмеди. Сонлықтан да шыдап, қайыл болыуыма тууры келди. Ал, оның соңғы қылуаларына мен қатты ашыуланып, сол заматта жайымды босатып бериўин талап еттим. Бул жерден ол сол себепли кетип еди».

«Айта бер, ал кейни не болды?».

«Олар кеткен ўақытта жүрегим тыншыды. Ҳәзир балам үйде, ол отпускада жүр, бирақ мен оған айтыудан қорқтым, балам күтә ашыушақ ҳәм қарындасын жанындай жақсы көреді. Оларды шығарып жиберип, изинен қапыны жапқан ўақытта ийнимнен аўыр жүк түскендей болды. Бирақ, изин ала бир саат өтпей атырып-ақ қоңырау сыңғырлады ҳәм маған Дреббер мырзаның қайтып келгенин айтты. Сол ўақытта-ақ ол ишкериге теңселип кирди, қатты ишип алғаны сезилип тур. Ол бирден мениң қызым менен бирге отырған бөлмеге сүзип кирди, және маған поездан кешигип қалыппан, деп гүбирленди. Оннан кейин Алисаға бурылды және мениң көзимше оған өзи менен бирге қашып кетиўди усыныс етти. «Ҳәзир сен ержетип қалған қызсаң,—деди ол,—нызам бойынша сизге ҳеш ким тыйым сала алмайды. Менде ақша көп. Бул мәстан кемпирдиң саған не кереги бар, ҳәзир жүр менин менен бирге! Ханзададай жасаўға жағдай дүзип берем!».

Алиса байғус қорқып кетти, оны тыңламай қашпақшы болды, сол ўақытта ол еки қолынан услап алып, оны есикке қарата сүйреді. Мен қорыққанымнан бақырып жибердим, мине, усы ўақытта мениң балам Артур даўысымды еситип, ишке кирип келди. Кейнинен не болғанын билмеймен. Тек дәлиздеги ғарғыс сөзлерди, топалаң-шаўқымды ғана еситип жаттым. Мениң қорққаным соншелли, керек десе көзимди де аша алмадым. Бираз ўақытан кейин басымды көтерип қарасам қолында келтеги, босағада күлип турған Ар-

турды көрдим. «Бизің жайда жасап турған жақсы адамлар енді қайтып көрінбес деп ойлайман,—деді ол. — Ол жерде не болып атырғанын көшеге шығып көрейін» деп Артур қалпағын қолына алып сыртқа шығып кетті. Ал, азанда бизлер Дреббер мырзаның өлтиралгенин билдик».

Шарпантье ханым бул сөзлерди биресе терең гүрсини, биресе солығын баса алмай жылап отырып айтты. Оның ұақты-ұақты кемсеңлеп айта алмаған сөзлерин сыбырлағанынан мен зорға түсинип отырдым. Бирақ кейнинен жәнжел шықпауы ушын мен оның айтқан сөзлеринен хәммесин стенография усылы менен жазып алдым.

— Оғада қызық екен, — деди Холмс еснелп отырып. — Буннан былайғы жағы қалай болды?

— Шарпантье ханым үндемеді, — деп дауам етирди сөзин Грегсон-бул жерде мен мәселениң хәммесин бирден бир жағдайға байланыслы екенін түсиндим. Мен ол кемпирге тигилип қарап нэзер тасладым, нэзеримниң хаял-қызларға қалай күшли тэсийр жасайтуғынын өзим жақсы билемен, солай етип оннан үйине баласының қайсы ұақытта қайтып келгенин сорадым.

«Билмеймен», — деп жууап қайтарды ол.

«Билмейсиз бе?».

«Яқ, онда да гилт бар: есикти өзи ашады».

«Ол келген ұақытта сизлер уйықлап атыр ма едиңиз?» —

«Ауа».

«Ал, сизлер қайсы ұақытта жатқан едиңиз?».

«Саат он бирлерге жақын».

«Демек, сизиң балаңыз еки саатқа жақын ұақыт далада жүрген бе?».

«Ауа».

«Ал, мүмкин, төрт ямаса бес саат жүрген шығар?».

«Мүмкин, солай шығар».

«Усыншама ұақыт ишинде ол не иследи екен?».

«Билмеймен», — деди түси бузылып және оның ериилери де бозарып кетти.

Әлбетте, буннан кейин айтыўға сөз қалмады.

Мен лейтенант Шарпантьениң қайсы жерде бола-туғынын сорастырып билдим хәм өзим менен бирге еки полиция шақырып, оны қамаққа алдым. Оның

ийнинен ушлап, бизлер менен тыныш жүриўди буйырған ўақытта, ол ызалы түрде «харама Дребберди өлтирген деп меннен сизлердиң гүманланған болыўыңыз итимал?» деп сорады. Дреббердиң өлтирилиўи туўралы еле бир де сөз айтылмай атырып-ақ Артур қойған саўал бизлерде үлкен гүманланыў туўдырды.

— Дурыс, — деп тастыйықлады Холмс.

— Дреббердиң изинен қолына ала жуўырды деп анасы айтқан таяқ-келтек те үйинде екен. Емен ағашынын исленген жуўан келтек-таяқ екен, мырза.

— Сизинше қалай өлтирилген болыўы итимал?

— Хәзир айтып берейин. Ол Брикстон — роудқа жетип барғанша Дреббердиң изинен жүре берген. Ол жерде қайтадан төбелес басланған. Шарпантье сол келтек-таяқ пенен Дреббердиң қурсағына келистирип турып урған хәм сонлықтан да бирден жаны шығып кеткен, ал оның денесинде хеш қандай из қалмаған. Жаўын жаўған, дөгеректе адам бенде көринбеген хәм Шарпантье өликти бос жайға апарып таслаган. Ал шам, едендеги қан, дийўалдағы жазыў хәм жүзик болса, буның хәммеси тергеўди шатастырыў ушын исленген хийле.

— Бәрекелла! — деп мақуллады оны Холмс. — Дурыс. Грексон, сиз көп табысқа ерискенсиз! Сизин келешегиниз бар.

— Мениң өзим де хәммесин дурыс иследим деп ойлайман, — деди тергеўши мақтаныш сезимин билдирип. — Дреббердиң изинен жүргенин, оның буны сезип, арбаға минип кеткенин жигиттиң өзи тастыйықлап айтып берди. Шарпантье былай деп тастыйықлайды: «мен үйге қайтып хиятырып, флотта бирге ислейтуғын жолдасымды ушыратып қалдым хәм оның менен узақ ўақыт көшеде қыдырып жүрдик». Бирақ, сол жолдасын қайсы жерде жасайды, деген сораўға ол жуўап қайтара алмады. Бул жерде маған хәммеси бир-бирине айрықша сәйкес келгендей болып көринеди... Бирақ, бийшара Лестрейдти айтабер! Оның жаңылыс изге түсип жуўырып жүргени ядыма түссе күлким келеди. Хәў, мына жақта хиятырған соның өзи ғой!

Аўа, хақыйқатында Лестрейд есиктиң алдына келип турған еди, — сөйлесип отырып оның басқыштан көтерілип келгенин сезбей қалыпбыз. Бирақ оның бу-

рынғы менменлигі, мақтаншақлығы қайда кеткен? Оның түр-түсінен албыраушылық, тынышсызланыу белгилері сезилип тұр үсті басы шаң-шаң, батпақ. Оның Шерлок Холмсқа бір нәрселер жөнінде кенесіуге келгени бұл жерде өзіннің кәсіплесін көріп қысығанынан уялып тұрғаны көринер еді. Ол жайға кирерін кирип, қалтыраған қолларына қалпағын ушлап не ислерін билмей қалша қатып тұрды.

— Бұл бурын пүткіллей хеш ушыраспаған хәдийсе болды, — деп тилге келди ол ақырсында, — истин шешилиуі барған сайын қыйынласып баратыр!

— Қоя Лестрейд мырза! — деди салтанатлы түрде таңлавып Грегсон. — Сизди ондай жуұмаққа келеди, деп мен ойламаған едим. Секретарь Джозеф Стэнджерсон мырзаны сиз таба алмадыңыз ба?

— Джозеф Стэнджерсон мырза — деди Лестрейд қатаң ызаланған түр билдирип, — бүгин азанғы саат алтылардың шамасында «Холлидей» мийманханасында өлтирилген.

VII бап

ТҮЙІННІҢ УШЫ ШЫҚТЫ

— Лестрейд күтилмеген және әхмийетли хабар алып келген екен, ол бизлерди аң-таң қалдырды. Грегсон отырған орнынан ушып тұрды, қолындағы суу менен ишип отырған вискисинің қалдығын да төгіп алди. Шерлок Холмс қабағын үйіп еринлерін қатты тисленип тұрды, ал мен болсам үндеместен оған қарап қатып қалдым.

— Сондай-ақ Стэнджерсон да... — деп гүбирленди Холмс. — Ис шийеленисип баратыр.

— Хәдийсе бунысыз да қатаң шийеленискен еди, — деди Лестрейд стулин ушлап тұрып. — Бирақ, мен шамасы дурыс хәрекет еткен қусайман.

— Ал, сиз... Оның өлтирилгенин анық билесиз бе? — деп тутлығыңқырап сорады Грегсон.

— Ол жатқан жайдан мен хәзир ғана шығып келдим — деди Лестрейд.

— Бұл өликті биринши болып мен көрдим.

— Ал, бизлер бұл жерде жумбақты өзінше шешип отырған Грегсонды тыңлап отыра бериппиз, — деди Холмс. — Ал енди, бизлерге не көргениңизди, не ис-

легенинизди сиз айтып берсеңиз екен деп өтиниш ете-миз.

Бәрин айтып берейин — деп Лестрейд стулға отырды. — Дреббердин өлтирилиуине Стэнджерсонның да қатнасы бар, деген пикирди қууатлап келгенімди жасырмайман. Бүгинги уақыя мениң қәтелескенімди дәлийллеп көрсетти. Оның уақыяға қатнасы бар екенлиги хаққындағы-пикирде турыу менен бирге мен оның қай жерде хәм не ислеп жүргенин анықламақшы болдым. Айдың үши күни кешқурын шама менен саат сегиз ярымларда Юстон вокзалында олардың бирге жүргенин көрген. Түнги саат екиде Брикстон — роудтан Дреббердин олиги табылған. Демек, саат сегиз ярым менен жынаят исленген уақыт аралығында Стэнджерсонның не ислеп жүргенин хәм оннан кейин қайда болғанын мениң билиуим керек болды. Мен Ливерпульға телеграмма жибердим. — Америкаға баратырған параходларды тексеріу тууралы өтиниш етип Стэнджерсонның түр-түсин, белгилерин хабарладым. Буннан кейин мен Юстон вокзалы районындағы мийманханалардың хәм кирейге берилетуғын жеке меншик жайлардың хәммесин барып көрип, тексерип шықтым. Көрип отырғаныңыздай-ақ мен ойладым: егер олар Дреббер менен вокзалда айырылсқан болса, онда секретарь жақынырақ бир жерде түнеп азданда бәри бир қайтадан вокзалға келиуи тийис.

— Олар ушырасыу орны тууралы бурынырақ келлисип қойған болыуы да итимал, — деп сөзге араласты Холмс.

— Солай болып шықты. Кеше кешқурынғы мениң жумысым Стэнджерсонды ізлеу болды, бирақ бәри бир таба алмадым. Бүгин мен оны ізлеуди ерте азданнан басладым хәм Литти-Джордж-стридтеги «Холлидей» мийманханасына дейин саат сегизге барып жеттим. Мийманханаңызда Стэнджерсон мырза деген адам жасай ма? — деген сорауыма бирден-ақ: «ауа, жасайды» деген жууап алдым.

«Ол күтип отырған джентльмен сиз болыуыңыз керек, — деди олар маған. — Оның сизди күтип отырғанына хәзир еки күн болды».

«Ал, ол хәзир қайда?» — деп сорадым мен.

«Жоқарыдағы жайында, еле ол уйықлап атыр. Ол саат тоғызда оятыуды өтиниш еткен еди».

«Мен оны өзім оятайын» — дедім мен.

Ол күтилмеген адамның тосаттан келгенине албырап қалып өлтирилиу жөнінде айтып салыуы мүмкін, деп ойладым мен. Нәубетши-хызметкер оның жатқан бөлмесін маған көрсетіуге тилек билдирди-бөлме екінші қабатта екен, алдында кішкене дәлзизи бар. Маған бөлемнің қапысын көрсетіп, нәубетши төмен түсежақ болып кейніне бурылды. Усы уақытта мен қапының табалдырығы астынан жолақ из болып ағып шыққан хәм еденнің сызығын бойлап қарсы дийуалға тирелип, уйлығысып қалған қанды көрдім. Сол заматта жигирма жыллық тәжирийбеме қарамас-тан бірден көзімнің алды гиреуленіп кетти-қорық-қанымнан ериксиз түрде бақырып жибердим, оны еситкен нәубетши жаныма қайтып жууырып келди. Қанды көріп оның да көзлери аларып кетти. Қапы иштен илиули екен, бірақ бизлер оны ийнимиз бенен тайдырып ашып, бөлменің ишине кирдик. Терезе ашыулы қалыпты, ал оның алдындағы еденде бир адам бүкленип жатырған, тек иш-кийими бар екен. Ол өлип қалыпты, әдеуір уақыт өткен болыу керек-өлик сууып қатып қалыпты. Бизлер оны шалқасына жатқардық. Сол уақытта нәубетши усы мийманханада Джо-зеф Стэнджерсон исми менен жасап атырған адам тап усының өзи екенін тастыйықлады. Шеп жақ бүйиринен пышақ урып өлтирилипти пышақ жүрекке тийген болыуы керек. Тағы да бул жерде күтө қорқынышлы бир нәрсе табылды. Сол көринген қорқынышлы қандай нәрсе деп бизлерден сорамайсыз ба?

Холмс бул сорауға жууап қайтарып үлгере алмай атырған уақытта-ақ хәзир қорқынышлы бир хәдийсени еситемен, деген сезимде болып менің қуйқам жуулап кетти.

— Қан менен жазылған «Rache» деген сөз, — деди Холмс.

— Дурыс, тап өзи, — Лестрейдтин дауысынан ырымшыл-хүрейли қорқыныш сезилип турды.

Бизлер үндеместен турдық. Белгисиз қанхордың хәрекетлеринде қандай да бир жауызлық усыл болған, сонлықтан да оның жынаят анағурлым қәуипли-рек-қорқынышлырақ болып көринеди. Соншама қыйын сауаш майданларында бир де ирет селт етип көрмеген менің қуйқам хәзир жуулап қояберди.

— Қанхорды көріп қалған — деп дауам еттирді сөзін Лестрейд. — Сүт алып үйіне қайтып баратырғанда бір бала мийманхананың артындағы атхана тәрептегі муштан көрген. Ол мудары жерде жататуғын зәңгинің мийманхананың екінші қабаттағы жайының айнасы алдында тиклеулі турғанын хәм айнаның ашық турғанын көрген. Сол тустан азырақ өткеннен кейін артына бурылып қараса, сол зәңгиден бір адам төменге түсіп баратыр екен. Онда да жай паракат әсте ақырын түсіп баратыр екен, соған қарап бала оны мийманханада жұмыс ислеп жүрген қандайда бір ағаш устасы шығар, деп ойлаған. Ол адамға бала онша итибар бермеген. Бирақ, кейін ала онда: усыншама ерте азан менен хеш ким жұмыс ислемейди ғой деген пикир пайда болған. Бала ол адамның узын бойлы, бет келбети қызыл шырайлы, қоңыр пальто кийген адам екенін биледи. Адамды өлтиргеннен кейін қанхор дәрриу жайдан шығып кетпеген болыу керек-қолын шайып, жерде жатқан шүберек пенен қан дағы бар пышағын сүрткен.

Мен Холмсқа нәзер тасладым, — бала баян еткен қанхордың түр-түсі оның болжауына толық сәйкес келип тур. Бирақ, оның жүзинен қууаныш сезими де, қанаатланыу сезими де билинбеди.

— Сиз, жайдың ишинен қанхорды излеп табыуға жәрдем ете алғандай хеш нәрсе таба алмадыңыз ба? — деп сорады ол.

— Хеш нәрсе табылмады. Стэнджерсонның кисесинен Дреббердің шыжлан қалтасы шықты, бирақ бул жерде таңланарлық хеш нәрсе жоқ, ақша мудары Стэнджерсонның қолында болған. Шыжлан қалтада азғана усақ ақша менен сексен фунт бар екен, шамасы оннан бир пулда алынбаған. Усындай таң қаларлық жынаятларды қандай мақсете исленгенин мен билмедим, бирақ бул хеш қандай тонау емес. Өлген адамның кисесинен буннан бир ай бурын Кливлендтен алынған телеграммадан басқа хеш қандай хужжет ямаса хат шықпады. Телеграмманың тексти: «Дж. Х. Европада». Телеграммада кимнің жибергени көрсетилмеген.

— Басқа хеш нәрсе табылмады ма? — деп сорады Холмс.

— Айтарлықтай хеш нәрсе табылмады. Стэнджер-

сонның түнде уйқысы келгенше оқытуғын романы
кроватьтың үстінде, ал оның темекі трубкасы сол
жердегі стулдың үстінде жатыр екен. Столдың үсти-
не суы менен бір стакан, ал терезенің алдына ишин-
де екі жумалақ дәриси бар дәри-дармақ салатуғын
қутыша қойылған екен.

Қууаныш сезимін билдирген Шерлок Холмс стулы-
нан ушып түргелді.

— Түйиннің соңғы ушы табылды! — деп бақырып
жиберди ол. — Енди хэммеси түсиникли болды!

Тергеушинің екеуі де оған көзлерін алартып қа-
рады.

— Хәзир усы шийеленген түйиннің барлық ушы
мениң қолымда тур, — деди исенимли түрде мениң
достым. — Әлбетте, еле де болса майда-шүйде дәлийл-
лер керек, бірақ Дреббер Стэнджерсон менен вокзал-
да айырылысқан пайыттан баслап, сиз Стэнджерсон-
ның өлигин тапқан уақытқа дейинги болып өткен уақыя-
ның хэммеси маған тап өзимнің көз алдымда болып
өткендей түсиникли болды. Буны мен сизлерге дәлийл-
леп беремен. Сиз жумалақ дәрини ол жерден алып келе
алдыңыз ба?

— Оларды алып келдим, — деп Лестрейд қалтасы-
нан кишкене ақ қутышаны шығарды. — Мен участка-
лық полицияға тапсырыу ушын сол жумалақ дәри-
лерди де, шыжлан қалтаны да, телеграмманы да ал-
дым. Дурысын айтсам жумалақ дәриге мен онша ке-
уил аудармадым.

— Маған берши, — деди де Холмс мен тәрепке
бурылды. — Доктор, сиз қалай ойлайсыз, бул жеуге
болатуғын әдеттеги дәри ме?

— Яқ, әлбетте, бул жумалақ дәрилерди жеуге бола-
туғын әдеттеги дәри деп атауға болмайтуғын еди.
Бул дәри сыртына қарағанда тынық, кишкене жумалақ
жылтыр-ақ ирендеги қасыл тасқа уқсас еди.

— Жеңиллигине хәм тынық реңкине қарағанда
булар сууда ерийди деп ойлайман, — дедим мен.

— Ойлағаныңыз күтә дурыс, — деди Холмс. — Бере-
кет тап, төменге түс те қозғала алмай жатырған ийтти
әлып кел, оның буннан былай да қыйналмауы ушын
дәри берип тынышландырыуды кеше үйдин ийеси мен-
нен өтиниш еткен еди.

Мен төменге түстим де ийтти алып келдим. Оның аұыр дем алыуы, нуры қашып жылтыраған көзлері тиришиликте жасаудың таусылып тұрғанын аңлатар еді. Тумсығының қууарып кетиуіне қарағанда ол ийт деп аталыудан пүткіллей қалған екен. Мен ол терьерди (ийттің бір түрі) ошақтың алдындағы гилемшениң үстине жатқардым.

— Мен хәзир бир жумалақ дәрини тең жартыдан екиге бөлемен, — деп Холмс шаққысын шығарды. Бир жартысын қайта қутышаға салып қоямыз, — ол және бирде керек болыуы мүмкин. Екинши жартысын мен мынау ыдысқа саламан хәм бир чай қасық суу қуяман. Көрип турыпсыз ғой, докторымыз дурыс айтыпты, жумалақ дәри тез ерип баратыр.

— Аға, мынау жүдә қызық екен, — деди Лестрейд иренжиген түрди өзін дәлкек етип атырғандай сезинип, — бірақ мен бәрибир түсинбей турыппан, Джозеф Стенджерсонның өлимине буның қандай қатнасы бар?

— Еле асықпа, шыда достым, шыда! Сиз хәзир усы жумалақ дәриниң сол өлимге тиккелей қатнасының бар екенине көзиңиз бенен көрип исенесиз. Енди мен буның мазалырақ болыуы хәм ийттиң бирден хәммесин ишиуі ушын азғантай сүт қосаман.

Бдыстағы таярланған суйықлықты тостағанға қуыйп ол оны ийттиң алдына қойды. Ийт оны қалдырмастан жалап-жуқлап ишти. Холмстың сабырлылық минезиниң бизлерге тәсийр жасағаны соншелли, хәттеки, бизлер ийттен көзлеримизди айырмастан хәдден тыс хәдийсениң болыуын күтип үндеместен қарап турдық. Бірақ, айтарлықтай хеш қандай хәдийсе болған жоқ. Ийт бұрынғысынша аұыр дем алып төсекшениң үстинде жата берди, иштирген дәрниң тәсийри сезилмеді.

— Холмс кисесинен саатын алып қарап турды: бир.., еки... минут өтті, ийт бұрынғысынша ишин урып жата берди, ал Шерлок Холмс иренжиген түрде терен ойланып отырды. Өзиниң ойлағанындай болмағанына ишинен қыйналғаны хәм шыдамай отырғаны сезилип турды. Оның тынышсызланғаны соншама, хәттеки мен хәқыйқаттан да аяп кеттим, ал анау тергеушиниң екеуі де сәтсизликке ушырағанына қууанып, мысқылды түрде күлимсиреп отырды.

— Қоя, бул олай болмауы керек! — деп бақырып жиберди ол шыдамастан, сөйтип стулынан турды да

жайдың ишінде терең ойға шүмип арман-берман жүрди. — Яқ, олай болыуы мүмкин емес. Мениң болжауымша Дребберди усы жумалақ дәрилер өлтирген, ақыры, олар өли Стэнджерсонның жанынан табылған. Ал, бул мине, тәсийр жасамай атыр. Бунда қандай сыр бар? Буған мен исенбеймен, мениң ойлаған ойымның надурис болыуы мүмкин емес! Ҳеш қандай мүмкин емес! Бийшара ийт тири қалды ғой. Аха! Енди мен билдим! Түсиндим!

Усылайша сөйленип жүрип ол қуғаншылы түрде қутышаны қолына алды, ишіндеги қалған пүтин дәрини шығарып тең жартыдан екиге бөлди хәм суўға еритти! де, азырақ сүт қуйып ийттиң алдына қойды. Ийт жаныуар бул суйықлықты тили менен жалай баслаған ўақытта-ақ оның тула бойы қалтырап кетти де, керилип-созылып бирден өлип қалды.

Шерлок Холмс терең гүрсинип маңлайынан аққан терин сүртти.

— Адам өзине көбирек исениуи керек, — деди ол.

— Егер қандайда бир болмасын факт логикалық жуўмақлардың узын дизбегине қарама-қарсы келген жағдайда оны басқаша болжаўға да болатуғынын мениң қашан-ақ билиуим керек еди. Қутышада еки жумалақ дәри бар еди — оның биреуи ҳақыйқат тырп еттирмейтуғын зәхәр, ал екіншиси пүткиллей зәлелсиз дәри екен. Бул мениң қутышаны көрместен бурын ойыма да келмепти!

Соңғы айтылған сөзлер ерси болып көрингени соншама, хәтте мен оны сандырақлап отыр деп те ойладым. Бирақ оның дәлийллериниң дурыс екенин ийттиң өлиуи тастыйықлап отыр. Мениң басымдағы гүңгирт-гүмилжи ой пикирлер әсте ақырын айқынланып киятырғандай хәм ҳақыйқатлықты аңғара баслағандай сезим пайда болды.

— Буның хәммеси сизлерге нағыз ермектей көринип отыр, — деди тағы да Холмс, — себеби, ең дәслеп тергеўди баслар ўақыта бул сырды ашыўдың нағыз гилти болған жалғыз бир жағдайға сизлер дыққат аўдармағансыз. Бахтыма бола сол жағдайға дыққат аўдарыў маған туўры келди, және оннан кейинги жағдайлар да мениң болжаўымның дурыс екенин тастыйықлады хәм ҳақыйқатын айтқанда бул оның логикалық ақыбети болды. Сонлықтан да сизлерди туң-

ғыйыққа апарып тиреген нәрселердің хәммеси сизлерге әхмийетлидей болып көринди және исти бурынғысынан бетер шийеленистирди, ал керисинше олар маған көп нәрсени анықлауға жәрдем етти хәм мениң пикирлеримди тастыйықлады. Ерси ислерди сырлы ислер менен шатастырыуға болмайды. Гейпара: ұақытта майда-шүйде жынаятта жумбақтай болып көринеди, себеби ақыл жууыртып, жуумақ шығаруу ушын тийкар етип аларлықтай өзгешелик ямаса шараятлар онда болмайды. Егер бул өлик жолдың үстинен тауып алынғанда өлтириушини излеп табуу буннан да бетер қыйынласыл, шексиз созыла берер еди, өйткени онда майда-шүйде болса да адамды таң қалдырарлықтай хеш бир белги жоқ, оның себеби көзге айқын көринип тур. Ерси болып көринген майда-шүйде нәрселер тергеу исин хеш қандай қыйынластырмайды, ал, керисинше оны жеңиллестиреди.

Бул сөзлер айтылып атырған ұақытта уялғанынан қызарып кеткен Грегсон ақыр аяғында шыдап отыра алмады.

— Маған қара, мырза Шерлок Холмс, — деди ол, — бизлер қәтелигимизди мойынлаймыз, сиз тапқыр — зейинли адамсыз хәм өзиңиз айрықша жумыс усылын ойлап тапқансыз. Ал, теория бойынша лекция тыңлаудың бизлерге хәзир хеш қандай пайдасы жоқ. Хәзир қанхорды ушлап алыу керек. Исти мен өзимше жорыған едим, бірақ мен қәтелескен қусайман. Екинши өликке жас жигит Шарпантьениң қатнасының болууы мүмкин емес. Лестрейд Стэнджерсоннан гүманланған, ол да дурыс болмай шықты. Сиз барлық ұақытта астарлы мәниде гәң урып, бизлерден әдеуір көп билетуғындай түр билдирип атырсыз, бірақ енди бизлердің Сизден тиккелей сорауға хәқымыз бар: жынаят хәққинда не билесиз? Қанхорды атап көрсете аласыз ба?

— Грегсонның айтқанларын дурыс емес деп айта алмайман, мырза, — деп сөзге араласты Лестрейд. — Бизлер екеуимиз де қәтелесипбиз. Мен усы жерге келгели берли сиз барлық зәрүрли дәлийллердің қолыңызда бар екенин бир неше ирет тәкирарлап айттыңыз. Енди сол дәлийллерди сизиң жасырмастан ашық айта туғыныңызға мен исенемен.

— Егер қанхорды қамаққа алыу кешиктирилсе, —

деп сөзге менде араластым, — онда ол және бір жауыз-лық ислеуи мүмкин.

Бизлердің Холмстың изине түскенимиз соншама, хәттеки ол хақыйқаттан да албырап қалды. Усы Ұақытта ол қабағын үйіп жайдың ишинде арман-берман жүрди, терең ойға шүмгенде усылай ислеу оған әдет болып қалған еді.

— Ендигиден былай адам өлтириу болмайды, — деди ол бирден бизлердің алдымызға келип тоқтап. — Буған исене берсеніз болады. Сизлер меннен қанхордың исмин билесіз бе? деп сорап отырсыз. Аға, билемен. Бирақ, қанхордың исмин билиу менен ис питпейди, ал оны услап ала билиу керек. Мен тәрепинен исленген илажлар усы қыйын ұазыпаны орынлауды жеңиллестиреди, солай болса да бул жерде күтә сақлық пенен хәрекет етиу керек, себеби бизлер услайжақ болып отырған адам оғада хйилекер хәм оннан хәр бәлени күтиуге болады және буған қосымша бурын мениң дәлийлләп көрсеткенимдей-ақ оның өзинен ақылы кем емес шериклеслери бар. Жынаяттың ашылғанын хәзирше қанхор билмейди, еле бизде оны услап алыу мүмкиншилиги бар, егер ол сәл гүманланағойса, сол заматта исмин өзгертип, бизиң үлкен қаламыздың төрт миллион халқының арасына сиңип жоқ болып кетеди. Хәш кимнің зейнине тийгим келмейтуғынын айтыуым керек, бундай жынаятларды ашыу из кесип тергеуши полицияның қолынан келмейди, сонлықтан да мен сизлерден жәрдем сорамадым. Егер мен сәтсизликке ушырасағойсам жиберген қәтелигим ушын өзим айыпкер боламан хәм жууапкершиликке тартылуға таярман. Хәзирше өз планларымның қәуипсиз екенине исенгеннен кейин ғана мен сизлерге хәммесин қалдырмай айтып бериуге үәде ете аламан.

Грегсон менен Лестрейдтиң түр-түсинен бул үәдеге кеули толмай турғаны хәм из кесип излеуши полиция жөнинде астарлап айтылған сөзлерге иренжип турғаны анық белгили болды. Грегсонның қысынғаны соншелли, хәттеки өлпең шашларының түбине дейин қызарып кетти, ал Лестрейдтиң моншақтай жылтыраған көзлеринен фәзепленгени хәм соның менен бирге қызықсынғаны да көринип турды. Бирақ олар тилегин айтып үлгермей атырып-ақ есик тықылдады хәм бирдей босағада көше балаларының сықылсыз үәкили пайда болды.

— Сэр, — деди ол әскерий адамларша қолын шеке-
сине апарып, — көшеде пайтон арба күтип тұр.

— Бәрекалла! — деп хошеметледи оны Холмс. —
Скотленд — ярд усы жаңа усылдан неге пайдалан-
байды? — деи ол сөйлеп отырып столдың тартпасын
ашып, оннан қолға салатуғын бир жуп кисен сууырып
алды. — Мынаған қара, пружинасы жақсы ислеп тұр
және тез жабылады.

— Қолына салынғандай адам болса биз ески усыл
менен-ақ илажлар едик, — деди Лестрейд.

— Дурыс, дурыс айтасан! — деп күлімсиреди Хол-
мс — Арбакеш мениң затларымды төменге апара бер-
син, Уиггинс, шақыр оны.

Холмс маған бир ауыз айтпастан-ақ кетип баратыр-
ған шығар деп мен аң-таң қалдым. Ол жууырып ба-
рып, үлкен чемоданын алып ортаға шығарып қойды
хәм дизерлеп туырып оның қайысларын жөнлей баслады.

— Мына қайыстың бир жағын тартысып жибер-өс,
— деп басын бурмастан өтиниш етти ол ишке кирип
келген арбакешке.

Арбакеш аң-таң қалып барды да қайысқа қолын
созды. Сол замат көз ашып-жумғанша кисеннің шың-
ғырлысы хәм оның бирден шырт еткени еситилди және
Шерлок Холмс тез бойын тикледі. Оның көзлери
қууанышқа толы еди.

— Хұрметли мырзалар, — деди ол салтанатлы түр-
де, — сизлерди Енох Дреббер менен Джозеф Стонджер-
сонды өлтирген Джефферсон Хоуп мырза менен таныс-
тырыуға рухсат етиңиз!

Истин шаққан исленгени соншама, хәттеки не ис
болып өткенин мен аңламай да қалдым. Бирақ усы
ұақытта Холмстың салтанатлы түрде күле шырай берип
турыуы, оның жанға жағымлы дауысы, қолларын
сыйқырлық пенен матап таслаған жылтыр жаңа кисен-
ди көрген ұақытта арбакештин бет-әлпетинде пайда
болған қорқынышлы сезимлер мениң ядымда мәңгиге
сақланып қалды.

Бизлер азғана ұақыт жансыз тас сүүреттей қатып
қалдық. Бир ұақытта тутқын бирден қатты бақырып
жиберип, Холмстың қолынан жырылып шыға сала
терезеге умтылды. Терезени қағып жиберип оның
айнасын сындырды, бирақ оннан шығып кете алмады,
Грегсон, Лестрейд хәм Холмс оны тарпа бас салып

улады хәм терезеден берман қарай сүйреді. Қатаң жаға тартыспа басланды. Қәхәрине минген тұтқын жауыры жерге тиймеген палуан күшине ийе екен. жығыуға қаншама умтылсақ та күшиміз жетпеді, ол хәр қайсысымызды хәр жаққа ылақтырды. Усындай тәбияттан тыс күш тек тутпалы кеселликке ушыраған адамда ғана болыуы мүмкін. Оның бетин хәм қолларын терезениң шийшелери кесип кетти, бірақ ол қанының атлығып ағыуына қарамастан қәхәрге минип қарсылық көрсетти. Тек Лестрейд шаққанлық етип оның шарфынан улап, қылғындырып, бууып өлтириуге сәл қалған уақытта барып ол қарсыласуудың пайдасыз екенін түсинди, бәри бир бизлер оның аяқларын байлап тасламағанша өзлеримизди қәуіпсизбиз деп сезе алмадық. Ақыр аяғында зордан зорға нийетимізге жетип хәм хәплығымызды басып бизлер тик аяққа турдық.

— Сыртта арба турыпты, — деди Шерлок Холмс. — Биз буны соған салып Скотленд — Ярдқа жеткеремиз. Хәу мырзалар, неге қарап тұрсыз, болың, — деп күлимсиреди ол, — енди жасырғандай сыр жоқ. Маған қәлеген сорауыңызды бериуиңизге болады, жууап қайтарыудан бас тартар-ау деп қорықпаныз.

II БӨЛИМ

ШАРАПАТЛЫ ЕЛ

I Бан

КЕҢ КЕБИРЛИК ШӨЛИСТАНЫНДА

Арқа Америка материгиниң орайлық бөлегинде әйемги заманлардан берли цивилизация жолына кедерги болып жатқан меңиреу шөлистанлық бар. Адам аяқ баспаған меңиреу далаңлықтан ибарат бул үлке Сьерра-Невададан Небраскаға дейиң, арқа тәрептен Иеллоустон дәрьясынан баслап қубла тәрептеги Колорадоға дейиңи аралықта көселип жатыр. Бірақ тәбият усы шөлистанлыққа да өзиниң таңланарлық минезин көрсеткен. Бул жерде төбесине қардан таж кийген бийик таулар да, үстине күн түспеген ушы

қыйыры жоқ. ойпатлықтар да бар. Бул жерде гик жарлықтан сарқырап ағып турған жыралар да, қыста-қар, жазда-дузлы шаң-тозаң жамылып жатқан кең жазық тегисликтер де бар. Бирақ хэммеси бирдей жалаңаш меңиреу далаңлық.

Бул ел адам меканласып жасайтуғынынан үмит үзбеген. Бир ұақытларда ол жерге аң аўлау үшін жаңа жайлаулар ізлеп поути ямаса жалаңаш қара денелилер қәўиминиң индеецлер, бирақ олардың да оғада дәў жүрек батырлары адасып келип, бул қәўетерли тегисликтен шығып, тезирек туўылған саваннасына қайтыўға умтылған. Бул жерде бир ұақытларда путалықтар арасында шағал-қасқырлар гезип, қузғын-қырғылар аспанда қанат қағып ушып, қоңыр айыў — напақа ізлеп сай-салалар, жыраларда әсте ақырын аўдаңлап жүрген. Сонлықтан да бул саңыраў меканды жайлаушылар усылар ғана болғаны шығар, деп ойлайсан.

Сьерре-Бланкониң арқа етегинде көзге тасланатуғын көринистен қорқынышлырақ көринис жер жүзинде жоқ болыўы итимал. Айлана дөгerek дузлы шаңтозаң жамылып, ушы-қыйыры жоқ көсип жатқан кең жазық тегислик: тек анда-санда қараўытқан пәскелтек (аласа бойлы) чаппараль путалықтары ушырасады. Алыс аспан жийегинде төбеси тис-тис таў дизбеклери көринеди, олардың үстинде ағарып қар жатады. Усы мүлгип жатқан үлкен кең далаңлықта тиришиликтиң нышаны да, тири мақлуқтың қалдырған излери де жоқ. Көгилдир аспанда ушып жүрген қуслар да көринбейди, кеўилсиз далаңлықта ҳеш нәрсе селт етпейди хэмме жер жым-жыртлыққа бөленген. Қулағыңды қаншама тоссаң да бул кең жазық далаңлықта селт еткен сести есите алмайсаң, бул жерде жым-жыртлық беккем, аўыр жым-жыртлық үстемлик сүрип тур..

Бул тегисликте тиришиликтиң ҳеш қандай нышаны жоқ деп жоқарыда айтылды. Сер салып қарағанда бул пикир дурыс болмайды да, бәлким. Сьерра-Бланко бийиклигинен нәзер тасласаң ийрек-ийрек жатқан жол көринеди, ол далаңлық пенен алыс түпкирге барып көзге көринбей кетеди. Оны көп ғана бахыт излеўши адамлардың аяқлары, арбаларының дегершиклери гүзар жолға айландырған. Жолдың жағалығын-

дағы кебирликте қуяшқа күйип ағарып жатқан қандайда бір затлар көринеди. Оларға жақынырақ барып қаран. Бул кеуип жатқан сүйеклер-биреулері ири, үлкен, ал екинши биреулері кишкене, жуқа сүйеклер. Ирилери-қара маллардың-өгизлердин, кишилери-адамлардың сүйеклери. Кебир шөлистанлықтағы өликлер жатқан қорқынышлы кәрұан жолын бир ярым мың мильге созылады, деп айтыўға болады.

Жолдың жанында турған жалғыз жолаушы бир мың сегиз жүз қырқ жетинши жылы май айының төрти күни усының хэммесин өз көзи менен көрди. Түрине қарағанда оны адам хүрейи ямаса бул жердегилердин периси, деп ойлаўға болатуғың еди. Дәслеп нәзерин түскеннен-ақ оның жасын қырқта ямаса алпыста деп болжаў қыйын еди... Оның арық денесин қаплаган сары қоңыр терисинен дене ағзаларының барлық сүйеклери хэм маңлайындағы жыйрық пенен бетиндеги әжим, узын қара шашларының хэм сақал-муртының қыраў түскендей болып ағарғаны, жылтыраған көзлериниң хәдден тыс уясына кирип кеткени айқын көринип турар еди, ал мылтықты қысып услап турған тарамыс қоллары тек скелет-сүлдер еди. Тик аяғына турыў ушын ол мылтығына сүйениўине туўры келди, узын бойлылығына хэм әидиқ дене қурылысына қарағанда ол күшли және шыдамлы организмге ийе болыўы керек еди, былайынша айтқанда оның жақларының қуўсыыўы хэм арық денесине қолпылдап илинип турған кийими мәпилик ғаррының дәл өзін аңлатар еди. Ол-ашлықтан, шөллегенликтен ҳалдан кетип баратыр еди.

Ең соңғы бар күшин салып ол сайға түсти, кейин бул жердеги сай-саладан бир тамшы болса да суў табыў үмитиниң жетегинде және бир төбешиктен жылыслап асып өтти, бирақ өзиниң алдында турған Кебир шөлистанлықты хэм ушы-қыйыры жоқ созылып жатқан бийик таў дизбеклерин ғана көрди. Хеш жерде бир түп дарақ та, бир түп путалық та, бир тамшы суў дәреги де көринбеди! Усы көсип жатқан шексиз кеңисликте ол ушын үмитленерли хеш нәрсе болмады.

Ол муңлы қорқынышлы түрде арқа, шығыс және батыс тәреплерге нәзер таслады хэм бул жер өзиниң сандалыўының соңы екенин, өз әжелин усы сырдаңдай далада күтип алыўға туўры келип турғанын түсинди.

«Усы жерде хәзир ямаса жигирма бес жылдан кейин пәр) төсекте жатып өлгенде не, бәри бир өлим емес пе» деп гүбирленип, ол жанындағы үлкен бир жар тастың көлеңкесине келип отырды.

Бирақ, отырмастан бурын ол енди кереги болмай қалған мылтығын хәм оң ийinine салып арқалап киятырған сур орамалға ораулы үлкен түйиншикти жерге қойды. Бул түйиншик ол ушын оғада зилдей болып көринди: оны қолына услап тура алмады хәм ол жерге түсип кетти. Сол заматта түйиншиктен ашынарлы дауыс шықты хәм сур орамалдың астынан жылтыраған қара көзли нәресте дәслеп басын, кейин кир-кир кишкене еки жудырығын шығарды.

— Сен мени урып жибердиң-ғой! — деген нәрестенің дауысы шықты.

— Солай болды ма? — Мен айыплыман, — деп жууап қайтарды оның қәуендершиси. — Кеширегөр, мен билмей қалыппан..

Ол орамалды шешти хәм оның ишинен аяқларына тап-таза туфли кийген, үстине гезлемеден алжапқышы бар көйлек кийген, жасы бес шамасындағы суп-сулуы қызды шығарып алды. Кийимлеринің хәммеси бул қызды пухта хәм ғамхор ананың кийиндиргенин дәлийлелеп көрсетер еди. Бет әллетинен азып кеткени билинип турса да қыздың қол аяқлары ғамхоршысына қарағанда қыйыншылық көрмегенин аңлатар еди.

— Бир жериң ауырды ма? — деп тынышсызланып сорады ол. Усы уақытта қыз уйпа-туйна болып буйраланған өлпең шашына қолын суғып, желкесин қасып отырды.

— Сүйип жибер, дәрриу ауырғанын қояды, — деп үлкен адамдай сөйледі қыз хәм ауырған жерин оның аузына тутты, — Мениң мамам мудама сөйтеди. Ал, мениң мамам қайда?

— Ол кетип қалды. Енди сен оны тез арада көре алмассаң, — деп ойлайман.

— Ырастан-ақ кетип қалды ма? — деп қыз қайта сорады — «До свидания» деп айтпастаң, қалай ол кетип қалды екен? Қоңсылас апайлардың үйлерине чай ишип отырысыуға кеткенде де мамам мениң менен мудама усылай хошласатуғын еди, ал, оның көринбегенине хәзир үш күн болды. Суу ишким келип тур,

дурыс емес пе? Бул жерде бир уртлам суу ямаса бир тислем нан жоқ па екен?

— Айланайың қарағым, бул жерде ҳеш нәрсе жоқ. Азмаз шыда, еле ҳәммеси жақсы болып кетеди. Мына жерге жатып азырақ дем ала ғой. Таңлайы кеуип турған адамға сөйлеу де аңсат болмайды, сонда да болған истиң ҳәммесин саған айтып бергеним жақсы болады. Ҳау, мынау не, қолындағы?

— Мине, көре ғой, қандай суп-сулуы! Қандай әжайып! — деп қууаныштап жүзи гүл-гүл жайнаған қыз қолындағы еки шақпақ слюданы көрсетти. — Үйге қайтып барғанда буны Бобаның үкесине сауғаға беремен.

— Тез ара сен буннан да бетер сулуы көп затларды көрсең, — деп жолаушы қызды исендирди. — Тек азырақ шыдай тур. Мениң саған айтажақ сөзим бар, бизлер дәрьяның жағасынан жүрип кеткен уақыт адында бар ма?

— Умытқаным жоқ, билемен.

— Билсең болыпты, бизлер ол жерден қолайлырақ басқа бир дәрьяға жолығармыз, деген ниетте жүрип кеттик. Билмедим, компас ямаса карта дурыс көрсетпеди ме, яки басқа бир себеп болды ма бизлер жолдан адастық. Сууымыз пүткил таусылды, тек сизлер, балалар ҳәм... ушын ғана сууды гизнеп сақладық...

— Саған да жууынғандай суу қалмады ма? — деп исенбегендей болып қыз оның муң-қайғыға толы бетине қарады.

— Аға, бир уртлам да қалмады. Солай етип дәслеп Бендер мырза өлди, кейнинен индең Пит, ал оның кейнинен Мак — Грегор, Джонтин Хоунс ханымлар ҳәм ақыр аяғында сениң мамаң өлди.

— Мамам да сөйтип өлди ме? — деп бақырып жиберди қыз ҳәм алжапқышы менен бетин басып, өкирип жылады.

— Аға, қарағым, ҳәммеси өлди, тек сениң менен екеуимиз ғана қалдық. Сол уақытта бул жақта суу табылмас па екен, барып көрейин деп сени қағып ийниме салып жүрип келип, жеткен жеримиз усы. Ал, бул жер және де жаманырақ болып шықты. Енди үмитленер ҳеш илаж қалмады.

— Демек, сөйтип бизлер де өлеміз бе? — деп сорады қыз жасқа толы көзлерин ашып.

— Ая, солай болатуғын көринеди.

— Сен неге маған бурынырақ айтпадың? — деп қыздың жүзінде қуаныш сезими пайда болды. — Мен сондай қорқып едим! Ал, бизлер қашан өлеміз өлсек мамама барамыз-ғой!

— Әлбетте, сен мамаңа барсаң, айланайын, шырағым.

— Сен де барсаң ғой. Сениң қандай мийирбан — жақсы адам екеңди мен мамама айтып беремен. Мамам бизлерди суға толы шелеги, жаңа ғана жабылған ып-ыссы нанға толы дәстурханы менен аспанның дәрүазасы алдында күтип алады, — бизлер Боба екеүмиз сондай нанды жақсы көреміз. Ал, енди қашан өлеміз, көп күтеміз бе?

— Билмей турман, бөлким, жақынласқан шығар. — Жолаушы көзин тигип арқа тәрепке қарады, ол жақта аспан гүмбезиниң барып турған шетинде қарауытқан үш ноқат көринди.

Ол ноқатлар хәр бир секунд өткен сайын кем-кемнен жақынласып, усы тәрепке қарай ушып келеберди: хәм демнің арасында үлкен қоңыр құсқа айланды, олар жолаушылардың үстинен айланып ушып өтип; олардан сәл бийигиректеги жартасқа келип қонды; Олар Батыс далаңлығының жыртқыш-қузғын құстары екен. Олардың бул жерде пайда болыуы өлимнің жақынласқанын аңлатар еди.

— Хау, мыңа тауықлар неғып жүр! — деп қуанышлы түрде бақырып қыз жыртқыш құстарды көрсетти хәм оларды арманырақ ушырып жибермекши болып қолларын шаппатлады. — Бираз ойланып турып: «бул жерде де қудай бар ма?» — деп сорады ол.

Күтилмеген сорау жолаушының ойына қобалжыу салды.

— Әлбетте, қудай бар!

— Олай болса Иллинойсты да, Миссуриди де қудай жаратқан ғой, — деп сөзин дауам еттирди қыз. — Ал, бул жерди мүмкин басқа бир қудай жаратып, сууды, тереклерди жаратыуды умытып кеткен шығар. Бул жер бизлер бурын жасаған жерден жақсы емес.

— Қудайға сыйынамыз ба? — деп жолаушы исенимсиз түрде қызға усыныс жасады.

— Бирақ жататуғын уақыт еле болған жоқ ғой, — деп қыз қарсы пикир билдирди.

— Оның зәлели жоқ. Дурыс, құдайға сыйыныу мезгилі елге болған жоқ, бірақ мезгилсиз-ақ сыйынғанға құдайдң ашыуы келмейтуғынына мен исенемен. Биалер жолда киятырған уақытта, кеште жатар алдында, арбада отырып мұдамы айтып жүрген сөзлеринди айтып құдайға сыйына бер.

Қыз таңланған түрде көзлерин ашты.

— Ал, сен өзин неге сыйынғың келмейди?

— Мен сыйыныуды ұмытып кеттім, — деди ол. — Мен сөннен сәл үлкенирек едим, соннан хәзирги уақытқа дейин құдайға сыйынған жоқпан. Сен сыйына бер, мен сениң айтқан сөзлеринди тәкирарлай берейин.

— Онда сениң саққа жүгинип отырыуың керек хәм мен де сөйтип отыраман, — деп қыз жерге орамалын жайды. — Қолыңды былайынша тутсаң саған жақсы болады.

Бұл тиришиликтиң әжайып бир көриниси еди, оны күзғын-қуслардан басқа хеш ким көрмеді. Еки жолаушы, шинкилдеп сөйлеген нәресте хәм турмыс искен-жесинде шыныққан қайсар гезенде бир-бирине жақынласып, жайылған орамалдың үстине саққа жүгинип отырды. Оның сықылы қашқан қуу сүйек ийеги хәм нәресте-қыздың жумалақ жүзи жоқары көтерилип турды: усылай жүзлерин ашық аспанға қаратып, екеуи қосыла жаратқан жалғыз құдайына жалбарынып сыйынды. Еки дауыс-биреуи жиңишке, сыңырлаған, екіншиси-әсте дарылдаған дауыслар қосыла — құдайдан мийрим-шәпәт тилеп соранды. Сыйынып болғаннан кейин олар тик жардың саясына барып отырды. Қыз өз қәуендериниң көкирегине басын қойып тез ара уйқлап қалды. Жолаушы қыздың уйқысын узақ уақыт бақлап отырды, бірақ харып-шаршағаны оны халдан кетирди. Ол үш күннен берли күни-түни көзи илинбей хәм тынбастан жүрген еди. Оның ауыр тартқан мойны төмен түсип, ал басы болса кем-кемнен ийилип, ағарған сақалы қыздың тулымшағына тийип турды. Усылай етип екеуи де қатты уйқыға кетти.

Егер жолаушы уйқысын аша алғанда ярым сааттан кейин әжайып бир көрниске оның көзи түскен болар еди. Кебирлик тегисликтің ең алыс түпкиринен көзге илинер-илинбес булт-шаң көринди, дәслеп жийектен көринер-көринбес түтин сыяқлы бир нәрсе әсте ақырын аспанды қаплап келе берди хәм ақыр аяғында қойыу

бултқа айланды. Ол жақынласқан сайын қойыулана берди және оның жүріп киятырған есап-сансыз жанлы мақлуқлардың аяғынан көтерілген шаң екені анық болды. Егер бул жерлер ұасыл өнімдарлы жерлер болғанда, жылжып киятырған аламанды отлақлы кең жайлауда жайылып киятырған жабайы бизонлар пада-сы деп ойлау мүмкин еди. Бирақ, бул қуу-тақыр далаңлыққа бизонлардың жолауы мүмкин емес. Еки бийшара уйқлап жатырған тик жарға булт кем-кемнен жақынласа берди. Түтиндей шаңның арасынан бөгенеклеп, үсти қалың бөз гезлеме менен жабылған арбалар хэм құралланған атлы адамлардың сүлдери көринди-бул таң қаларлық көринис батыстан киятырған көрұан екен! Бирақ бул қайда баратырған көрұан! Оның алды тик жарға жақынлаған ұақытта арт бети аспан жийегиниң аржағында көринбей қалатуғын еди. Кең жазық далаңлықты кесип өтип, узын шубай созылған үсти бастырыулы хэм жадағай арбалар, атлы хэм пияда адамлар, түйиншиклери арқалаған көп ғана ҳаял-қызлар, үсти бастырыулы арбаларға илесип пияда хэм арбалардан басларын шығарып киятырған балалар еди. Бул қәдимгидей посқан бир топар адамлар емес, ал қандай да бир жағдайлар жаңа мөкан излеуге мәжбүр еткен тутас бир көшпели қәуим еди. Усы топарласқан адамлар аламанының хәр қыйлы ҳауазлары, жылқылардың аяқларының тақылдысы аралас киснегенлери хэм арба дегершиклериның шый-қылдысы ашық аспан астында жаңлап еситилер еди. Бирақ бул шауқым қаншама күшли болса да тик жардың саясында уйқлап жатырған хәлден кеткен жолаушыларды бята алмады.

Үстине қолдан тоқылып тигилген кийим кийинген хэм ийинлерине мылтық асынған бир қанша салт атлылар колоннаның басында киятырған еди. Олардың бетлери түнерген еди. Олар тик жарлықтың алдында тоқтады хэм кеңес өткерди.

— Ағайннлер, булақ оң тәрепте, — деди сақал муртын жылтыр етип қырған, шашлары толық ағарған салт атлы.

— Сьерра-Блақкодан оң тәрепте болса, демек, биз Рио-Грандеге шығамыз, — деп сөзге араласты екинши бир салт атлы.

— Суусыз қаламыз деп қорықпаңыз,— деди үшінші биреу.

— Тастан суу шығара билген адам өзін сайлап қойған халықты таслап кете алмайды!

— Аумийин, аумийин, айтқаның келсин! — деп оның сөзін қоллап қууатлады-қалғанлары.

Олар жолына қайтадан түспекши болып атырған уақытта өзлериниң ишиндеги қырағы көзлі бір жас жигит таңланғаннан шыдамай бақырып жиберди хәм қапгалындағы тастың үстинде жатырған нәрсени көрсетти. Жоқарырақта тас үстинде қызарған шүберектиң жатқаны айқын көринди. Салт атлылар сол замат атларын иркти хәм ийниндеги мылтқыларын алдына түсирди.

Бир топар салт атлылар ол жерге барыу ушын колоннадан бөлинип шықты. Олардың хәммесиниң айтатуғыны тек бир ғана «Қызыл денели адамлар» деген сөз болды.

— Бул жерде индеецлердиң көп болыуы мүмкин емес,— деди жүрис-турысына қарағанда отрядтың баслығы ақ шашлы адам. — Бизлер пауни қәуиминен өтип кеттик, ал таудың бул тәрепинде басқа қәуимлер жоқ.

— Стэнджерсон аға, мен барып ол жердегиниң не екенин көрип келейин,— деп салт атлылардан бир жигит бөлинип алға шықты.

— Мен де барайын, мен де! — деген дауыслар жаңлап еситилди.

— Атларыңызды бул жерде қалдырып пиядалап кетин, ал бизлер сизлерди былайрақта күтип турамыз,— деп бұйрық берди отрядтың басшысы.

Жас жигитлер сол заматта атларынан секирип түсе сала оларды байлап-тусап, өзлерин қызықсындырған қызыл затқа қарай жоқары өрмелей баслады. Олар тәжирийбели тыңшылардай шаққан хәм исенимли тез хәрекет етип тауға өрмелей берди. Төменде турған адамлар олардың төбеси аспан жиңгитинен көринбей кеткенше тастан-тасқа калай секирип өткенин бақлап турды. Бул жаңалықты биринши болып хабарлаған жигит қалғанларының алдына түсти. Изинен киятырған адамлар оның қол көтергенин көрип оған жетип барды хәм өзлериниң көз алдында әжайып таң қаларлық көринисти көрди.

Гидиман төбешик тастың саясындағы кишкене майданшада узын ақ сақалы көринип әудийген, бирақ териси тырысқан арық ер адам жатырған екен. Қаншама селт етпестен жатса да оның жүзинен шаршап-жабыққаны, бир бап дем алыуынан қатты уйқлап атырғаны билинип турды. Қапталында оның күнге күйип қарауытқан мойнынан аппақ жиңишкә қоллары менен қушақлап, көкирегине басын қойып кишкене бир қыз уйқлап жатырған екен. Қыздың алтындай жылтыраған шашлары ғаррының тозыуы жетип түги-қалмаған мақпал курткасының жағасына жайылып, қызарған еринлери күлимсиреп, сәл-пәл ашылып, аузындағы аппақ тислериниң хәммеси көринип жатырған екен. Аяқларына ақ носки хәм жылтырақ бауы бар суп-сулыу туфли кийген қызды аяқлары уп-узын қуу сүйек ғарры менен салыстырғанда адамның көз алдына қарама қарсылықлы қорқынышлы сүүрет елеслер еди. Олардың тас төбесиндеги тик жарлықтың шетиндеги үш қузғын қус гәрдийнисип қонып отырған екен: адамларды көриуден-ақ олар ашыулы түрде ғарқылдасып әсте-ақырын диң аспанға ушып кетти.

Усы қузғын қуслардың ғарқылдысы уйқлап жатырғанларды оятып жиберди. Олар ҳаулыққан түрде дөгерекке нәзер таслап басларын көтерди. «Ғарры» тентиреклеп барып-зордан-зорға тик аяғына турды хәм өзи уйқламастан бурынғы шөлистан дала ҳәзир төменде быжнаған адамға хәм малға толып турғанын көрди. Өзиниң көзлерине де исенбестен ол алақаның жайып құдайға сыйынды.

— Өлер алдында естен айрылуы деген усы шығар, — деп өз-өзинен гүбирленип сөйледи ол.

Ал, кишкене қыз қапталындағы адамның курткасының шалғайына жабысып турды хәм көзлери адырайып ашылған түрінде айнала дөгерекке қарады.

Келген жигитлер еки ғәрипти өзлериниң бул жердеги қуры елес емес екенине исендирди. Олардың биреуи қызды көтерип өзиниң ийнине отырғызды, ал және бир екеуи ҳәлден кеткен жолаушыға қолтығынан көтерип, төмен түсиуге хәм көруанға барып жетиуге жәрдемлесті

— Мениң исмим Джон Ферье деген, — деди ол. — Бизлер жигирма еки адам едик, солардан мынау нәресте қыз бенен екеуимиз ғана тири қалдық. Басқа қал-

ғанлары ашлықтан, шөлден еле құблада киятырған-
да-ақ жолда өлип қалды.

— Бул өзиннің қызың ба? — деп сорады көпши-
ликтен биреуі.

— Ұзир енди меники! — деди жолаушы ашыуы
келип, өзимнің қызым, себеби, оны мен аман сақ-
лап қалдым. Оны хеш кимге бермеймен! Ендигиден
былай оның исми Люси Ферье болады. Ал, сизлер ким
боласыз? — деп сорады ол өзинің узын бойлы, дене-
лери күнге күйип қарауытқан қайырхомларының ким-
лер екенін билиуге қызықсынып. — Сизлер бул жер-
де көп көринесиз!

— Дурыс, оң мыңға шамаласпыз! — деди жас
жигитлерден биреуі. — Бизлер Аллаталаның сүргинге
ушыраған бендесимиз, динимиз-халық таңлаған Ме-
рон пайғамбарымыздың дини болады.

— Бундай диннің бар екенін биринши ирет еси-
тип турыппан, — деди жолаушы. — Халықтың таңлаған
пайғамбарлары көп ғой, мениң билдигимше!

— Динге тил тийгизбе, заңғар! — деп қатты жеки-
ринди сол жерде турғанлардан биреуі. — Бизлер Паль-
майрде хәзиретимиз Джозеф Смитке инам етилген
алтын тақтаға Египет иероглифи менен жазылған кәра-
матлы ұәсият сөзлерге садық диндеги адамлармыз.
Бизлер өз мешит-медреселеримизге ийе болған Илли-
нойс штатындағы Новудан киятырмыз. Бизлер аса
кеткен жауызлықтан, құдайдан безгенлерден құтыл-
мақшымыз хәм хәттеки шөлистанлықтың ортасынан
болса да баспана-мәкан излеп таппақшымыз.

«Нову» деген атама сөзди Джон Ферьениң бурын-
лары да еситкени ядына түсти.

— Ал, сизлерди енди мен билдим, — деди ол. —
Сизлер мормонлар екенсиз.¹

— Ауа, бизлер мормонлармыз, — деп тастыйықлады
олардың хәммеси дауыс қоса дабырласып.

— Сизлер қайда жол тартып баратырсыз? — деп
сорады жолаушы.

— Бизлер билмеймиз. Бизлерди өзлеримиздің Кәзи-
ашық исимли уллы дәрежелі басшымыз баслап кия-

---

¹ Мормонлар-тийкарын 1830 (1805-1844) жылы Д. Смит
салған динний секта. Мормон тәлийматы-христиан, мусылман,
будда хәм басқа да динлердің өзінше бир әжайып жыйынтығы.

тыр. Хәзир сени соның алдына алып барамыз. Ол сениң тәғдийринди шешеди.

Усы ўақытта олар төменге таўдың етегине түсти, оларды жат журттың топар-топар адамлары-шырайы қуўарып кеткен мүлайым ҳаял-қызлар, зийрек кеўилли балалар, қабақларын үйип ғамхорлық етип жүрген ер адамлар күтип турған екен. Хәли қурыған жолаўшыны хәм оның менен бирге киятырған кишкене қызды көрип олар ғаўырласып таңланыў және аяныш сезимлерин билдирди. Бирақ оларды алып киятырған адамлар бул жерде тоқтамастан басқаларына қарағанда әдеўир үлкенирек хәм шырайлырақ етип боялған аржағындағы арбаға жақын алып барды. Бул арбаға алты ат, екинши биреўлерине еки аттан, ал үшінши бир азырағына төрт аттан жегилген екен. Арбакешпенен бир қатарда жасы отызларға барған адам арбаның ишинде отырған екен, оның көсем екенин үлкен геллесине хәм отырысына қарап-ақ билиў мүмкин еди. Ол муқабасы қоңыр гезлеме менен түпленген үлкен бир китапты оқып отырған екен, топарласқан адамлар жетип келген ўақытта ол китабын бир шетке қойды хәм болып өткен хәдийсе ҳаққындағы гүрринди дыққат қойып тыңлады. Кейнинен ол бурылып жолаўшыларға қарады.

— Биз сизлерди өзимизге тек сонда ғана қосып аламыз, — деди ол салтанатлы түрде, — бир шәрт қоямыз: бизиң динимизге киресиз. Бизлер падамыздың ишинде қасқырдың журиўине жол қоймаймыз. Егер сизлер мийўени ишинен кемирип әсте-ақырын қуртатуғын қурт болсаңыз, онда сүйеклериңизди қула дүзде қалғаны жақсы. Усы шәртлерди орынлаўға келисим бересиз бе?

— Келисим беремен, мен сизлерге қосылыў ушын қандай шәртиңиз болса да орынлаўға таярман, — деди хәммеге еситтирип, қуўанышқа толып тасқан Ферье, усы ўақытта қәхәрли ақсақаллар шыдамастан күлип жиберди. Тек көсемниң ғана қатаң тутымы сол қалпинен айнымады.

— Стәнджерсон аға, оны өзиңе қосып ал, — деди ол, — оған хәм нәрестеге аўқат, суў бер. Сондай-ақ саған оларды бизиң әдиўли динимизге үйретиўди тапсыраман. Ал енди, биз узақ иркилип қалдық. Алға, ағайинлер! Сионға!

— Сионға! Сионға!—деп бақырысты жақын турған мормонлар, хэммеси дауыс қосып сүренлеген бул уран пүткил кәрүанды бойлап жаңлап еситиле берди хэм гүнирениу менен оның көз жетпес ақырына барып өшти. Қамшылар иске түсти, арбалардың дегершиклери шыйқылдап, орынларынан қозғалды, кәрүан шөлистанлықты бойлап қайтадан жолға рәуана болды. Еки жолаушы көзиашық қәуендерлигине тапсырғаң кәтқуда оларды өзиниң үсти жабық төлеген арбасына алып барды хэм аұқатландырды, суу берди.

— Сизлер усы жерде жасайсыз,—деди ол.— Бир неше күн өткеннен кейин пүткиллей сауалып кетесен. Бирақ, буннан былайғы жағында бизиң динимизге исенетуғыныңды мудама ядыңда сақла. Джозеф Смиттиң тәнха өзиниң сөзи менен буны бизге хәзирги пайғамбарымыз Бригем Янг¹усылай үәсият етип айтқан.

II Баб

ЮТА ГҮЛИ

Посқан мормонлылар өзлерине тыныш мәкан тауып алғанша олардың басынан кеширген аш-әптадалықты, жәбир-жапаны бул жерде еске түсириудиң кереги де жоқ. Олар Миссисипи жағалықларынан баслап батыстағы Жыралы тау тармақларына дейинги аралықты тарийхта теңи-тайы жоқ қайсарлық пенен басып өтти. Жабайы қус-қузғынлар, жыртқыш хайуанлар, аш-әптадалық, шөлlep шаршау, хәлден кетиу хэм кеселлик-бир сөз бенен айтқанда өзлериниң жолына тәбият кесесине қойған барлық тосқынлықларды олар нағыз англичан саксонларға ғана тән табанлылық пенен жеңип шықты. Солай болса да узақ жол азабы хэм бириниң изинен бири жолыққан бахытсызлық хәтте е. мәрт адамларды да сасқалақлаттырды. Төменде олардың көз алдында Қуяш мол нурын шашып турған кең жазық Юта ой-

¹ Бригем Янг — (1801—1877) Мормонлардың Дж. Смит өлгеннен кейинги көсеми.

патлығы көрінген ұақытта, Алла-тааланың бизлерге ықрар еткен жери усы хәм ендигиден былай усы адам аяқ баспаған хасыл жер мәңгиге өзлеримиздики болады деген сөзлерди өз көсеминиң аўзынан еситкен ұақытта олар хәммеси бир адамдай болып жапырыла дизе бүкти және қудайына сыйынған алғыс сөзлерин қардай боратты.

Янг тек халықтың дәу жүрек жетекшиси болып ғана қалмастан, ал оның хожалығын ақылға муғапық басқарыу уқыбына да ийе екен. Тез ұақытшинде жерлердиң карталары, келешектеги қала жайларының сызылмалары пайда болды. Қаланың дөгерегинен Фермалар ушын хәр бириниң шамасына қарай жер участкалары ажыратып берилди. Саўдагерлерге саўда иси менен, өнерментшилерге өнерментшилик иси менен шуғылланыўға мүмкиншилик туўдырылды. Қала көшелери менен майданлары сыйқырлық пенен салынғандай қысқа мүддет ишинде бой тикледи. Ойпатлықта ушырасқан батпақлықлар қурғатылды, тыңнан жер ашылды; қоралар менен қоршалды, бағлар тигилди, туқым себилди хәм келеси жылы жазда ойпатлықта алтын бийдай ырғалысып турды. Усы әжайып жаңа қоныс елатта хәмме нәрсе бирден ғаўлап өсе берди. Қаланың орайында салынған ширкеў бәринен де тезирек бой тикледи,—күннен-күнге ол бийиклей берди хәм кенейе берди. Оған жақын өзлерин есап-саны жоқ қәўип-қәтерден аман-есен алып шыққанлардың естелиги ушын елат халқы тиклеп атырған монумент жанында таң азаннан баслап, кеш қарайып, ымырт жанынғанша шөккишлердиң тоқылдысы, жарғылардың себти тынбай шығып турды.

Жат журтлы еки жолаўшы — Джон-Ферье хәм асыраўға алған қызы сыпатында тәғдийрине ортақлас болған кишкене қыз мормонлар жол-жөнекей басынан кеширген қыйыншылықтың хәммесин ақырына дейин бирге көрди. Кишкене Люси Стэнджерсонның қолайлы арбасында саяхат жасады, мормонлардың үш хаялы хәм оның он еки жасар шаққан, хәўейи баласы қыз бенен бирге болды. Бала руўхы хәр қандай қыйыншылыққа бейимлесий уқыбына ийе. Сонлықтан да Люси анасының өлиўине байланыслы қайғы-қапашылығын тез умытты: тез күнде-ақ хаяллардың

-сүйикли қызы болды хәм арба шатырының ишиндеги жаңа турмысқа үйренисти. Ал, Ферьениң машақатлы жол азабы умыт болып, ден саулығы тиклене баслады хәм ол өзиниң тәжирийбели жол баслаушы және мерген аңшы екенін көрсетти. Ол тез уақытта-ақ мормонлардың хұрмет-иззетине бөленди хәм ақыр аяғында сондай дәрежеге барып жетти: «Ол хәр қандай қонысланыушылар сыяқлы хасылдар тыңнан үлкен көлемде жер участкасын алыуға ылайық» деп олар бир ауыздан қарар қабыл етти. Әлбетте, бул есапқа Янг пенен төрт басшы кәт-қуда Стэнджерсон, Кемболл, Джонстон, Дреббер кирмейтуғыны түсиникли, оларға айрықша жағдай туудырылған.

* Ферье өзине ажыратып берилген жер участкасын ағашлар менен қоршалап алды, ал келеси жылы оның ишине жай салды, солай етип оның баспана имараты ақыр аяғында қала сыртындағы үлкен кең жайға жайланды. Ферье зейинли, қолына алған хәр қандай жұмысты толық питкермегенше тынбайтуғын мийнет сүйгиш адам еди, ал бунда оған қажымас беккем ден саулығы таңның атыуынан күннің батыуына дейін жұмыс ислеуге мүмкиншилик берди, сонлықтан да фермадағы барлық жұмыс айрықша хәуиж алды. Үш жылдан кейін оның хожалығы хәмме қонсыларына қарағанда артықмаш құрғынласты, алты жылдан кейін өз бетиншелікке ийе, он жылдан кейін бирден бир бай адам болды, ал он еки жыл өткенде Солт-Лейк Ситиде өзи менен теңлестириуге болатуғын он адамның қатарына кирди. Солт-Лейк-Ситиден баслап алыстағы Уосатыч тауына дейін атағы Джон Ферьеден асқан адам болмады.

Бир исенимдегилер оның жалғыз ғана ис хәрекетине иренжиди және өкпеледи. Олар басқалардай бир неше ҳаялға ийе болыуға ҳеш қандай дәлиллер хәм көндириу менен оны мәжбүрлей алмады. Ол ҳаял алыудан бас тартыуының себебин де ашық айтпады, бирақ қайсарлық пенен хәм табанлы түрде өз сөзинде беккем турып алды. Биреулер оны өзи динге толық исенбейди деп айыплады, ал екинши биреулер оны қатты сықмар, артықмаш шығын шығарыуды жақтырмайтуғын киси деп санады. Гейпаралар буның бәрине Атлантик океанының жағалықларында ашық-

лық ышқында сағынып жүрген сүйикли ярының мәңгилик мөлдір мухаббаты себепкер болып жүрген шығар, деп тастыйықлады. Бирақ қалай болса да Ферье бойдақлық қалында қала берди. Ал, басқа жағынан олардың динин қатаң тутты хәм усы жаңа мекан басқанлардың арасында қудайға беккем сыйынатуғын хәм хақ нийетли адам иретинде Ферьениң даңқы жайылды.

Люси Ферье ағаштан тикленген жайда өсип үлкейди хәм асырауға алған әкесиниң барлық ислерине жәрдемлесті. Таудың таза қауасы менен қарағайлардың жанға шыпа жупар ийиси оған мәпелеп тәрбиялаушы ғамхор ана болды. Солай етип, ұақыт зымырап өте берди хәм жылдан-жылға бойы өсип, күшине толыса берди, күннен-күнге шырайланып, жүрис-турысы шаққанласып, бой жеткени анық билине баслады. Сын-сымбаты келискен сулуу қыздың бийдай егислиги атызында жәулан урып, жұмыс ислеп атырғанына ямаса әкесиниң мустангине хақыйқат Батыс қызларына қонып дизгинин жеңил услап отырғанына Ферьениң фермасының жанындағы жолдаң өткен-кеткен бир де жолаушы қызықсынып қарамай өте алмайтуғын болды. Ғумша гүлге айланды хәм Джон Ферье Фермерлердиң ишиндеги ең бай фермер болған жылы оның қызы пүткил Ютада теңи-тайы жоқ сулуу қыз болып саналды.

Қызда ер жеткенлик белгилердиң қәлиплесип киятырғанын биринши болып сезген әлбетте, әкеси емес. Әсиресе, әке оны онша сезе бермейди. Ондай өзгерис-белгилер соншама әсте-ақырын болып өтеди, хәттеки сезбей қаласаң, сонлықтан да ол ұақытты саррас анықлау мүмкин емес. Биреулердиң дауысынан ямаса биреулердиң қоллары денесине тийип кетип, жүреги дир етпегенше хәм сол замат бойында жаңа, үлкен бир нәрсениң кәмалына жетип киятырғанын сезбегенше оны қыздың өзи де билмей қалады. Жаңа турмыстың таңы атқанын хабарлаған эпиуайы жағдайды пүткил өмир бойы умытпайтуғын хаял жеке сийрек ушырасады. Люси Ферье ушын бул жағдай өзиниң тәғдийрине хәм басқа да көп адамлардың тәғдийрине тәсийр жасағанын айтпағанның өзінде хеш қандай эпиуайы жағдай болған жоқ.

Ыссы июнь айының азанғы мәхәли еди. Мормонлар пал хәррелериндей болып мийнет етти-олар пал хәрре' уясын өзиниң эмблемасы етип мәзи таңлап алмаған. Атызларда, көшелерде қызғын мийнет шауқымы жаңлап еситилип турды. Ауыр жүк артылып шубырысқан ғашырлар дизбеги шаңғытлы жолды бойлап жүре берди, олар Батысқа жол тартты, өйткени Калифорнияда жылтырақ алтын деген бәле пайда болған еди, ал оған құрғақлық бойынша баратуғын жол таңлағанлар қаласы арқалы өтетуғын еди. Алыс жайлаулардан қора-қора қойлар, пада-пада қара маллар, қонысланыушылардың шаршаған кәруанлары да сол жаққа шубырысты: ушы-қыйырсыз жол азабы адамлардың да, маллардың да димарын құртты.

Усы аламанның арасында Люси Ферье өзиниң мустангине минип шебер шабандозларша жортып жүрип отырды. Оның жүзлери гүл-гүл жанып, қара қоңыр иренкиндеги узын шашлары жауырнында желбиреп турды. Бир ис пенен хәм оны қалай орынлайтуғынын тексерип көриу нийетинде ғана қандай да бир тапсырма берип, әкеси қызын қалаға жиберген еди, жаслық жүреги толып тасыған қыз жүрип баратырған аламанның арасына сиңип кетти. Узақ жол азабы шаршатқан алтын құмарлар оның сыртынан таңланысып қарады. Хәтте, ийинлерине хайуан терилерин илдирип алған хәм хеш нәрседен қорықпайтуғын индеецлер де өзлерине пүткиллей жат көринис— қыздың сулыұлығына ауызларын ашып қалды.

Қаланың ең шетинде мийримсиз бес-алты шопан үлкен бир пада малды ийирип, гүзар жолға бөгет жасап турған екен. Маллар сйреклескендей болып көринген уақытта Люси шыдамастан паданың арасынан тикке өтип кетпекши болды. Бирақ, паданың ишине кириу бойына қыз маллардың дәл ортасында қалды, көзлери қанталасқан, мүйизлери найзадай буғалар оны қоршап алды. Қыз малдан хасла қорықпауға әдетленген еди, сонлықтан да хеш қандай албырап-саспастан мүмкиншилик пайда болған хәр бир пайытта алға өтиу нийетинде атын қамшылады. Қасакана буғалардан биреуи тосаттан ба ямаса билқастан ба қыздың атының бүйирине дүгип алды, сол

замат аттың қәхәри келди. Қәхәрли түрде пысқырынып ол артқы аяғында турып; тикке аспанға шапшыды. Егер Люси усы ғақытта шебер шабандоз болмағанда аттың еринең сыпырылып сөзсиз төмен түсіп қалар еди. Аўхал қәуипли бола баслады. Қутырынған мустанг алдыңғы аяқлары менен тарпып шапшып малларды астына басса да, мүйизлерге дус келе берди, сонлықтан да бурынғыдан бетер тик аспанға шапшып ат қайтадан қәхәрге минди. Қыз бар күшин салып ерде зорға отырды егер қыз аттан жығылып қалғанда, үрккен буғалардың аяқларының астында қалып өлиўи мүмкин еди. Қыз не ислерин билмей ҳайран болды: Оның басы мең-зең болып мийи айланды, атының дизгинин беккем ушлаўға қолларының күши жетпеди. Шанға ҳәм қутырынған маллардың ашшы ийисине туншыққан қыз атының дизгини қолынан шығып кетейин деп турған ғақытта өзиниң руўхын көтерген биреўдиң даўысын еситти, сонда барып ол адамның өзине жәрдемге келгенин түсинди. Сол заматта қуяш нуры қараўытқан биреўдиң қоллары қорқып-үрккен мустангтың суўлығынан тарпа ушлады, және аты-жөни биймәлим шабандоз буғалардың арасынан жетелеп өтип, тез арада оны шетке шығарды.

— Сизиң жәбирленбегениңизге исенсек бола ма? — деди Люсиге әдеплилик көрсетип оның ғамхоршысы.

Оның қара пәрең жүзине нәзер салып қыз шақалақлап күлди.

— Мен қатты қорықтым,— деди садалық пенен ол. — Ал, мениң Пончом буғалар падасыман қорқады, деп хасла ойламаған едим.

— Қудайға шүкир, сиз аттан қуламай қалдыңыз,— деп шын аяныш сезимин билдирди үстине әпиуайы аңшының курткасын кийген, ийгине узын мылтық асынған салт атлы, узын бойлы жас жигит. Оның астындағы үлкен буўрыл ат еди.— Сиз Джон Ферьениң қызы болатуғын шығарсыз?— деп сорады ол.— Оның фермасының дәрүазасынан сизиң қалай шыққаныңызды мен көрип турдым. Сиз әкеңиз көрген ғақытта оның Сейт-Луиста бирге жүрген Джефферсон Хоуп исимли адамды танытуғынын ямаса танымай-

туғынын сораңыз. Егер ол сол Ферьениң өзи болса, онда ол мениң әкемнің жақын досты болғаны.

— Не себеп сиз өзиңиз бармайсыз хәм буны өзине айтпайсыз?—деп албырамастан сорады қыз.

Жас жигитке бул усыныс унағандай көринди—жөзлери күлимсиреп қояберди.

— Жаным менен барар едим,—деди ол,—бирақ бизлер еки айдан берли дүзде тауда жүрмиз, сонлықтан да мен усы түримде барыўды қолайсыз көрип турыппан. Усы түримизде-ақ барыўға туўра келип тур енди.

— Ол сизди терең алғыс сөзлери менен күтип алады, сондай-ақ мен де сизге алғыс айтар едим,—деп өз сезимин билдирди Люси.

— Ол мени жанынан да бетер жақсы көреді. Егер мынаў буғалар мени басып өлтиргенде ол өмир бойы қайғы-хәсиретте қалар еди.

— Сондай-ақ мен де,—деп өз сезимин билдирди аңшы жигит.

— Сизде ме? Сизің мен ушын неликтең жаныңыз ашыйды? Бизлер хәтте бир-биреўимизге таныс та емеспіз ғой.

Бул сөзге аңшы жигит қатты қапа болды, ал усы ўақытта қыз шықылықлап қатты күлип жиберди.

— Бул кеўлиңизге келмей-ақ қойсын,—деди ол.— Әлбетте, сиз ендигиден былай бизге дос болдыңыз. Бизиң үйге иркилмей барабериңиз! Ал енди, мен хәзир асығып турыппан, тез жетиўим керек, болмаса әкем маған хәш қандай жумыс буйырмайтуғын болып қалады! Көрискенше хош!

— Көрискенше хош!—Ол басындағы қаснағы кең үлкен қалпағын шешти де еңкейип қыздың сүйриктей қолынан сүйди.

Люси атын бирден бурды да гүзар жолға түсип, мустангине қамшы басып шапқылап кете берди, ал оның изинде шаңғыт булттай болып қала берди.

Киши Джефферсон Хоуп өзинің жолдасларына қайтып келди. Ол қатаң қапалықта еди. Олар Невада таўларынан гүмис излеп өзлери таўып алған дүньяларын қайта ислеў ушын жеткиликли қаржы топлаў нийети менен Салт Лейк-Ситиге қайтып киятырған еди. Болып өткен усы ўақыя оның ой-пикирин пүт-

киллей басқа тәрәпке аударғанға дейин ол усы ис пенен басқалардан көбирек шуғылланатуғын еди.

Сьераның самалындай пәк хәм таза сулыу қыздың сын-сымбаты дәкки көрмеген жигиттиң жан дүньясы шырмап алып көз алдынан кетней турды. Қыз көзден ғайып болған уақытта барып ол өзи ушын жаңа турмыстың басланғанын түсинди, ендигиден былай гүмис пенен саудагершилик етиу де, хәр қандай басқа ис те ол ушың усы күтилмегенде дус келген хәм тула бойын бийлеп алған ашықлық сезиминен әхмийетлирек болып көринбеди. Бул жаслықтың хәсеринен пайда болған өткинши сүйиспеншилик емес, ал адамды бийтақатлыққа ушырататуғын қыздың күшли ерки менен минез құлқының ер адамларша қаталлығына болған қумарлылық еди. Ол барлық нийетине жетіуге әдетленген жигит еди. Ендигиден былай ол қалай болмасын бойындағы бар күш-жигерин, уқыплығын жумсап барлық мақсетине ерисиуге ант етти.

Сол күни кеште ол Джон Ферьениң үйине келди, кейин ала келиуин жийилетти. солай етип бул үйдин өз адамындай болып кетти. Джон тутас он еки жыл бойына өзиниң ойпатлығынан тысқарыға шығып көрмеген еди және буған қосымша өз фермасындағы жумысларға қуныққаны соншама, хәтте дөгерегинде, дүньяда не хәдийсе, қандай жаңалық ашылып атырғаны хәққында хеш нәрсе билмеди. Джефферсон Хоуп көп қызық жаңалықларды айтып берди, ал ол гүриншил адам еди, сонлықтан да әке менен қыз оның айтқанларын уйып тыңлады. Ол Калифорнияда ең биринши мәкан басқан адам екен, сол алыс өтмишке кеткен садалык және бахытлы күнлерде көп дүньябайлықтың табылғаны хәм набыт болғаны хәққында таң қаларлы тарийх етип айтып берди. Ол адам аяқ баспаған жерлерди барлаушы болған. таулардың арасынан гүмис рудаларын тапқан, аң аулауды үрдис еткен, мал фермаларында жумыс ислеген адам еди. Егер пайда түсетуғын жерге қаншама қәуипли болса да Джефферсон Хоуп тәуекелге баратуғын еди. Тез ара ол ғарры фермерге унап қалды, сонлықтан да оны барлық жерде мақтап жүретуғын болды. Усындай уақытта Люси әкесиниң мақтаған сөзлерин үндеместен тыңлап туратуғын еди, бирақ оның жүзи

қызыл шырайланып, көзлери күлимсиреп қуғанғандай болып, өз жүрегі өзіне тийисли еместей шәўкилдеп сезетуғын еди. Аңгөдек фермер қызының жүрис турысындағы, тула бойындағы усындай айқын өзгерис белгилерди көрмеген болыуы мүмкин, ал қыздың муҳаббатын оятқан жигит бул өзгерис-белгилерди сезбей қалмалы.

Жаздың бир күни кешкурын ол фермаға келип, дәрұазаның алдында атынан түсти. Үйинен шығып, есиктің алдында турған Люси оны күтип алыуға барды. Ол атын қораға байлады да сол жерде арманберман жүрди.

— Люси, мен кетип баратырман,—деди ол хәм қолларынан услап турып, күле шырай менен қыздың жүзіне қарады.—Мен Сизден хәзир мениң менен жүреғой деп өтиниш етип турған жоқпан, бирақ мен қайтып келген ўақытта мениң менен кетиўге келисим бересиз бе, деп сорайжақпан.

— Ал, сиз қашан қайтып келесиз?—деп күлди қызарып кеткен қыз.

— Ең көп дегенде еки айдан кейин. Келиў бойыма сизди алып кетемен, сүйиклим мениң. Бизлердиң арамызға хеш ким қарсы тура алмайды.

— Ал, әкем не айтар екен?

— Егер рудниктеги ислер пайдалы болса ол келисим береді. Ал, мен оған исенемен.

— Егер сизлер әкем менен бул туўралы сөйлескен болсаңыз мен келисим бермей не қыламан,—деди қыз сыбырлап ғана хәм оның кең қушағына кирип турды.

— Қудай хәққында, саған алғыс айтаман!—деп сыбырланып сөйледі ол хәм еңкейип қыздың бетинен сүйді.—Демек, ўәделестик. Сениң менен қаншама көбирек турған сайын мениң кетиўим соншама қыйынырақ бола береді. Мени жолда адамларым күтип тур. Хош, көрискенше сүйиклим мениң, хош көрискенше! Еки айдан кейин көрисемиз.

Ақыр аяғында ол қыздан жаздырылып, атына ғарғып минип шапқылай жөнелди. Егер қызға және бир ирет нәзери түсеғойса, бул жерден кетиўге дәти шыдамайтуғындай көринип хәттеки артына бурылып та қарамады. Ол көзге көринбей кеткенше Люси дәрұазаның алдында оның изинен көзин жаздырмастан

қарап турды. Пүткіл Ютада өзiмнен бахытлы хеш ким жоқ деген сөзiм менен ол үйiне кирди.

III Бап

ДЖОН ФЕРЬЕ КӨЗИ АШЫҚ ПЕНЕН СӨЙЛЕСТИ

Джеффорсон Хоуп пенен оның жолдаслары Солт-Лейк-Ситиден кеткели берли үш хәште ұақыт өтти. Жас жигиттиң қайтып келетуғыны хәм асырауға алған қызынан сөзсиз ажырасатуғыны Джон Ферьениң ядына түскен ұақытта жүреги сызлап сала беретуғын болды. Бирақ қызының бет әлпетиндеги қуұаныш сезимлери хәр қандай дәлийллеуден де бетер оған тәсийр жасады хәм оның сөзсиз кететуғынына қайыл болды. Мәртлерше жүрек төринде ол, «қызымды мормонға берйүге мени хеш қандай күш мәжбүрлей алмайды» деген беккем қарарға келди. Мормон менен некелесйү бул уят хәм масқарашылық, деп санады ол. Қалай догма болмасын мормон динине исенсе де ол неке хәққындағы мәселеде өз пикиринен қайтпай турды. Әлбетте, оған өз исенимин жасырыуына туұры келгени түсиникли, өйткени ол заманда әулийе адамлар елинде ширкеудиң салт дәстүрлерине қарсы пикир айтыу қәуипли болды.

Дурыс, олай ислеу қәуипли болды, қәуипли болғаны соншама, хәттеки ең хәқ нийетли адамлар да бир сөзiм болмаса бир сөзiм жаңылыс еситилип, гүнакар болып қаламан ба деп қорқып, дин хәққында хәр қандай пикир жүритйүге батына алмайтуғын еди. Жазықлы қуұдалаушылардың өзлери қуұдалаушылар сыпатында айрықша мийримсизлиги менен көзге түсетуғын еди. Қара думан тақилетте пүткіл Юта штатына тарап кеткен хәм хәзир күшине минип турған бундай құдиретли диний шөлкемди севиль инквивизациясы да, герман фемгерихти де, Италиядағы астыртын жәмийет те дүзе алмады.

Бул сырлы шырмауыққа оранған, көзге көринбейтуғын шөлкем еди, сонлықтан да ол қорқынышлы болды. Ол кәраматлы күш-қууатқа ийе болды, бирақ көзге көринбестен, қулаққа еситтирместен хәрекет етти. Мормон ширкеуиниң жаңылыспайтуғынына кийтай да болса гүман туұдырған адам сол замат то-

сыннан жоқ болып кететуғын еді және оның қайда барып, қандай аўхалға ұшырағанын хеш ким билмейтуғын еді. Оның хаялы, бала-шағалары қаншама күтсе де жасырын судтың қолында қандай мүшкілге түскенин көриў ямаса билиў оларға буйырмады. Абайламай аўыздан шыққан сөз, ойланылмай исленген ис-хәрекет айыплының сөзсиз жоқ болып кетиўине сазыуар етти, ал оны аўыр мүсий, бетке дуўшакерететуғын кәраматлы күшти хеш ким билмеди. Адамлардың мудамы қорқынышта жасаўы тәбийғый қубылысқа айланды, хәттеки олар саңыраў қула дүзде де өзлериниң хәқыйқат гүманланыуын ишинен билдиріўге де батына алмады.

Усы жасырын кәраматлы күш дәслеп мормон динине кирип, оның режелерин толық қатаң сақламаған ямаса оның догмаларын бұзған бенделерин жазалады. Бирақ бул күшти тез ара сезген адамлар кем-кемнен көбейе берди. Солай етип көшип-қоныўшылар арасында адам өлтириў хәққында, хеш қандай индеецлер жүрмейтуғын жерлерде де олардың лагерлерин тонап кетиў хәққында сыпсың гәплер таралып баслады. Ал, уламалардың есиклеринде жүзлеринен ұайым-қайғы мудамы арылмай, зарығып жылап-сықлаған хаяллар барған сайын көбейе берди. Иңир кеште таўдан асып түскен жолаўшылар бетлерине нықлап кийген қураллы уры-қарақшылардың қараңғыда тап түбинен өтип кеткенин айтып жүрди. Сыпсың гәплер хәм тымсаллар хәқыйқат фактке айланды, жаңа дәлийллер менен тастыйықланды, және беккемленди хәм бул қара күш өзиниң анық атамасына ийе болды. Сонлықтаңда «данитлер аўқамы» ямаса «өш алыўшы эзирейиллер» деген сөзлер Батыстың алыс түпкирлеринде хәзирге дейин ески ырымшыл қорқыныш сезимлерин пайда етеди.

Бирақ олардың қандай уйым екенин билген адамлар да басқаларға қарағанда олардан көбирек қорқатуғын болды. Усы мийримсиз уйымға қандай адамлар киретуғынын хеш ким билмеди. Дин уйымға қандай адамлар киретуғынын хеш ким билмеди. Динниң сый хұрмети ушын исленип атырған қанлы жазалаўларға қатнасыўшылардың исимлери қатаң жасырын сақланды. Көзи ашық хәм оның атқаратуғын ұазыйпасы туўралы өз гүманланыўыңызды исенип айтқан

достыңыз да өш алыу үшін түнде сизге оқлаулы мылтығы хәм жүзинен қан тамған қылышы менен келетуғынлардың бири болыуы мүмкин. Сонлықтан да ҳәр бир адам өзиниң жақын қонсысынан да қорқып, ҳеш ким өзлериниң әдиули ой-пикирлерин есигтирип айта алмайтуғын болды.

Бир күни ерте азанда Джон Ферье атызға жұмысқа кетиуге таярланып атырған еди, бирден тәмбиниң тарс етип ашылғанын еситти. Айнадан сыртқа қарап турып ол үйге қарай жүрип киятырған орта жаслардағы толық денели, үшик сары ер адамды көрди. Бул адамның уллы дәрежели Бригем Янгтан басқа ҳеш ким емес екенин билип қорыққанынан Ферьениң жүреги суулап қоя берди.

Бул адамның ҳәзирги келиуи ҳеш қандай жақсылық емес екенин билген Ферьениң тула бедени қалтырап кетти хәм ол мормонлардың көсемин күтип алыу үшін есикке умтылды. Янг оның сәлеминө кеуилсиз жууап қайтарды хәм қабағын үйиуи менен Ферьениң изин ала мийманханаға кирди.

— Ферье ағайним,—деди ол төсекке отырып хәм көзиниң астынан нәзерин оған қаратып-қудайдың ҳақыйқат бендеси болған бизлер қудай ушын саған жақсылық етип дос болдық. Сени аштан өлейин деп жатырған жериннен тауып алдық, бир тислем нанымызға шерик еттик. Бизлер сени өз әруағымыз маңлайымызға жазған ойпатлығымызға алып келдик, жақсы жерден саған үлес бердик, сениң құрғынласып, байлық топлауына мүмкиншилик туудырдық. Усылар дурыс емес пе?

— Бәри де дурыс,—деди Джон Ферье.

— Дурыс болса бизлер сеннен бир ғана нәрсени: бизиң динимизге ҳақыйқат исениуинди, оның барлық низамларын булжытпай толық сақлауынды талап еттик. Сен ант еттиң, бирақ сен тууралы айтылып атырған сөзлер дурыс болса, онда сен демек антыңды бузғансаң.

— Қалай мен оны буздым екен?—деп Ферье қарсылық билдирип қолын көтерди.—Улыұма фондқа өз үлесимди қоспай атырман ба? Шоқынұға ширкеуге бармай атырман ба? Басқа да үрп-әдетлеринизди мен...

— Сениң ҳаялларың қайда?—деп Янг оны сөзден

иркип дөгерегине қарады.—Шақыр берман оларды, мен олар менен сәлемлеспекшимен.

— Бул дурыс, мен ҳаял алған жоқпан. Бирақ ҳаяллар аз, меннен де бетер ҳаял керек болып жүргенлер арамызда көп. Мен жеке баслы емеспен ғой,— қудайға шүкір, қызым бар.

— Мине, мен сениң менен сол қызың туұралы сәлемеспекшимен,— деди мормонлар көсеми.— Ол қыз хәзир ержеткен, Юта гүли деген даңқы шығып отыр, ол гейпара ылайықлы абырайға ийе адамлардың жүрек төринен орын алмақта.

Джон Ферье ишинен гүрсинип дем алды.

— Қызың туұралы көп сөз болып атыр, оларға мениң исенгим келмейди. Қандайда бир басқа динге сыйынатуғын күйеуі бар деген де гәплер таралып атыр. Бул әлбетте, өтирик—өсек болуы керек. Пайғамбарымыз Джозеф Смит он үшінши үәсиятында: «Хәр бир ержеткен қыз өз дининиң дәстүрлерин бузбастаң таңлаған биреуіге ҳаял болуы тийис, егер ол басқа диндеги биреуіге ҳаял болса ауыр гүнаға белшеринен батады», деп айтқанын билесең бе? Қудайға ҳақыйқат құлшылық еткен сени өз қызына усы әдиули үәсиятты бузыуға жол қояды, дегенге мен исене алмайман.

Джон Ферье қәхәрли түрде қолындағы қамшысын қатты қысып үндемей турды.

— Мине, бул сениң динге садықлығыңды сынақтан өткеріу болады. Төрт Әулийе кеңесинде усылай шешилди. Қызыңыз жас, бизлер оны ақ сақаллы ғаррыға бермекши емеспиз, және оны жигит таңлау ҳуқықынан да айырмақшы емеспиз. Ел басшысы болған бизлердиң балаларымыздың өзлериниң де қалыңлықлары жеткиликли, бирақ бизлер балаларымызға қызды өзлеримиз сайлап алып бериуимиз тийис. Стэнджерсонның баласы бар, сондай-ақ Дребберде де бала бар, олардың қайсысы болса да сениң қызыңды келиникке қууана-қууана алады. Мейли, қызыңыз қәлеген биреуин айтсын. Екеуи де жас, байдың баллары хәм үрп-әдетимизди, динимизди беккем тутып жүр. Буған сен не айтасаң?

Ферье қабағын үйип үндемей турды.

— Бизлерге ойланыуға ўақыт бериңиз,— деди ол

ақыр аяғында...—Мениң қызымның жасы жеткен жоқ, оның турмысқа шығыуына еле ерте.

— Қызыңыз өзиниң қәлеуин бир айдың ишинде айтыуы тийис,—деди Янг хәм орнынан түргелди.— Қызыңыз саррас бир айдан кейин жууап қайтарыуы керек.

Есикке барып турып ол кейнине бурылды қанталақан көзлеринен қәхәриниң қатты келгени билинип турды.

Джон Ферье, егер сен болар-болмас күшин менен Төрт әулиениң буйрығына қарсылық көрсететуғын болсаң,—деп қатты бақырды ол,—онда өзиниң хәм қызыңның сүйеклери Сьерра Бланкода ширийтуғынына өкинесең!

Оған жудырығын көрсетиу менен абай етип, ол қапыдан сыртқа шықты. Соқпақтағы шағал тастың үстинен оның ауыр етиги қалай сықырлатып баратырғанын Ферье үндеместен тыңлап турды.

Буның хәммесин қызына қалай айтыудың есабын таба алмай ол ауыр ойға шүмип; шығанақларын дизесине тиреп, еки қолы менен басын қысып отырды, ал сол заматта мийирман қоллардың басынан сыйпалағанын сезді және басын көтерип қараса жанында Люсидиң турғанын көрди.

— Мен айыплы емеспен,—деди кыз оның таңланып қарағанына жууап иретинде—Оның дауысы үйді басына көтерип атыр екен.—Ағажан-аў, ендиги күнимиз қалай кешеди?

— Сен тек қорықпа!—деп ол қызын өзине тартты хәм жабадай қолларының қабарған әлпайым алақаны менен оның шашларынан сыйпады.—Қалай болса да жолын табармыз. Қалай, түнәу күнги жигит келер, деп сен еле ойлайсаң ба?

Қыз жылап жиберип, сөзсиз келетуғынын тасты-йықлап, әкесиниң қолларын қысты.

— Демек, солай болғай. Құдайдың өзи сақласын, қайтып келмейди, деп айтпағаның ушын құдайға мың қәтле шүкир. Ол мәрт жигит, диний исеними де нағыз христиан дини, үрп-әдети де бул жердеги диндарлардай емес. Өзлеримиздиң басымызға түскен қыйын аўхал туұралы, ертең Невадаға баратуғын саўдагерлер арқалы қалай болмасын оны хабардар етемен,

хәм мениң пәмлеүимше ол телеграф қағазынан да тез бул жерге жетип келеди!

Бул теңеўге Люсидиң кеўли толғаны соншелли, жылап турып-ақ күлип жиберди.

— Оның дәрхал келетуғынына! хәм бизлерге ис жүзинде жәрдем едетуғынына мең исенемен,—деди ол. —Бирақ мен сени қайғыраман, аңжан. Кимде ким Көзи ашыққа қарсылық көрсетсе, ол бәри бир бәлеге ушырайды...—деп журт көп айтып жүр...

— Бирақ бизлер еле оған қарсылық көрсеткен жоқпыз,—деп өз пикирин айтты Ферье.—Ал, буннан былайғы жағында сақланып көреберермиз. Алдымызда тугас бир ай бар, бәринен бұрын бизге ең жақсысы Ютадан қашып кетиў керек, деп ойлайман.

— Ютаны таслап кетемиз бе?

— Аўа, солай ислеўге туўры келип тур.

— Ал, ферманы не қыламыз?

— Сатылғандайын азы кем ақшаға сатамыз, ал қалғанлары қала берсин. Ҳақыйқатлығын айтқанда Люси, мен көп уақыттан берли усыны ойлап жүр едим. Усы жердеги халықтың шайтан Көзи ашық алдында жарамсақланып жүргениндей ҳеш кимнің алдында мениң жарамсақланғаным келмейди. Мең еркин америкалыман, буның хәммеси маған жараспайды. Усы минез-құлқымды қайта өзгерте алмайман. Егер ол ферманың дөгерегинде көринеғойса, онда меннен жақсылық күтпейди оған жақсылап оқланған жалғыз оқ жалынсын?

— Олар бизлерди шығарып жибермейди-ғой!

— Тоқтай тур, еле Джефферсон келе берсин, бизлер буның хәммесиниң илажын табамыз. Ал ҳәзирше, қызым, сен ҳеш нәрсе туўралы ойлама, көзиниң жасын булап жылама, сениң көзлериңниң исип баратырғаны маған қатты батып тур! Ҳеш қандай қорықпа, бизге ҳеш кимнен қәўип дөнип турған жоқ.

Джон Ферье қызын оғада беккем исеним менен жубатып тынышландырды, ал Люси әкесиниң усы күни кеште барлық есиклерди пухталық пенен бекиткенин, және кейнинен кроватиның үстинде тот басып илиўли турған ғөне аў мылтығын тазалап хәм оқлап қойғанын сезбей турмады.

IV Бап

ҚАШЫҰ

Мормон Көзнашығы менен сөйлескеннен кейін ертеніне азанда Джон Ферье Солт-Лейк-Ситиге сапар шегіп барды хәм ол жерден Невада тауларына баратуғын танысын тауып алып Джефферсон Хоуп ушын оған хат жазып тапсырды. Ол хатта қызы менен екеуіне сөзсиз қәуіп тууып турғанын, оның тезирек келиуі оғада зәрүр екенін айтып жазды. Хатты жаңағы адамға тапсырған ұақытта барып Ферьениң жаны жай тапты хәм үйіне қууанышлы түрде қайтып келди.

Фермаға жақынлағанда дәрұазаның жақлауына байлаулы турған еки атты көріп ол аң-таң болды. Үйіне кирген ұақытта зәрреси қалмады, ол мийманханада пәрұайы пәнсері болып жайласқан еки жас жаңитти көрди. Ат жақлы, бетінде қан жоқ биреуі печьке қарата аяғын созып жиберіп эткөншек креслода отырған екен, ал мойны бұғаның мойнындай гүжірейген, бети домбығып кеткен екіншиси қолларын кисесіне тығып, ширкеуде айтылатуғын хәммеге белгили гимнің намасына салып терезенің алдында ысқырып турған екен. Екеуі де кирип келген Ферьеге қарады.

— Бизлерди сизиң билмеуіңиз итїмал,—деп баслады сөзди аткөншек креслода отырған.—Мынау—Дреббер ақсақалдың баласы, ал мен Алла-таала сизди өз қолынан хәқыйқат ширкеу қушағына жиберген ұақытта өзиңиз бенен шөлистанда гезген Джозеф Стэнджерсонның баласыман.

— Мезгили болған ұақытта ол жақты дүньядағы барлық адамларды жибереди,—деп жөпледи оның сөзин маңқалау сөйлеген екіншиси,—Жарылқаған адамлары ушын Алла-таалада орың көп.

Джон Ферье жақтырмай ийилип сәлемлесті. Бул мийманлардың кимлер екенін ол билди.

— Бизлер өзиңиз бенен қызыңыз бизлердің қайсысымызды унататуғыныңызды айтыу ушын сизиң қызыңызды көриуге келдик,—деп сөзин дауам еттирди Стэнджерсон.—Дурысын айтқанда менің хаялым төр-

теу, ал Дреббер ағайинимизде—жетеу, демек, менде бирқанша мүмкиншилик бар.

— Ҳер қандай шатақ шығарма, Стэнджерсон ағайним!—деп қарсы сөйледи оған Дреббер— Мәселе пүткиллей бизлердиң ҳаялларымыздың аз-көплигинде емес, ал тийкарғы ис оларды бизлердиң асырап сақлай алыуымызда. Әкем маған өзиниң фабрикасын берди, демек, енди мен сеннен байырақпан.

— Келешекте мен сеннен жақсы боламан!— деп ашыуданғанын билдирди Стэнджерсон.—Алла—таала мениң әкемди өзине шақырып алған ўақытта оның былғары заводы менен постын тигетуғын устаханасы маған тийисли болады. Буннан тысқары мениң жасым үлкен және хызмет орным да сеннен жоқары!

— Мейли, қыздың өзи таңлап алсын,—деди күлимсиреген Дреббер айнадағы өзиниң сын-сымбатына сүйсине қарап турып.—Былайғы жағын шешіўди қыздың ықтыярына беремиз.

Джон Ферье қамшысы менен мийманлардың жауырнынан тартып жибережақ болып хәм өзін зордан зорға услап, бул сөзлерди қапының алдында тыңлап тур еди.

— Мине, былай болсын,—деп ол алға қарата бир қәдем таслады.

— Мениң қызым сизлерди шақырған ўақытта ғана келесизлер, ал сол ўақытқа дейин сизлердиң сықылыңызды мениң көргим келмейди!

Мормон жигитлери хожейинге мелшийип қарады. Қыз себепли даў-жәнжел олардың түсиниўи бойынша қыз ушын да хәм оның әкеси ушын да ең жоқары хұрмет болып саналды.

— Бул жайдан шығыўдың еки жолы бар,—деди тағы да Ферье,—биреўи есик арқалы, екиншиси терезе арқалы. Сизлерге қайсысы қолайлы?

Ферьениң тисленип турған қатты қәхәринен хәм тижинип көтерген жудырығынан қорыққаннан мийманлар тик аяғына турыўға хәм бул жерден тез қашыўға мәжбүр болды. Фарры фермер олардың изинен жүрип есиктен шығарып салды.

— Қайсысыңыз маған күйеу бала болатуғыныңызды алды менен өзлериңиз келисип алың, оннан кейин маған хабар бериң,—деди ол астарлы мәниде.

— Бул ушын сен еле жуўап бересең!—деп бақыр-

ды ашыуланған Стэнджерсон—Сен Көзиашық хәм Төрт әулийеге гүнакәр болдың, бул ушын өлгенинше өкинип өтесең!

— Құдайдың қылышы мойныңа түседі!—деп ғарағай кишкене Дреббер.—Бизлер сени бу дүньяда тири қоймаймыз.

— Кимнің кимди тири қоймайтуғынын еле көреберермиз!—деп Ферье түбирленип, мылтығына қарата жууыражақ болып еди, бірақ Люси оны қолынан ушлап жибермей иркіп қалды!

Ал, дәруазаның арғы жағынан шауып баратырған атлардың туяғының тасырлысы еситилди, сонлықтан да Ферье енді олардың изинен жете алмайтуғынын түсинди.

— Әх, оңбаған суұпылардың төллери!—деп сөгінди Ферье, маңлайынан аққан терин сүртип турып.—Ауа, оларға хаял болғаннан гөре сениң өлигинди көргеним жақсырақ болады маған.

— Аға, мен де өлгеним жақсы деп турман,—деди хәммесине қайыл болған қыз.—Бирақ тез ара Джефферсон келеди ғой.

— Ауа. Енді ол тез келеди. Тезирек келеғойса бизлерге жақсырақ болады: ол хәммесинің жолын табады.

Хақыйқаттан да мәрт ғарры фермерге хәм оның асырауға алған қызына хәзир кеңес беретуғын, жәрдем ететуғын адам кереқ еди. Ақсақалларға кимнің де болмасын бирде бир адамның ашықтан ашық бағынбаған жағдайы мормонлар арасында хеш қашан болмаған еди. Егер азғана қәтелик жасағаны ушын соншама ауыр жазалап турған уақытта Ферье усаған атайы өжетнің күни қалай кешеди? Өзин хеш қандай қарыу-күш те, мал-дүнья, байлық та аман сақлап қала алмайтуғынын ол билди. Өзине қарағанда атақ жағынан да, байлық жағынан да төменирек адамлар топа-торыста мәңгиге көзден ғайып болып, олардың мал-дүньялары ширкеуге тапсырылмақта. Ферье қорқақлар қатарына жатпайтуғын еди, солай болса да ол өз басына дөнип турған жасырын хәм түсиниксиз қәуипти ойлап албырақлайын деди. Ол хәр қандай көзге көринип келген қорқынышлы қәуипти хеш қандай тайсалмастан күтип алар еди, бірақ жасырын қәуип оның динкесин құртты. Ол усы өзиниң қорқы-

ныш-қәўпин қызынан жасырған болып дөгеректеги хәдийселердин хәммеси хәш бир әхмийетке ийе емес дегендей түр билдирди, бирақ әкесине болған сүйиспеншилиқ қызда аяныш сезимин пайда етти хәм ол әкесиниң қандай аўхалға түскенин айқын көрип турды.

Ол өзиниң ис-хәрекети, минез-құлқы менен ашыўландырып алған Янгтиң тәртипке шақыратуғынын күтти және күткениндей-ақ қәтелеспепти: күткени қәпелимде тосыннан пайда болды. Ертеңине азанда уйқыдан оянған ўақытта ол жамылған көрпешениң тиккелей көкирек тусына илгек пенен қыстырылған төрт мүйеш кишкене бир жапырақ қағазды көрип аң-таң қалды. Қағазға: «Гүнаңды ақлаўың ушын саған жигирма тоғыз күн бериледи, ал кейин—» деген сөзлер ири хәриплер менен бадырайтып жазылған екен.

Бул жазыўдағы тире белгиси хәммесинен де қорқынышлырақ болып көринди. Ферье өзи жатқан жайға бул қағаздың қалай кирип келгенин ойлап босқа бас қатырды. Есигиндеги малайлары бөлек жайда жататуғын еди хәм жайдың барлық терезелери менен қапылары бекем етип жабылған еди. Ол қағазды жыртып жоқ етти хәм ол туўралы қызына хәш нәрсе айтпады, бирақ оның жүрегин қорқыныш сезими бийлеп алды. Бир айдың, яғный Янг тәрәпинен белгиленген мүддеттиң жигирма тоғыз күни қалды. Усыншама қуныя үстемликке ийе душпан менен гүресиў ушын қандай мәртлик, қаншама күш керек? Оның көрпесине қағаз қыстырып кеткен қол жүрегине де салыныўы мүмкин хәм ол өзін өлтирген адамды хәш қашан билмеген болар еди.

Ертеңине азанда ол кешегиден бетер қорықты. Азанда бирге чай ишип отырып Люси бирден шоршынып бақырып жиберди хәм жайдың төбесин көрсетти. Қараса төбениң дәл ортасында шыбықтан шығаратып салынған «28» саны турыпты. Люси ушын бул жумбақ еди, ал Ферье бул жөнинде хәш нәрсе айтпады. Сол күни кеште ол өзиниң жайында қолына мылтығын алып дөгеректи тың-тынлап уйықламастан түни бойы қақайып отырды. Ол хәш нәрсени көрмеді де, еситпеди де, бирақ азанда сыртқа шығып қараса қапыда «27» санын көрди.

Усылай күн артынан күн өте берди хәм Ферье белгиленген мәүлеттиң пителине дейин қанша күннің қалғанын көзге көринерли жерге миншетли түрде ескертиу ушын саррас есап жүргизип отырған, көзге көринбейтуғын душпанлардың бар екенин хәр күни азанда беккем исенди. Гейпара ўақытта қәуетерли цифр дийўалға да, еденге де, гейде бағдың ергенегине де ямаса қоршаўына да жабыстырылып тура беретуғын болды. Қаншама қырағы болса да Джон Ферье усы хәр күни ескертиўлердиң қандай жол менен пайда болып атырғанын таба алмай-ақ қойды. Күн сайын усы цифрларды көрген ўақытта оны диний қорқыныш сезими бийлеп алатуғын болды. Ол тыныш жатып уйқлай алмады, азып кетти, көзлери де қутырынған жыртқыш хайўанның көзлериндей қатаң қызарып кетти. Аңшы жигит Невададан ертең, болмаса арғы күни тез жетип келер-аў, деген бирден бир үмит ғана оған күш-қуўат берди.

Жигирма саны есте ақырын он беске дейин, ал кейин он бес-онға дейин қысқарды, бирақ Джефферсон Хоуптан хеш қандай хабар-атар болмады. Қалған күнлердиң саны азая берди, ал Хоуп көринбей-ақ қойды. Сыртта ат туяғының тасырлысын ямаса арбакешлердиң атларына бақырысқан сестин еситсе ғарры фермер ақыр аяғында жәрдем келди ғой деген үмит пенен дәруазаға қарай жуўыратуғын болды. Бирақ бес цифры төрт пенен, төрт цифры үш пенен алмасқан ўақытта оның пүткиллей руўы түсти хәм аман қалыу үмитинен гүдер үзди. Өзиниң жалғыз екенин, таў жолларын жақсы билмейтуғынын хәм буған хеш бир шара қоллана алмайтуғынын ол түсинди. Барлық өткел жолларға күшли қараўыл қойылған, Төртеу кеңеси рухсат еткен қағазсыз хеш ким жолдан жүре алмайды. Қайда барсаң да дөнип турған өлим қәўпинен жасырынып қутыла алмайсаң. Өз қызын масқара болыўға грилдар еткеннен гөре ол өзи тезирек өле қойыўға беккем бел байлады.

Бир күни усы өзи дуўшакер болған қыйын жағдайдан қалай шығыу жолын пүткил түн бойы ойлау менен таң атты. Азанда қараса дийўалда 2 цифр көрсетиўли тур екен, ертең-белгиленген мәүлеттиң соңғы күни. Кейни қалай болар екен? Оның көз алдында хәр қандай қорқыныш елеслеп турды. Ал, мен

Әле қойсам қызым қалай күн кеширеди? Екеуимізди де шырмап алған усы өрмекшиниң ауынан шығыудың жолы болмағаны ма? Ол басын столға урып, өзиниң хәлсизлигине қорлығы келип жылап жиберди.

Бул не екен? Әсте сықырлағандай бир сес тұтыншылығында оның құлағына анық еситилди. Бул кнрер ауыз беттен шықты. Ферье еплеп дәлизге өтти хәм тың-тыңлады. Бир, неше секунд өткеннен кейин сол сес еситилер-еситилмес болып қайтадан тәкирарланды. Сирә биреу қапыны бармақлары менен тықылдатып турғандай болып еситилди. Жасырын судтың хүкимин орынлауға түнде келип турған адам өлтириуши ме екен? Ямаса берилген мәулет бүгин питеди деп ескертип атырма екен? Джон Ферье мұдамы жүрегиң суулап, қуйқаң жуулап, қыйналып өлгеннен гөре қыйналмай тез өлген жақсырақ деген ойға келди. Алға умтылып, ол тәмбини сууырды хәм қапыны ашты.

Сыртта хәмме тәреп жым-жырт, тып-тыныш екен. Бултсыз ашық аспанда жұлдызлар жымыңласып тур. Фермер өз жайының алдындағы тор менен қоршалған кишкене бағ тәрепке нәзер таслады,—ол жерде де, көшеде де тири бенде көринбеди. Азырақ хәулығыуын басып Ферье оң хәм шеп тәреплерге қарады хәм сол замат тап аяғының түбинде бүккесине жерге жабысып жатқан адамға көзи түстн.

Хүрейи ушып кетип Ферье дийуалға жабысты хәм бақырып жибермеу ушын өзиниң өзи алқымын қысты. Биринши болып оның басына: «жерде жатырған адам жарадар болған ямаса өлген» деген ой келди, бирақ ол қәпелимде тым-тырыс, сес шығармастан жерге жабысыуы менен жыландай жылыслап тиккелей жайға кирди. Дәлизде ол тик аяғына турды және қапыны жапты. Кейнинен оның батыл бет келбетинен Джефферсон Хоуп екенин танып ғарры фермер аң-таң қалды.

— Құдайға шүкир!—деди хәплығып сөйлеп Джон Ферье.

— Мени сен қорқытып жибердиң-ғой!—деди Несебеп еңбеклеп келдиң?

— Маған жегендей бир зат бериң,—деп сыбырлады Хоуп. Еки суткадан берли аузыма нан қыйқымы түспеди,—деп ол кешки ауқаттан столдың үстинде

сууып қалған гөш пенен нанды аўзына тығып **жута** берди.

— Люси қалай?—деп сорады ол аўқатқа тойғаннан кейин.

— Ҳәзирше жаман емес. Бизлерге қандай **қәуип** дөнип турғанын ол билмейди,—деди Ферье.

— Билмегени жақсы. Жайдың сыртын барлық **тәреп**тен бақлап тұрыпты. Сонлықтан да мениң **жер** бауырлап жүриуіме туұры келди. Бірақ **қаншама** уқыплы хйилекер болса да Ушоудың аңшысын **ушлап** ала алмайды?

Өзиниң садық аўқамласының бар екенін сезип Джон Ферье қайта туұылғандай болды. Хоуптың **жабадай** қолларын ушлап тұрып ол қатты қысты.

— Сен қусағанларды мақтаныш етиўге болады,—деди ол кеўли толып.—Бизлердиң **басымызға түскен** қайғыны сеннен басқа хеш ким ортақласыўға **тәуекел**шилик ете алмас еди!

— Дурыс, дурыстың дурыслығын айтыў **керек**,—деди аңшы жигит.

— Мениң сизлерге қатты жаным ашыйды, **бірақ** сизиң бир өзиниз болғанда бул хәррениң уясына **бас** суқпастан бурын қайта-қайта ойланған болар **едим**. Мен Люси ушын келдим, Джефферсон Хоуп бу дүньяда тири болып жүрсе оған хеш бир **қәуип** туўмайды!

— Бизлердиң не ислеўимиз керек?

— Ертең ақырғы күн, егер бизлер бүгин тасаланбасақ сизлер **набыт** боласыз. Бүркит жырасында **биз**лерди еки ат, бир ғашыр күтип тур. Қанша **ақшаңыз** бар?

— Еки мың долларлық алтын, бес мың доллар қағаз ақша бар.

— Жетеди, шама менен менде де соншама. Карсон-Сити таўлары арқалы өтиўимиз керек. Сиз Люсиди оятыңыз. Хызметкерлериниздиң үйде жатпағаны **жақсы** болды.

Ферье жолға таярланыўда қызына көмеклескенше Джефферсон Хоуп үйдеги жеўге болатуғын **барлық** нәрсени тўйиншикке тўйди, гүзени суўға толтырды,—тауларда **булақтың** онша ушыраса бермейтуғынын және олардың бир-биринен оғада алыста жайласатуғынын ол өз **тәжирийбеси** бойынша билетугын **еди**. Ол керек-жарақтың хәммесин зорға **жыйнастырып**

болған Ұақытта; кийимлерин кийип, жол жүріуіге таяр болып қызы менен Фермер де келди. Ашықлар бир-биреуі менен асығыс' сәлемлесті: Ұазир бир минут Ұақытты да зая жиберіуіге болмайтуғын хәм алда еле көп ис турған еди.

— Бизлердиң иркилместен 'тез шығып кетиуимиз керек,—деди Джефферсон Хоуп сыбырлап сөйлеп, қә-ўиптиң қаншама уллы екенин билетуғын, бирақ исти ақырына дейин жеткериуіге беккем бел байлаған адам иретинде.—Алдымыздан хәм артымыздан бақлап турыпты, бирақ бизлердиң қапталдағы терезеден еплеп шығып егислик атыз арқалы кетиуимизге болады. Жолға шығып алсақ болды, бул жерден Бүркит жы-расына дейин еки миль жерде бизлерди атлар күтип тур. Таң атқанша бизлер тау арқалы жолдың ярымын басып өтеміз.

— Ал, егер бизлерди услап алағойса не ислеймиз? —деп сорады Ферье.

Джефферсон өзиниң курткасының шалғайы асты-нан томпайып көринип турған револьвериниң тутқа-сынан услап көрсетти.

— Егер олар оғада көп болса, онда бизлер екеу-үшеуин өзимиз бенен бирге ала кетемиз,—деди ол ке-ўилсиз түрде жымыя күлип.

Жайдағы шыра өширилди хәм Ферье биротала таслап кетип баратырған өзиниң егислик атызлары-на қараңғы терезеден нәзер таслады. Ол қашан-ақ өзін бул жоғалтыуы тууралы ойламауға үйреткен еди, өз қызының ар-намысын хәм бахтын таслап ке-тип баратырған барлық мал-дүньядан қәдирли деп билди. Дөгерек тып-тыныш болып, ағашлардың жа-пырақлары әсте-ақырын сылдырласып турған, кең егислик атызлар тыныш көсилеп жатқан екен, сондай болса да қандай да бир жерлерде әжелдиң жасыры-нып күтип турғанын көз алдына елеслетиу қыйын еди. Бирақ аңшы жигиттиң еплеп үйге келгениниң өзи хәм оның бет әлпетиндеги исеним бул жерден шығып ке-тиу итималлығының бар екенинен үмитлендиретуғын еди.

Ферье ақша салынған қапшықты алды, Джеффер-сон Хоуп азғана жегендей керекли затларды хәм суу, ал Люси түйиншикке түйиули өзиниң ең қәдирли зат-ларын алды. Терезени күтә еплеп хәм абайлап ашып,

олар дөгөрекке кулақ түрип, тың-тыңлап турды, кей-нинен аспандағы қара булт жұлдызларды толық қаплап алған ўақытта олар бириниң изинен бири бағшаның ишине түсти. Демин шығармастан еңбеклей жүрип олар мийўе дарақларының тасасы менем қоршаўлы дийўалға жақынлап барды, бул жерде бийдай атызға шығатуғын қолайлы жер бар еди. Жас жигит тосыннан өзиниң жолдасларын дийўалдың тасасына ысырды ҳәм үшеўи де бирден қалтырап жер баўырлап қалды.

Мудамы кула дүз жәзийрада жүриўи себепли Джефферсон Хоуптың еситиў қәбилетиниң раўажланыўы қарақулақтың еситиў қәбилетинен кем емес еди. Өзи ҳәм жолдаслары жерге жатып үлгерген ўақытта ол бир неше қәдем аралықта жапалақ қустың әсге бақырған даўысын еситти, оған жуўап иретинде жақын жерден сондай екинши бир даўыс еситилди. Сол ўақытта қашқынлар өтип кетежақ болып баратырған жерде қараўытып адамның көлеңкедей сүлдері пайда болды, дәсленки даўыс тағы қайтадан еситилди, усы ўақытта қараңғылықтан екинши адам шықты.

— Ешки емер үш рет бақырған ўақытта-ертең ярым ақшамда,—деди басшысы сыяқлы биринши адам.

— Жақсы,—деп жуўап қайтарды екиншиси.— Дреббер ағайнимизге айтайын ба?

— Оған сен айт, ал ол басқаларға айтағойсын. Жетиге-тоғыз!

— Беске-жети!—деди екиншиси ҳәм олар еки тәрепке айрылысып кетти.

Кейинги айтылған сөзлер олардың жасырын белгиси ямаса бир-бирине қайтарған жуўабы болыўы мүмкин,—деп ойлады Джефферсон. Олардың жүрип баратырғаны еситилмей алыслап кеткен ўақытта ол тикке түргелди ҳәм жолдасларына қоршаўдан өтуге жәрдемлести және жаны қалмай қорқып турған қыздың қолынан жетелеп атызцы бойлап жуўырып кетти.

— Тезирек, тезирек!—деп ол жанындағыларды асықтырды.—Қараўыллардың жолынан өттик. Енди ҳәммеси шаққанлыққа байланыслы. Тезирек жүриң!

Ақырсында жолға түсиў менен бирге ҳаплығын басып алып қашқынлар шаққанырақ жүре баслады. Олардың алдында тек бир адам ғана гезлести, бирақ

өз уақытында тасаланып үлгергенликтен буларды ол сезбей өтіп кетті. Қалаға жетпей тұрып аңшы-жигит тауға алып баратуғын таслақлы тар соқпаққа түсті. Қараңғылықта олардың үстинен екі жыра тәризли тис-тис тау шыңы қарауытып көринип турды, — бул атлар қашқынларды күтип тұрған Бүркіт жырасы еді. Джефферсон Хоуп қатаң сезгирлік пенен үлкен тау жыраларының арасынан өзінің жолдастарын аман-есен алып шықты және жардың ортасындағы исенимлі көліктері байлаулы тұрған тегіс аңғарға келип түсті. Қызды ғашырға мингизді, Ферье ғарры қапшығын қолына алып атлардың бирине минди, Джефферсон Хоуп екінші аттың дизгинін сағағынан қоса услап, тик жанбауырдан төмен түсе берді.

Бул тәбияттың ең дәслепки аұхалына үйренбесең адамлар ушын қыйын жол еді. Бир тәрепте бийиклиги мың футқа жететуғын узын-шубай кеткен тау-дий-уал. Екинши тәрепте-туңғыйық, қулап жатқан жар, оннан өтиу де, жүриу де қыйын. Ал, олардың арасынан нйрек-нйрек тар соқпақтың сүлдери көринеди, бул соқпақтан тек дизилисип ғана жүриуге болады және оннан тек тәжрийбелі жолаушы ғана жүре алады. Солай болса да барлық қыйыншылықларға хәм қәуипке қарамастан қашқынлар руұхын жыйнап, мийримсиз қәуипли күш пенен өзлери арасындағы аралықты бир қәдем болса да қашыклатыу хәм сол күштен қутылыу ниетинде олар тәуекелшликке бел байлады.

Бирақ Әулийелердің бийлиги астынан еле пүткиллей шығып кете алмай атырғанына олардың тез арадақ көзлери жетті. Олар ең қараңғылау қуұыслыққа жеткен жерде қыз бирден қорқып бақырып жиберді және тик жарлықтың төбесін көрсетті. Ол жақтан, соқпақтың тап үстинде, бийик төбеде тұрған жалғыз гүзетшинің сүлдери анық көрінди. Тап усы уақытта гүзетшини оларды сизди хәм жыраның төбесинен:

— Киятырған кимлерсиз? — деп бақырған дауыс еситилди.

— Невадаға баратырған жолаушылармыз, — деп Джефферсон Хоуп жууап қайтарды және аттың ери үстиндеги мылтығын қолына алды.

Хоуптың қайтарған жууабына қанаатланбаған түр-

де гүзетши мылтығының қулағын қайырып, олардың тас төбесінен қарады.

— Ким рухсат етті?— деп сорады ол.

— Төрт Әулийе кеңеси,—деді Ферье. Мормонлардың арасында жасай жүріп ол жоқары власть Төрт Әулийе Кеңесінен ибарат екенін билетуғын еді.

— Жетиге-тоғыз!—деп бақырды гүзетши.

— Беске-жети,—деп бағана бағдың ишінде есикен пароль есіне түсіп, тез жууап қайтарды. Джефферсон Хоуп.

— Өте берің, жолыңыз болсын,—деген дауыс еститиди төбеден.

Гүзетши турған орыннаң өткеннен соң жол кеңейе баслады; сонлықтан атлар да жортып отырды. Жолаушылар артына қарап-мылтығына сүйеніп турған жалғыз адамды көрді хәм сайланды халық елинің шегарасынан аман-есен өткенін түсінди. Алдында оларды азатлық күтип турды.

V Бап

ӨШПЕНЛИ ЭЗИРЕЙИЛЛЕР

Олар ойлы-бәлентли жыраларды бойлап, ийрек-ийрек тас соқпақтан пүткіл түни бойына жүрди. Бір неше ирет олар жолдан да адасты, бірақ тау жолын жақсы билетуғын Хоуп оларды мудама дурьыс жолға баслап отырды. Таң атқан уақытта онша унамаса да олардың көз алдында әжайып көринис пайда болды. Оларды барлық тәрепинен бийік қар төбешиклери қоршап тур-олардың хәр бири алыс көк жийегін көриу үшін изли-изинен сығалап қарап турғандай көринер еді. Олардың етеги тик жарлық болғаны соншама хәтте қарағай хәм шырша ағашлары тас төбеде тикке илинип турғандай және самалдың сәл есиуі менен жерге қулап түсетуғындай көринетуғын еді. Бул қәуіпсінниу толық тийкарлы еді, бийіктен қулап түскен ағашлар хәм тау таслар жыраларда үйилип жатқан еді. Қашқынлар ойпатлық пенен кетип баратырған уақытта жақын жерде бийік төбеден үйдей гидиман тас қулады, оның тау ишин жаңғыртып төмен түсіп баратырған сести шаршаған атларды үркітип жиберди хәм олар қорыққанынан шапқылай жөнелди.

Көк жийектин үстiнен әсте-ақырын күн шықты, ол қызыл жалынға айланғанша қар шыңлары биринiң изинен бири байрам шыраларындай жылтырап турды. Жолаушылар тәбиаттың усы әжайып көринисине ерик-сиз сүйсинди. Ұатте олар өзлериндe жаңа күш пайда болғандай сезинди. Қандайда бир жырадан ағып турған булақтың басына келип дем алды, нан-пан жеди, атларын суұғарды. Люси өзинiң әкеси менен бул жерде узақ уақытқа қалғысы да келди, бирақ Джефферсон Хоуптың буған қайылшылығы болмады.

— Олар ҳәзир бизлердин изимизден қууып киятыр, —деди ол.—Енди ҳәзир хәммеси тезликке байланыслы болады. Қарсонға барып жетсек, пүткил өмир бойы дем алыуымызға болады.

Пүткил күни бойы олар жыралардың арасы менен жүрип отырды. хәм кешқурын өзлериниң есаплауларына қарағанда өз душпанларынан отыз миль қашықтықта болды. Олар түнеп шығуға үлкен жар тастың астынан баспана тапты,—бул жерде сууық самалдан қорғаныуға болады екен және усы жерде олар тоңбауы ушын бир-бирине тығылысып жатып, бир-еки саат уйқалап алды, бирақ таң атпастан **бурин-ақ** жолға түсти. Олар қууғыншы киятырған хеш қандай белги сезбеди, сонлықтан да Джефферсон Хоуп өзлери пәнт берип кеткен қорқынышлы шөлкемнен жырылып шықтық-ғой деп ойлай баслады. Бул шөлкемниң темирдей қатаң қолларының қаншама алыс аралықты услап турғанын және тез арада-ақ душпанын алақанына салып езип жиберетуғынын Хоуп билмеди. Екинши күни түсте олардың үйден алып шыққан азғана азық-ауқаты дерлик таусылды. Деген менен аңшыларды бул тынышсызландырған жоқ: тауда аң көп, ал бәринен бурин оларға көбинесе мылтықтың жәрдеми менен азық-ауқат табууға тууры келди. Қолайлы жер тауып алып Хоуп Люси менен ғарры Ферьениң жылыныуы ушын отыиды үйип лаулатып жақты. Олар турған жер теңиз қаддинен бес мың футқа жақын бийкликте болғандықтан хауа кескин сууытты. Атларды қарағайға байлап, Люси менен хошласып Хоуп мылтығын ийinine асынып аң аулауға шықты. Азырақ жүргеннен кейин артына қарап еди: ғарры менен қыздың отқа жылынып отырғанын хәм олардың арғы жағында байлаулы ат-

лардың тым-тырыс турғанын көрді. Кейнінен олар жар тастың тасасынан көрінбей қалды.

Ол жыралардың арасында адасып еки мильдей жол гезип жүрди, бірақ хеш қандай аң гезлеспейди, ал ағашлардағы тырнақлардың тырнаған излерине хәм басқа да белгилерге қарап ол жақын жерде айыу көп екен деген жуумаққа келди. Еки-үш сааттай уақыт қуры босқа сандалып жүрип қатты шаршағанлықтан ол кейнине қайтыұды ойлап турған уақытта қандайда бир аңға көзі түсти хәм қууғанғанынан жүреги дүрс-дүрс соқты. Өзиниң тас төбесинде үш-жүз-төрт жүз фут бийикликтеги тик жар тастың уша басында қойға қусаған, бірақ мүйизлери нәм-наған хайұанды көрди. Бул өз падасын қараұыллап турған қар қошқары деп аталатуғын хайұан еди, оның падасын төменде турған Хоуп көре алмады. Оның бақтына қошқар басқа тәрепке қарады хәм сонлықтан да аңшыны сезбеди. Джефферсон Хоуп секирип жерге түсти де мылтығының аұзын қаратып, шүрппесин баспастан бурын қошқарды узақ уақыт нышанаға алып отырды. Ақыр аяғында шыдамастан шүрппени басты,—қошқар секире-жақтай азғана тик турды да жар тастың шетинен төменге құлап түсти.

Қар қошқарының үлкен болғанлығы соншелли, хәтте аңшы жигит оны көтерип ийнине сала алмады хәм артқы санын қуйрығы менен қоса кесип алды. Олжасын ийнине қағып салып ол изине қайтыұға асықты, себеби геүгим түсе баслаған еди. Азырақ жүргеннен кейин ол қыйын аұжал: а дус келгенин түсинди. Аң излеудің қызығына түсип ол таныс емес жерлерге келгенин билмей қалыпты, енди кейнине қарата жол табыұ да аңсат емес. Ойпатлықтың биринен бирин ажыратып болмайтуғын уқсаслықтағы тик жарлықлар қоршап алған. Усы тик жарлықлардан бириниң арасы менен бир мильге жақын жол жүргеннен кейин оның алдынан таудан аққан тасқын суу шықты, усы жаққа киятырғанда ол жолда бундай сууды ушыратпаған еди. Өзиниң анық адасқанын билген аңшы жигит екінши жыраны бойлап жүрежақ болды бунда да және кейинге қайтыұына туұры келди. Ақыр аяғында өзине таныстай болып көринген бир жыраны тауып алған уақытта ол қараңғы түсип түн болып қалғанын билди. Бірақ бул жерде де жол табыұ аңсат болмады, еле ай

тууған жоқ еди хәм бийик тик жарлықтың қула дөгерегин қараңғылық толық қаплап алған еди. Ийиндеги ауыр жүк еңкейип жүриуге мәжбүр етті, барып келип адасыу жанын қыйнаған Джефферсон Хоуп хәр бир таслаған қәдеми сайын Люсиге жақынлап қалдым ғой, алып киятырған гөшим жолдың ақырына дейін жетеди ғой, деп ойлап жүрип өзін жубатты.

Ол әкеси менен Люсиди таслап кеткен жыраның алдына жақынлап келди. Ойпатлықты қоршан турған тик жарлықты Хоуп қараңғы болса да таныды. Мениң кешиккеніме олардың тынышсызланып отырған болыуы керек, деп ойлады ол,—өйткени ол бул жерден буннан бес саат бурын кеткен еди. Оның жүрегине қууаныш сезими уялады: өзинің қайтып келгенин хабарлау нийетінде қолын аузына салып оның қусларша бақырған дауысы таудың ишин жаңғыртып жиберди. Ол жууап күтип дөгерекке қулағын тосты. Жыраларда гүңренип турған өз дауысының жаңғырығынан басқа хеш бир сес еситилмеді. Ол бурынғысынан қаттырақ және бир ирет бақырды, сонда да өзинен жақында ғана ажыралып қалған досларынан хеш қандай жууап—сес есите алмады.

Оның жүрек төрінде түсиниксиз, себепсиз тынышсызланыу сезими пайда болды: ол ийиндеги жүгин ылақтырып таслай сала албырақлауы менен алға умтылды.

Бир тик жарлықтан айналып өтип ол от жағылған орынды көрди. Оттың күли еле сууымай да атыр екен, бірақ ол кеткели берли отты хеш кимнің қозғамағаны билинип тур еди. Дөгерекке нәзер таслап тың-тыңлап еди, хәмме жақ тым-тырыс. Оның емески қорқынышы исенимге айланды ол от жанған жерге жууырып барды. Өшип қалған оттың жанында бирде бир тири бенде көринбеди, атлар да, ғарры да, қыз-да хәммеси ушты-күйді жоқ. Өзи адасып жүрген уақытта бул жерде қалғанларға қәуипли бир бәле дус келип оларды өзлери менен бирге алып кеткени, бірақ хеш қандай из қалдырмағаны түсиникли болды.

Тосыннан тәсийр жасаған соққыдан қатты қорыққан Джефферсон Хоуптың мийи айланды, сонлықтанда оған қулап кетпеуи ушын мылтығына сүйениуге тууры келди. Бірақ ол күшли еркке ийе адам еди хәм өзін тез бийлеп алды. Күлдің арасынан еле сөнип үлгере алмай

атырған бир шоқты тауып алып үплей-үплей оннан шырақ жақты хәм усы шырақ пенен кишкене лагерьдин ишин қарап шықты. Жерде атлардың туяқларының излери жатыр,-демек қашқынларға үлкен бир атлы отряд топылыс жасаған, ал атлардың излериниң бағдарына қарағанда бул жерден олардың изине — Солт-Лейк-Сита тәрепке бурылғаны көринип турды. Ғаррыны да, қызды да олар өзлери менен бирге алып кеткен болыуы итимал. Джефферсон Хоуп өзін усылай исендирди, бірақ оның жүрегі бирден дирилдеп кетти хәм тислерин ғышырлатып қатты ашыуға минди. Сәл арманырақта бурын бул жерде болмаған бир нәрсе кишкене етип үйилген қызыл топырақты көрди. Буның жақында ғана үйилген қәбир екенине гүманланыуға болмады. Аңшы-жигит оған жақынлап барды: жерге таяқ шаншылып, оның айрылған басына бир жапырақ қағаз қыстырылыпты. Джефферсон Хоуп бул қағазда қысқаша, бірақ толық түсиникли жазылған төмендегі жазыуды оқыды:

Д Ж О Н Ф Е Р Ъ Е

Солт –Лейк –Ситиде:;

1860-жылы 4-августа өлди.

Демек, өзи жақында ғана таслап кеткен мәрт ғарры Фермердин өлгени хәм сонлықтан да оның қәбириниң устине мына сөзлердин жазылғаны белгили болды. Джефферсон Хоуп екінши қәбирди излеп дөгерегине хайуанларша нәзер таслады. Екінши қәбир көринбеди. Ол жауызлар Люсиди өзлери менен бирге алып кеткен. Оның тәғдирниң шешилгенин, мормонларға қарсылық көрсетиуге өзиниң шамасы келмейтуғынын түсинип жас жигит мынау тыныш қәбирде ғарры менен бирге жатпағанына қатты өкінди.

Бирақ ондағы тәбийғый мәртлик ууайым қайғыны женди хәм ол өшпенлиликке айланды. Егер қызға жәрдем етиуге өзиниң күши жетпесе, сонда да өз өмирин қыз ушын кек алыу жолына арнап өлип кеткени жақсы ғой! Джефферсон Хоуптың минез құлқында шексиз шыдамлылық хәм табанлылық пенен бир қатарда өшпенлилик те бар еди-бул өзи мудары арасында өскен

индеецлерден өткен мийрас болууы итимал. Өшкен оттың жанында турып ол өзиниң қайғы-хәсиретин тек өз қолы менен душпанынан толық өш алғанда ғана жеңиллететуғынын сезді. Ендиги жағында ол ерикли қууатын, қажымас күш-ғайратын тек бирден бир усы мақсетке ғана арнауға бел байлады. Бет-әлпети қууарып, қайғы-уайым басқан Джефферсон Хоуп атып алған қойдың гөшин өзи қойып кеткен жерге келди, кейнинен от жақты хәм өзине бир неше күнге жеткендей аўқат таярлады. Ол гөшти қапшығына салды хәм шаршап турғанына қарамастан әзирейил-өш алыушылардың изин қууалап таулар арқалы жолға түсти.

Ол өзи жақында ғана атлы жүрген жыраларды бойлап, хәлдимары қурып аяқлары қанағанша бес күн пияда гезди. Түнде ол бир жырада жатып бир неше саат дем алды, бирақ еле таң атпай атырып-ақ жолын қайтадан даўам етти. Алтыншы күни ол өзлериниң сәтсиз қашууы басланған Бүркит жырасына барып жетти. Усы жерден оның көз алдында мормонлар уясы анық көринди. Шаршап хәл-дәрманы қурыған Джефферсон Хоуп мылтығына сүйенип турып төменде кең көсипип жатқан қалаға гижинип жудырығын көрсетти. Ол қаланың бас көшелерине қыстырылған жалауларды көрди ол жерде қандай да бир салтанат өткерилип атырғаны мәлим болды. Буның қандай салтанат екени хәққында ойланып турғанда ол ат туяғының тықылдысын еситти хәм өзине қарсы қиятырған атлы адамды көрди. Хоуп оның өзи бир неше ирет жақсылық еткен Қаупер исимли мормон екенин билди. Оннан Люсидиң тәгдийри тууралы бир хабар билиу нийетинде оған жақынласып барды.

— Мен-Джефферсон Хоуппан, — деди ол, — Сиз мени танымадыңыз ба?

Мормон таңланғанын жасырмастан оған тигилип қарады. Хәқыйқатында бул бет жүзи қууарып, көзлери мөлерип кеткен, үсти басы алба-дулба адамның бұрынғы жас, сәтен, аңшы жигит екенин таныу қыйын еди. Бирақ ақыр аяғында өзиниң көз алдында турған адамның Джефферсон Хоуп екенине исенген уақытта оның бет жүзиндеги таңланыу сезиминиң орнына аяныш сезими пайда болды.

— Ақылыңыздан айрылған екенсиз! Сиз бул жақ-

қа неге келдіңіз?—деп ол бақырып жиберди.—Егер мениң сизиң менен сөйлесип турғанымды биреу-миреу көрегойса мениң маңлайым қурайды! Төрт Әулие Кеңеси Ферьеге хәм оның қызына қашыуға жәрдем еткеніңіз ушын сизди өлтириуге хүким шығарды.

— Сизиң Кеңесиңізден де, оның хүкиминен де мен қорықпайман,—деди хәммесине бел байлаған Хоуп.— Сиз олар туұралы бир хабар билиуиңіз тийис. Сизлердин хәммеңіз ушын не қәдирли екинин билиу мәқсетинде менің бир қанша сорауларыма жууап қайтарыуыңызды жалбарының өтиниш етемен. Бизлер дос едиқ-ғой! Құдай ушын, усы өтинишимди орынла!

— Айт, не керек сизге?—деп мормон тынышсызланған түрде жән-жағына қарады.—Тек тезирек айт. Жырларда қулақ бар, ал дарақларда көз бар.

— Ферьениң Люсии қайда?

— Ол күни кеше киши Дреббер менен некелести. Хау, сизге не болды? Қулап баратырсыз-ғой!

— Хеш гәп,—деп еринлери қууарып кеткен Хоуп зордан зорға сөйледі хәм жанындағы тасқа сылқа отырды.—Некелести дейсиз бе?

— Аўа, күни кеше. Сол себепли ширкеудің жанында жалаулар қыстырыулы тур. Киши Дреббер менен киши Стэнджерсон қыздың үстинде көп дауласты. Олардың екеуи де сизлердин изиңізге түскен қууғыншы отрядтың ишинде болды, артықмашлыққа ийе боламан деген мақсете қыздың әкесин Стэнджерсон атып өлтирди, бірақ Кеңесте Дребберди қоллап-қууағлаушылар көп болды, сонлықтанда Көзиашық қызды соған берди. Бірақ онда ол қыз узақ турмас деп ойлайман: кешегі оның бет-әлпетинен бул жақты дүньяны тәрк еткени көринип тур еди. Келиншек кийимин кийинген ҳаял адам емес, ал тек адамның сүлдери ғана көринип тур еди. Сиз не, бир жаққа кетип баратырсыз ба?

— Аўа, кетемен енди бул жерден,—деди Джефферсон Хоуп отырған орнынан түргелип атырып. Оның қатты қәхәрге мингени соншелли, хәтте көзлери шоқтай қызарып кетти.

— Сиз қайда баратырсыз?

— Оның саған пайдасы жоқ,—деди ол хәм мылтығын ийинине қағып салып таудың ең ишкерисине-жырт-

қыш җайуанлар – меканына қарата жыралардың иши менен жүрип кете берди. Сол жыртқыш җайуанлардың арасында буның өзинен анағурлым қәуипли хәм қә-хәрли җайуан жоқ еди.

Мормонның алдын ала айтқаны келди. Әкесиниң қорқынышлы өлимиме ямаса жийиркенишли зорлап некелесіу тәснйр жасады ма бийшара Люси басып көтере алмай гүлдей солып бир айдап кейин өлди. Тийкарынан алғанда Джон Ферьениң мал-дүньясы ушын үйленген мудама мәс болып жүретуғын Дреббер ол қызды онша қайғырған жоқ. Мормонлардың дәстүри бойынша Люсиди Дреббердиң қалған ҳаяллары жылап-сықлап қайғырды хәм олар жерленердин алдында пүткил түни бойы табыттың қасында отырды. Таң жаңа саз берип киятырған уақытта қапы бирден ашылып кетти хәм қорқысқан, таңланған ҳаяллар өзлериниң алдында пайда болған сақал-мурты өсип кеткен үсти басы алба-дулба жабайы адамды көрди. Топарласқан ҳаялларға дыққат аудармастан ол жақынды ғана Люси Ферьениң өлип, еле денеси сууымаған өлик денесине жақынлап барды. Ол ийилип хәм ҳүрмет көрсетип еринлери менен маңлайынан сүйди, буннан кейин оның қолларын көтерди хәм бармағынан некелесіу жүзигин сууырып алды.

— Бул ҳаял усы жүзик пенен қәбирде жатпайды — деп ашығлы түрде бақырды ол хәм ҳаяллар шау-қым шығарып үлгерместен бурын басқышқа секирип түсип көзден ғайып болды.

Бул ҳәдийселердиң хәммеси көзди ашып жумғанша соншама тез болып өтти хәтте ҳаяллар өз көзлерине де исенбеди хәм өли ҳаялдың бармағындағы некелесіу символы-кишкене алтын жүзиктиң жоқ болып кеткени көринип турмағанда олар басқаларды да исендире алмас еди.

Джефферсон Хоуп бир неше ай дауамына тау ара-лап сандалып жүрди, җайуанларша турмыс кеширди хәм усы уақыт ишинде оның жүрегинде өшпенлилик сты тутанды. Оғада ишкеридеги тау жыраларын мекан еткен хәм қаланың шет-шебирлерине жасырын кирип жүрген адамға уқсас мақлуқтың бар экени ҳаққында қалада сыпсың гәплер көбейип кетти. Бир күни Стэнджерсонның терезесинен оқ ушып келип, оның геллесине жақын жерден зуғылдап өтип, дийуалға шақ

етип тийди. Және бирде тик жарлықтың астынан өтип баратырған ұақытта Дреббердің үстине үлкен тас құлап түсти **хәм** ол жерге дүс-төменине жатып қалып бул әжелден зорға қутылды. Мормон жигитлериниң екеуи де өзлериниң өмирине кимниң қастыянлық жасап жүргенин тез ара сезді, сонлықтан да өз душпанын услап алыу, ямаса өлтириу нийетинде тауға бир неше ирет атланыс жасады, бирақ, бәри бир табысқа ересе алмады. Сонда барып олар әсиресе, кеш құрын сақлық жасап жалғыз өзи үйден шықпауға бел байлады және өз үйлериниң жанына қарауыл қойды. Бирақ, кем-кемнен олар сақлық сақлауын тоқтатты, өйткени душпанның ҳеш қандай ис-хәрекеті сезилмеді, сонлықтан да олар өткен ұақыт оның өшпенлилик отын өширди деп ойлады.

Ал, өткен ұақыт қайтама оның өшпенлилигин күшейтти. Тәбиятында өжет тууылған **хәм** қайсар аңшы-жигит басқа ҳеш нәрсе тууралы ойлағанды қойды **хәм** өш алыу ҳаққындағы пикиринен қайтпады.

Бирақ, бәринен бурын ол хәр тәреплеме ақылға ийе еді. Басынан кеширген үзликсиз қыйыншылықларға өзиниң темирдей организми де шыдамайтуғынын ол тез ара түсинди. Ашық аспан астында турмыс кешириу **хәм** сапалы аўқаттың болмауы оның ден саулығын хәлсиретти. Усыннан ийттей болып тау арасында өлип кетеғойсам өш алыу жөни қалай болады?— деп те ойлады ол. Егер ол усылай күн кешире берсе әлбетте, өлиги дүзде қалады. Буған душпанларының қууанысатуғынын ол билди, сонлықтан да ден саулығын қайта тиклеу **хәм** ақша топлау, ал кейнинен өз мақсетине ерисиу ушын мәжбүрий түрде Невада кәнерине қайтып келди.

Ол Невадада бир жыл ғана жасамақшы болды, бирақ хәрқандай күтилмеген жағдайларға байланыслы оның бул жерде бес жыл жасауына тууры келди. Бирақ, өткен узақ жылларға қарамастан Джон Ферьениң қәбири қасында турған умытылмас түнгидей оның қайғы сезими күшейип жүрегінде өшпенлилик оты тутана берди. Ол кейин ала өзиниң бет келбетин **хәм** исмин өзгертип Солт-Лейик Ситиге қайтып келди. Ол қалай болса да әдиллик пенен өш алыу ушын өз жанынан кешиуге де қайыл болды. Усының арасында ол қалада тараған жаман хабарды еситти. Буннан бир

неше ай бұрын таңлаулы халықтың арасында жикшилик пайда болған: ширкеудің киши хызметкерлери ақсақаллардың үстемлигине қарсы көтерілис жасаған. Ақыр аяғында наразы болғанлардың гей-пара бөлеги мормон диний үрп әдетинен бас тартып Ютадан шығып кетипти. Солардың ишинде Дреббер менен Стэнджерсон да бар екен: олардың қайда кеткенін хеш ким билмеди. Дреббер өзиниң мал-мүлкин пуллап ақшаға байып кетти, ал оның жолдасы Стэнджерсон оннан жарлылау еди, деген гәплер де таралды. Бирақ, олардың хәзир қайда жасап атырғанын хеш ким болжап айта алмады.

Қаншама өшпенли болса да усундай қыйыншылықларға ушыраған көпшилик адамлар өш алыу нийетинен гүдер үзген болар еди, бирақ Джефферсон Хоуп бул нийетинен қайтпады. Оның ақшасы онша көп емес еди, солай болса да еплеп-сеплеп күнелтип, қосымша ақша тауып, қала қоймай аралап өз душпанларын изледі. Жыл изинен жыллар өте берди, Хоуптың қарашалары гүмистей ағарды, ал ол өзиниң пүткил өмирин бағышлаған бирден бир мақсетине ерисиу үшін ийисшил ийттей қалаларды гезип жүрди. Ақыр аяғында оның табанлылығы өз нәтийжесин берди. Көшеде кетип баратырын оның нәзери терезеде жылт етип көринген бир адамға түсти. Солай етип ол өзи соншама жылдан берли изинен қууып жүрген адамлардың усы жерде, Кливлендте, Огайо штатында болып атырғанын аңғарды. Усы уақытта ол өш алыуға беккем бел байлап өзиниң жатақ жайына қайтып келди. Бирақ бир күни күтилмеген жағдай пайда болды. Дреббер терезеден сыртқа қарап отырып көшеде тентиреп жүрген бир адамды көрди хәм оның көз қарасынан өз әжелин сезді. Сонлықтан да ол өзиниң жеке секретары болған Стэнджерсон менен бирге жәмийетлик судьяға жууырды хәм оған қыз себепли ески душпанының өш алыу мақсетинде қуудалап жүргенин хәм өзлерине қатаң қәуип тууып турғанын айтты. Тап сол күни кешқурын Джефферсон Хоуп қамаққа алынды хәм кепиликке хеш кимниң табылмауы себепли ол бир неше хәпте тюрьмада отырды. Соннан Хоуп еркинликке шығып Дреббердиң үйине барса хеш ким жоқ, бос турыпты, ол өзиниң секретары менен Европаға кетипти.

Хоуп қайтадан олардың изин жойылтып алды, ал жүректе қайнаған өшпенлилік қайтадан қуыуға оны мәжбүрледі де турды. Бирақ бул ушын ақша керек болды, сонлықтан ол жолға шығыу ғамында бир доллар болса да үнемлеп тағы да жумыс ислей баслады. Ақыр аяғында аштан өлмеуге жеткендей ақша жыйнап ол Европаға жол алды хәм хеш қандай жумыстан жийиркенип бас тартпастан қалаларды аралап душпанларын тағы да излей баслады. Бирақ, оларды қуып жетиу қыйын болды. Ол Петербургқа барып жеткен уақытта Дреббер менен Станджерсон Парижге кетип қалыпты: Хоуп ол жерге асығып барса, олардың тап хәзир ғана Копенгагенге кеткенин билди. Дания пайтахтына да ол кешлеу барыпты, — олар Лондонға кетипти. Ақыр аяғында Хоуп оларды усы жерден тапты.

Ол жерде қандай хәдийсе болғаны тууралы бизлер онысыз-ақ көп миннетдар болған доктор Уотсонның күнделигинде жазылған аңшы ғаррының айтқанларынан билиу бәринен жақсы болады.

IV Бан

ДОКТОР ДЖОН УОТСОН ЖАЗҒАН

КҮНДЕЛИКТИҢ ДАУАМЫ

Былайынша қарағанда бизиң тутқынымыздың қатаң қарсылық көрсетиуи бизлерге болған хеш қандай жек көриушиликти аңлатпады, өйткени ол қарсылық көрсетиудің пайдасыз екенин түсинип, бирден күлип жиберди және жадағы айқасыу уақытында хеш кимди урып алған жоқ шығарман, деп исеним билдирди.

— Сизлер мени участкаға алып бармақшы шығарсыз, — деди ол Шерлок Холмсқа қарап турып. — Сырты мениң пайтон арбам турыпты Егер сизлер мениң қол аяғымды шешсеңиз ол жерге өзим бараман. Мени алып жүриу сизлерге жеңил болмас: Мен әзелги заманнан берли ауырласып кеткенмен.

Грегсон менен Лестрейд буну тәуекелшиликке бул бууыу деп есаплап бир бирине қарасты, ал Шерлок Холмс тутқынның сөзине исенип, оның қол аяғы байланған сүлгини сол замат шешип алды. Ал тутқын болса түргелди де, аяғының қурысын жазыу ушын жайдың ишинде арман-берман жүрди. Оның турпаты-

на қарап турып бундай да батыр адам бул дүньяда бола береді екен деп ойладым, ал оның қуяш қарауытқан бет жүзинен бул дүньяны тәрк етіп хәмме нәрсеге бел байлағаны билинип турды.

— Егер қәпелимде полиция начальнигинде хәзир орын табыла қоймаса, онда менің тәғдиримди өзлеріңиз шешкениңиз жақсы болар еди, — деди ол өзиниң таң қалғанын жасырмастан қасында турғанларға қарап турып. — Сизлердиң қалай менің изиме түскениңиз ақылға уғрас келмейди!

— Сизлердиң де менің менен бирге жүриуиңиз керек, — деди Холмс тергеушилерге қарап турып.

— Арбакешлик маған жүкленегойсың, — деди Лестрейд.

— Жүдә мақул, ал Грегсон бизлер менен арбаға минеди, доктор, сиз де бирге жүресиз. Өйткени сиз бул иске қызығасыз, жүрин, хәмме бирге барамыз.

Мен бирден-ақ келисим бердим хәм бизлер сыртқа шықтық. Бизиң тутқынымызда қашуға умтылғандай хеш бир белги сезилмеди. Ол бизлер менен бирге өзиниң пайтон арабасында тыныш отырып бара берди. Алтақтаға минип алып, Лестрейд атларға қамшы басты хәм тез ұақыттың ишинде бир жайға алын келди, бул жерде түр-түси қууарып кеткен, өз миннетин бул-жытпай орынлайтуғын, зеригип отырған полиция инспекторы бар екен, ол тутқынның хәм ол өлтирген адамның исмин жазып алды.

— Тутқын бир хәпте ишинде судья тәрәпинен тергеп-тексериледи, — деди инспектор. — Джефферсон Хоуп сизиң судқа дейин бир нәрсе айтқыңыз келе ме? Алдын ала ескертемен: айтатуғын сөзлеріңнің хәммеси өзине пайда келтирмейди, ал зәлел келтиреді.

— Мен көп нәрсе айтпақшыман, — деди әсте ақырын Хоуп. — Мен мынау джентельменлерге хәммесин айтып бермекшимен.

— Судьята-ақ айтпайсыз ба? — деп сорады инспектор.

— Ал, судқа дейин менің тири болмауым итимал Қорықпай-ақ қойыңыз, мен өзимди өзим өлтирмекши емеспен. Сиз докторсыз ғой? — деп сорады ол өзиниң шоқтай қызарып турған қара көзлерин маған қадап турып.

— Аға, — деп мақулладым мен.

— Онда мына жериме қолыңды қойып көриңиз, —

деп Хоуп күлимсиреди хәм кисенлеули қоллары менен өзиниң көкирегин көрсетти.

Мен сол замат қолымды қойып көрдим хәм оның жүрегиниң иркилип-иркилип күшлиң соғып турғанын сездим. Ишинде үлкен машина жұмыс ислеп турған жайдың жуқа дийўалы тәкилетте оның көкиреги қалтырап турған еди. Азырақ жым-жыртлықтан кейин оның көкирегіндеги сырылдыны еситтим.

— Дурыс, сиз аорта аневризмасы кеселлигине шатылған екенсиз! — деп бақырып жибердим мен.

— Анық айттыңыз, — деп Хоуп мениң сөзимди мақуллады. Өткен хәптеде мен докторға көринген едим, ол маған: сениң бул кеселлигиң бир неше күннен кейин жарылып кетеди, деди. Бул кеселликке шатылғаныма көп жыл болды. Буған мен ашшы көл тауларында узақ жыл жабайы адамларша ашық аспан астында турмыс кеширип, дус келген нәрсе менен аўқатланыўым себепли шатылдым. Мен ислемеген нәрсе жоқ, енди кашан өлсем де маған бәри бир. Тек бәринен бурын буның хәммеси қалай болғанын мениң айтып бериўим керек. Мениң қәдимги геллекесер деген атақты алғым келмейди.

Оған сөйлеўге рухсат етип «заң қәдесин бузып алған жоқпыз ба» деп инспектор менен еки тергеўши асығыс түрде кеңесип алды.

— Доктор, сиз қалай деп есаплайсыз, оның аўхалы хақыйқаттан да қәўипли ме? — деди маған бурылып инспектор.

— Аўа, күтә қәўипли, — дедим мен.

— Олай болса әдил суд мәплеринде оннан сораўжуўап алыў бизлердиң миннетимиз, — деди инспектор. — Енди айтабер Джефферсон Хоуп, бирақ, және бир ирет ескертемен: сизиң айтқанларыңыз протоколға жазып киргизиледи.

— Рухсат етсеңиз мен отырайын, — деп тутқын өтиниш сорап жанындағы стулға отырды. — Усы аневризма кеселлигинен тез шаршап қала беремен, оның үстине буннан ярым саат бурын арамызда қатаң төбелес болды ғой. Мениң хәзир төримнен гөрим жуўық болып тур, сонлықтан да сизлерге болмаған — өтирик гәпти айтпақшы емеспен. Сизлерге мениң айтатуғынымның хәммеси-нағыз хақыйқат болған ўақыт, ал

сизлер өған қандай баға бересиз-ол жағы хәзир мени қызықсындырмайды.

Джефферсон Хоуп стулға арқасын сүйеп шалқая отырды хәм өзиниң басынан кеширген таң қаларлы тарийхын айта баслады. Ол басынан кеширгенлериниң хәммесин әпиұайы бир әңгимедей етип әсте-ақырын бастан аяқ қалдырмастан айтып берди. Оның төмендеги айтқанларының дурыс екенлигине мен кепил бола аламан, өйткени Лестрейдтиң қойын дәптерин мен қолға түсирип алған едим, ал онда Хоуптың айтқанлары сөзбе-сөз қалдырмастан жазылған еди.

— Бул адамларды жек көргенимниң себебин билиў сизлер ушын онша әҳмийетке ийе емес, ал еки адамзат-әкеси менен қыздың гүнасыз өлиминен олардың себепкер болғанын хәм сол ушын өзлериниң сазайын тартқанын айтыўдың өзи жеткиликли, деп баслады сөзин Джефферсон Хоуп. Сол жынаятты ислеген оларды көп ўақыттан берли әдил судқа тартыўдың маған қолайы түспей келди. Ал мен олардың-қанхор екенин билдим, сонлықтан да олардың судьясы да, қорғаўшысы да, жазалаўшысы да өзим болыўға бел байладым. Егер мениң орнымда болғаныңызда сизлер дер адамларша тап усылай ислеген болар едиңиз.

Олар қыршын еткен қыз буннан жигирма жыл бурын мениң ҳаялым болыўы тийис еди. Оны мықаў Дребберге зорлап-ерксиз қосты, сонлықтан да ол қайғы хәсиретте өлди. Мен өлип жатырған қыздың бармағынан некелесиў жүзигин суўырып алдым хәм өлери алдында қанхор жүзикти көрсин және жазаланып атырған жынаятты ҳаққында ойланып өлетуғын болсын, деп ант еттим. Мен бул жүзикти мудары кисемде сақлап жүрдим хәм Дреббер менен оның шериклесин қолға түсириў мақсетинде еки континентти гезип олардың изинен қуўдым. Олар мени адастырмақшы да болды, бирақ ол хийлесин иске асыра алмады. Егер ертең мен өлегойсам-оның толық итималы бар-онда ислер исимди ислеп әрманыма толық жеттим деген сезимде өлип кетемен. О дүньяға мен оларды өз қолымнан жөнелтип жибердим. Енди маған хәш нәрсениң кереги жоқ хәм хәш нәрседен үмит етпеймен.

Олар бай адамлар еди, ал мен кәмбағал болдым, сонлықтан да дүнья жүзин гезип олардың изинен қал-

май қуыуы тағы аңсат болмады. Мен Лондонға келип жеткен ұақытта кисемде бир де тыйын ақша қалмады, сонлықтан да қандай болмасын жұмыс ізлеуге туұры келди. Атты шабыу хэм оннан пайдаланыу мен ушын хэммесинен аңсат еди: жалланба арбакешлер кеңсесине жолықтым хэм тез ара жұмыс тауып алдым. Мен хожейинге белгили бир муғдарда ақша төлеп турууға тийис болдым, ал оннан зыят табыстың 'хэммеси өзимнің кисеме түсетуғын болды. Ол да анда-санда түсетуғын еди, сонда да еплеп-сеплеп турмыс кеширдим. Ал, көшелерди ажыратып билиу мен ушын ең қыйын ис болды, Лондонның көшелери сыяқлы шатас быжиаған көшелер жақты дуньядағы хеш бир қалада жоқ болыуы итимал. Мен қаланың планын қолға түсирдим, тийкарғы ең үлкен мийманханалар менен вокзалларды ядқа билетуғын болдым, солай етип исим оңайласа баслады.

Мениң усы мырзаларымның қайсы жерде жасап атырғанын билиу бирден маған оңайға түспеди: сораптырып бармаған жерим қалмады хэм ақыр яғында оларды ізлеп таптым. Олар Темзаның аржағындағы Камберуэллде жақсы үскенеленген жеке меншик кишкене мийманханада жасап атырған екен. Мен оларды тауып алған екенмен, демек олар мениң қолымда, деп есаплауға болады. Мен сақалымды өсирип қойдым-мени былайғы адамның таныуы мүмкин болмады. Енди оларды тек көзден тасада қалдырмау керек болды. Мен оларды мудама бақлау астында алыу ушын басқан қәдеми сайын изине түсип жүриуге беккем бел байладым.

Ал, олардың хәр қандай пайытта мениң нәзеримнен тасаланыуы мүмкин еди. Қайда барса да олардың өкшесин басып жүриуиме туұры келди. Гейде олардың изинен өз арбам менен, гейде пиядалап қуудым, бирақ мен ушын арба менен қууы қолайлы, ал олар ушын меннен қутылыу қыйын болды. Енди ерте азан менен ямаса түнде табыс тауып жүрдим, әлбетте. Сонда да хожейиниме қарыздар болдым. Бирақ бул мени тынышландырмады, ең тийкарғысы-олардың тәддийри мениң қолымда болды!

Дурысын айтқанда олар оғада хийлекер екен. Анлып жүр деп қәуипленген болыуы тийис, жалғыз болып, әсиресе кешқурын көшеге пүткиллей шықпай-

туғын болды. Қатарына еки хәпте даўамына арбам менен олардың изинен қалмастан жүрдим, ал олардың бир биринен ажырасып шетке шыққанын бир де ирет көрмедим. Дреббер жийи-жийи ишип жүретуғын еди, ал Стэнджерсон мудама сақлық етип жүрди. Мен оларды күни-түни бақлап жүрдим, ал мен ушын қойлайлы жағдай хәш қандай дуўшакерлеспеди, бирақ мен гүдер үзбедим әрманым тез ара иске асатуғындай көринди. Мен тек көкирегимдеги мынаў кеселлик жарылып кетип, әрманым иске аспай өлип қаларман-аў, деп қорықтым.

Ақыр аяғында бир күни кешқурын олар жасап атырған Торки-Террас деп аталатуғын көшени бойлап, арман-берман жүрип, мен олардың есигиниң алдына арбаның келип тоқтағанын көрдим. Дәрриу сыртқа багаж шығарылды, кейнинен Стэнджерсон менен Дреббер шықты да арбаға минип жөнөп кетти. Жүрегим бирден суў ете қалды, олар Лондоннан басқа жаққа кетпесе болар еди, деп ойладым. Сонлықтан да мен атыма қамшы басып олардың изине түстим. Олар Юстон вокзалына барып түсти, мен бир кишкене баладан атыма қарап турыўды өтиниш етип олардың изинен станцияның залына кирдим. Олар Ливерпульге поездың қашан кететуғынын сорады, дежурный поездың тап хәзир ғана кеткенин, ендигиси бир неше сааттан кейин жөнөп кететуғынын айтты. Стэнджерсон оған өкиниш билдиргендей болды, ал Дреббер оған қуўанды. Вокзалдағы адамлардың арасына суғылысы мен олардың жанына жақынлап бардым хәм аўызларынан шыққан сөздің хәммесин еситип турдым. Дреббер қалада өзиниң азғана жумысының бар экенин, соны питкерип тез қайтып келетуғынын айтты хәм мени усы жерде күтип тур деп Стэнджерсонға буйрық берди. Өзлериниң хәмме жерде бирге жүриўге қарар еткенин ескертип Стэнжерсон оған қарсылық билдирди. Дреббер жумысының пинхамы экенин хәм ол жерге тек бир өзиниң барыўы тийис экенин айтты. Мен Стэнджерсонның айтқан сөзлерин онша анық есите алмадым, ал Дреббер ашыўлы түрде сөгинип Стэнджерсонға өзиниң жалланба хызметкери экенин, сонлықтан да көрсетпе берийге хәқысының жоқ экенин айтты. Стэнджерсонның даўласкысы келмеген болыўы итимал, сол замат: егер сен сон-

ғы поездға кешигип қалсаң, мен сени «Холлидей» мийманханасында күтип тураман, деп Дреббер менен уәделесті. Саат он бірден бурын-ақ қайтып келемен, деп Дреббер дәриу кетип қалды.

Ақыр аяғында мен узақ күткен пайыт келип жетти. Душпанларым жумған жудырығымда болды. Бирге жүрип олар бир-бирин қорғады, ал жекпе-жекте маған қарсылық көрсете алмады. Әлбетте, мен ойланбастан хәрекет еткеним жоқ. Менде алдын ала дүзилген план болды. Қимнің өлтирип атырғанын хәм не ушын өлтирип атырғанын түсинбеген жәбирлеушиден өш алып қумарынды қандыра алмайсаң, Мениң планым бойынша маған жаманлық ислеген адам бурын ислеген гүнасы ушын жазаланып атырғанын анық билиуи тийис болды. Буннан бир неше күн бурын Брикстон-Роуд көшесиндеги адам жасамай бос турған жайларды көзден өткерип жүрген бир мырзаны арбама мингизип жүриуиме туұры келген еди, Сол жайлардан биреуиниң гилти мениң арбамада оның кисесинен түсип қалыпты. Сол күни кеште гилттиң қалғанын билип ол маған келди, мен оған гилтин қайтарып бердим. Ал, мен ол гилттиң үлгисин түсирип алып, сондай гилт соғып беріуе күндиз-ақ буйыртпа берип үлгерген едим. Енди мен сөйтип усы үлкен қалада қәуиптен қорқпастан жасырыныуға қолайлы бир жайға ийе болдым. Дребберди алдап-суұлап ол жерге алып барыу аңсат болмады, сонлықтан да мениң хәзир бир хийле ойлап табыуым керек болды.

Дреббер көшени бойлап пияда жүре берди. Жол-жөнекей бир пивоханаға, ал кейнинен екінши пивоханаға кирди, екіншисинде ол ярым сааттан көбирек уақыт иркилди. Бул жерден ол теңселип шықты, көбирек ишкени билинип турды. Мениң алдымда бир арба турған еди, ол соған минди де жүрип кетти. Ал, мен де иркилип турмастан оның изине түстим. Жакын тақап жүргеним соншелли, хәтте мениң атымның тумсығы оның арабасының артына тирелип жүрди. Бизлер сөйтип Ватерлоо көпиринен өттик, кейин көшелерди бойлап жүрдик, ақыр аяғында ол өзи бурын шығып кеткен жайға келип тоқтады. Буған мен хайран қалдым: бул жерге ол не ушын қайтып келди-ол жағын бир қудайдың өзи билсин, солай болса да мен сақлық жасап, ол жайдан жүз ярд қашықлықта тоқ-

тадым. Ол арбакешке рухсат берип жиберди хәм маған жақынлап келди... Маған бир стакан суу берсеңиз жақсы болар еди. Мениң таңлайым кеуип баратыр, деп ол меннен өтиниш етти.

Мен оған бир стакан суу бердим, ол оны бирден симирип ишип жиберди.

— Енди шөлим қанды, — деди ол хәм жайға кирип кетти... — Солай етип мен шама менен он бес минуттай күтип турдым, бир ўақытта жайдың ишинен төбелесип атырғандай шаўқым еситилди. Кейин ала есик бирден ашылып, жайдан еки адам Дреббер менен бурын мен көрмеген және бир жас жигит ыртқа жууырып шықты. Ол жағасынан қылғындыра ушлап үстинги басқыштан шырыштырып артына бир тепкен ўақытта Дреббер тротуарға барып жалп етти. «Атаңа нәлет, сумырай! — деп бақырды жас жигит хәм оған келтекти көрсетти. — Жас қыздың абырайын төгий қандай болатуғынын көрсетемен саған!» Оның қатты гижинип ашыўланғанынан Дребберди келтеги менен урып жибермесе болар еди, деп мен қорқын турдым. Бирақ ҳарамзада қорқақ Дреббер тура сала алды-артына қарамай қашты. Соннан жууырып келип мениң арбама секирип минди. «Халлидей» мийманханасына» — деп қышқырды ол.

Солай етип ол ҳәзир мениң арбамда отыр! Қуўанғанымнан жүрегим қанасына сыймай кетти және аневризмам тутып өлип қаларманба деп қорықтым. Мен әсте ақырын жүрдим, буннан былай енди не ислеў керек екенлигин ойладым. Оны қаланың қандайда бир сыртына шығарып, адам жүрмей турған жолда жазалаўға болатуғындай көринди маған. Басқа жол жоқ, деп солай ислемекши болып турған ўақытта бул пикиримнен бас тартыўға оның өзи жәрдем етти. Оның және арақ ишкиси келди ол арақхананың алдында тоқтатып, өзи шыққанша күтип турыўды маған буйырды. Бул жерде ол арақхана жабылғанша отырды хәм оннан қатты мәс болып шыққан ўақытта ендиги бийликтің хәммеси, өзимнің қолымда екенін түсиндим.

Оны былайынша ушлап алып өлтирмекши болғансаң деп ойламаңыз. Әлбетте, бул тек кепиллик ғана болар еди, бирақ олай өлтириўге мениң қолым бармады. Мен өлимди ойыншық етиў қалай болатуғынын

өзиниң көриўине мүмкиншилїк туўдырыўды қашан-ақ нийет етип жүрген едим. Американы бойлап гезген ўақытта мен ислемеген жумыс қалмады хәм усы жумыслардың арасында Нью-Йорк университетиниң жанындағы лабораторияда да жумыс ислеўиме туўры келген еди. Усы лабораторияда бир күни профессор зәхәр ҳаққында лекция оқыды хәм студентлерге алколоид деп аталатуғын затты көрсетти. Бул затты ол: Кубла Америкада оқ жайдың оғына жалататуғын зәхәрден алған екен. Бул алкалоид сондай күшли тәсийр жасайды хәтте оның кирттай бир қыйқымы адамды сол замат өлтиреді, деди ол. Мен усы дәри қайсы шийшеге қуйыўлы турғанына сер салып отырдым және хәмме тарқасқан ўақытта қереги болып қалар, деп өзим кишкене бир шийшеге азғана қуйып алдым. Мен дәри-дармақ ислеў, исин де бир адамдай билетуғын едим хәм усы алкалоидтан ерийтуғын еки жумалақ дәри таярлап алдым және оның хәр қайсысын түрине қарағанда оларға уқсас, бирақ хәш қандай зыянсыз дәри менен қоса кишкене еки қутышаға салып қойған едим. Мен утыры келген ўақытта қутышадағы еки жумалақ дәриден өзлерине биреўин таңлап алыўға душпанларымды мәжбүр етемен, ал қалғанын өзим ишип жиберемен деп ойлаған едим. Алкалоид сес шығармастан өлтиреді, ал сүмбесине бет орамал қойып атқанда да шаўқым шығыўы мүмкин. Сол күннен баслап мен жумалақ дәри салынған еки қутышаны мудамы кисеме салып жүретуғын болдым хәм ақыр аяғында мине, олардан пайдаланыў пайты келди.

Түн ярым ақшамнан аўды, ўақыт саат бирге жақынласты. Аспанды булт басқан айсыз қараңғы түн болды, самал гүўилдеп жамғыр шелеклеп қуйды. Бирақ, суўық хәм қараңғы болыўына қарамастан мениң қуўанышым қойныма толғаны соншама, хәтте мен бақырып жибережақ болып та турдым. Мырзалар егер қашанда болмасын алдыңызға бир мақсет қойып, жигирма жыл даўамына тек жалғыз сол мақсетиниң хәққында ойлап жүрип, бирден оған ерисиў күтә жақынласып қалғанын көрсеңиз мениң пайыма тийген қуўанышты сизлердиң қайсысыңыз болса да түсинген болар едиңиз. Мен өзимди азғана басыў ушың темеки шектим, бирақ толып тасқанымнан қолларым қалтырап, жүрегим дүрсилдеп соға берди. Мен көше-

лерди бойлап жүрдим хәм барлық жерде ғарры Джон Ферье менен мениң сүйикли қызым Люси қараңғылық пердесиниң аржағынан маған күлимсиреп қарай берди, мен оларды мырзалар, хәзир сизлерди көрип турғанымдай анық көрдим. Олар Брикстон – Родтағы жайға барып тоқтамағанымша биреуи атымның оң жағында, биреуи шеп жағында пүткил жол бойына мениң алдымда жүрди.

Дөгеректе тири бенде жоқ еди, жамғырдың тысылысынан басқа селт еткен сес еситилмеди. Арбамның ишине қарап едим, арқалыққа шалқая Дреббердин құрылдап уйықлап жатырғанын көрдим. Мен оның ийнинен тарттым...

— Келдик, арбадан түссеңіз болады, — дедим мен.

— Бопты, хәзир, — деп миңгирледі ол.

Ол бизлерди өзиниң мийманханасына алып келди деп ойлаған болыуы тийис — үндеместен арбадан шығып тентиреклеп соқпаққа түсті. Мениң оны қолтығынан ушлап жүриуиме туұры келди, оның мәслиги еле тарқамай атырған екен. Мен гилт пенен есикти аштым хәм оны дәлизге киргиздим. Сизлерге дурысын айтайын: ғарры менен қыз мудама бизлердин алдымызда жүрди.

— Бул қандай дозақый қараңғылық, — деп орнынан қозғалмастан гүбирленип сөйленди ол.

— Хәзир шыраны жағамыз, — дедим мен хәм шырпыны шағып, өзим алып келген пилте шамды жақтым. — Ал Енох Дреббер, — деп оған бурыла қарап хәм өз бетиме шамның жақтысын түсиріп: мен киммен? — деп тағы да сорадым оннан.

Ол маған мәскүнемлерше тигилип қарады. Бирден оның бет-әпшери бузылып, көзлеринде қорқыныш белгилери пайда болды, ол мени таныды! Бет жүзинен қаны қашып ол кейин шегинди, тислерин қышырлаты, оның маңлайынан тер шықты. Ал, мен буның хәм-месин көрип, арқамды есикке сүйеп турып дауысымның барынша қатты ўахақалап күлдим. Өш алып құмар тарқатыўдың мазалы екенін мен мудама билегуғын едим, бирақ, ұсыншама ләззетлениў сезимине ийе боламан деп ойламаған едим.

— Нағыз ийт екенсең! — дедим мен. — Солт-Лейк-Ситиден баслап Петербугқа дейин мен сениң изиннен қуудым хәм сен бәрхама менен қаша бердин. Хәзир

ендй сениң саяхатың таўсылды-екеўимизден биреўимиз ертеңги танның атыўын көре алмаймыз.

Ол кейин шегине берди, мени ақылынан адасқан-жилли адам екен, деп ойлағанын мен оның бет жүзине қарап турып түсиндим. Дурысында да мен жилли болған адамдай едим. Мениң қан тамырларым-жүрегим темирши устаның шөккиши сыяқлы соғып турды: егер бирден мурнымнан қан атлығып шығып азырақ жеңилдеспегенде мениң аўхалым қыйын болатуғын еди..

— Қалай, Люси Ферье есиңе түстиме? — деп бақырдым мен хәм есикке иштен қулып урып, гилтти оның тумсығына тақап көрсеттім. — Сен, жазаланыўды узақ ўақыт күттиң хәм ақыр аяғында сениң демиң таўсылды, — дедим мен.

Мен оның қорқақлық етип, ийегиниң кемсеңлеп кеткенин көрдим. Әлбетте, оның кеширим сораўына да болатуғын еди, бирақ буның пайдасыз экенин ол түсинди.

— Сен мени өлтирежақсаңба? — деп былдыўлады ол.

— Неге мен сени өлтиреди екенмен? — дедим мен: — Сениңше қутырған ийтти қуртыў-адам өлтирген болып санала ма? Сизлер әкесин өлтирип, қызын алып қашып, өзиңниң пасық ғаремиңе қамап қойған ўақытта мениң қәдирдан сүйикли бийшара қызымды сен аядың ба?

— Оның әкесин өлтирген мен емес! — деп бажылдады ол.

— Бирақ оның гинасыз пәк жүрегине жара салған сен! — деп бақырдым мен хәм оған қутышаны усындым. — Мейли, бизлердиң тәғдийримизди бир алланың өзи шешсин. Мына жумалақ дәриден қәлегенинди алып жут. Буның биреуи-әжел, екиншиси-өмир. Мен сеннен қалғанын жутамам. Жақты дүньяда әдилликтиң бар экенин ямаса жоқ экенин көзимиз бенен көремиз.

Қорыққанынан жыйрылып бүкленип кеширим сорап баслады, бирақ, мен пышағымды қынынан суўырып алып, оның алқымына тақадым хәм ақыр аяғында ол мениң айтқаныма көнди. Кейин мен қалған дәрини ишип жибердим хәм бизлер қайсысымыздың өлетуғынымызды күтип, бир-биримизге қарсы қарап бир минутқа жақын ўақыт үндеместен турдық. Дәриниң дәслепки (хазарын сезген) ўақытта оның бет жүзиниң қандай аўхалға түскенин хеш қашан ұмытпайман, ол

зәхәр жутқанын түсинди! Мен ўахақалап күлдим хәм оның көз алдына Люсидиң жүзигин көрсеттим. Буның хәммеси бир неше секунд ишинде болып өтти-алкалойд тез тәсийр жасады. Оның бет-жүзи ыржым-тыржым болып кетти, ол қолларын алға созып, тентиреклеп барып, қырылдаған сес шығарып еденге бирден бойын таслады. Мен оны аяғым менен төңкерип шалқасына жатқардым хәм жүрегине қол салып көрдим. Жүрегиниң соғыуы тоқтапты. Ол өлген екен!

Мениң мурным қанап кетти, бирақ мен оған хеш қандай итибар бермедим. Усы қаным менен дийўалға жазыу не ушын ойыма келгенти мен билмеймен. Мүмкин тентеклик етип, дийўалға жазыу жазып, полицияны бағдардан алжастырмақшы болған шығарман. — себеби сол ўақытта мениң кеўлим қуўанышқа толып, жаным жай тауып, жүрегим әдеўир жеңиллескен еди! Нью-Йоркта қандай да бир өликтиң табылғаны, ал оның астына «KASHE» деген сөз жазылғаны мениң ядыма түсти: буны қандай да бир астыртын жәмийет ислеген болыуы тийис, деп жазған еди, сол ўақытта газеталар. Бул Нью – Йоркты астан-кестен еткен еди, енди Лондонды да тап сондай астан-кестен етпекши болып, мен өз қаныма бармағымды батырып алып көзге көринерли жерге усы сөзди жазған едим. Кейин мен арбама бардым, көшеде селт еткен сес жоқ, ал жамғыр бурынғысынша еле қуйып тур. Арбама минип, енди жүрип кетейин деп турған ўақытта Люсидиң жүзигин бәрхама салып қоятуғын кисеме қолымды суғып көрип онда жүзиктиң жоқ екенин билдим. Бирден мениң төбеме муздай суў қуйылғандай болды — өйткени ол жүзик менде оннан (Люсиден) қалған жалғыз естелик еди. Оны Дреббердиң денесин услап көриўге еңкейген ўақытта түсип кеткен шығар деп ойлап, мен арбамды шетирекке қойып жайға қарата жуўырдым-қалай болмасын жүзикти табыу ушын мен хәрқандай тәүекелшиликке таяр турған едим. Бирақ жайдың алдында оннан шығып киятырған полицияның қолына сәл түспей қалдым хәм меннен гуманланбауы ушын мәс адам болып дүс-төмениме жатып алдым.

Мине, солай етип Еңох Дреббердиң әжели усы жерде келди. Енди Стэнджерсонға да сондай шара қолланыўым хәм Джон Ферьениң қаны ушын оннан

өш алыұым керек болды. Оның «Холлидей» мийманханасына түскенин билгенликтен мен күни бойы усы жерде сандалып жүрдим, бірақ ол көшеге ҳеш қандай шықпады. Дреббер вокзалға бармағаннан кейин ол бир нәрседен гүдикленип сыртқа шықпай отырған шығар, деп ойладым мен. Усы Стэнджерсон күтә хийлекер адам еди, сонлықтан да ол мудама қырағы болып жүрди. Бірақ мийманханадан шықпастан менен жасырынаман, қуұлығын асыраман деп ол бийкар ойлады. Тез ара мен оның жатқан жайының терезесин анықладым ҳәм ертеңине таң жаңа атып киятырған ұақытта мийманхананың артында қуры жатырған зәңгілерден биреуин әкелип оның жайының терезесинен ишке кирдим. Буннан жигирма жыл бурын төккен қан, қыйған жан ушын сениң жазаланатуғын ұақтың жетти, дедим мен оны оятып. Мен оған Дреббердин өлгенин айттым ҳәм жумалақ дәридең биреуин таңлап алыұды усыныс еттим. Өз өмирин сақлап қалыұдың бирден бир мүмкиншилигиниң орнына ол төсегинен секирип турып мениң жағамнан услап қылғындыра баслады. Қорғанып жүрип мен оның жүрегине пышақ урдым. Қалай өлсе де оған бәрибир-қанхордың қолының зәхәрсиз дәрини алыұына құдретли әр-ұақ жол қоймайтуғын еди.

Қудайға шүкир, мен сөзимди таұыса келдим, деген менен мен күтә шаршадым. Азғана жол ғәрежет таұып алыұды ҳәм Америкаға қайтыұды нийет етип мен және де бир-еки күн жолаұшы тасыдым. Солай етип мине, бүгин хожейинниң шарбағында турған ұақытта үсти-басы алба-дулба бир кишкене бала бул жерде Джефферсон Хоуп исмли арбакеш бар ма? — деп сорады. Оны Бейкерстриттеги 221-б номерли жайға келиўге шақырып атырыпты-мыш. Ғеш нәрседен гүманланбастан мен ол жерге жетип бардым ҳәм бул жерде мынаұ жас жигит қәпелимде мениң қолыма шырт еткизип кисен салды, ал оның шаққан ислегени соншама ҳәтте мен не екенин абайламай қалдым. Мине, усының менен мырзалар, мен ҳәммесин айтып болдым. Мени адам өлтириұши-қанхор деп санауыңызда мүмкин, ал мен өзимди әдил судтың сизлер сыяклы хызметкеримен, деп есаплайман..

Бул тарийхты ол соншама қызықтырарлы етип айтып берди, ҳәтте бизлер оның сөзин бөлместен дық-

қат қойып тыңлады. Оның айтып берген хәм ислеген барлық жынаятларын хәтте қәниге тыңшы-из кесіу-шилер де үлкен қызығыушылық пенен тыңлаған болар еди. Ол сөзин тауысқан уақытта жайдың ишитым-тырыс болды, тек өзиниң стенографиялық жазыуының соңғы қатарларын жазып атырған Лестрейдтиң қәлеминиң сықырлысы ғана еситилип турды.

— Мен және бир жағдайды анықламақшыман, — деди ең соңында Шерлок Холмс. — Жүзикти алып кетиу үшін келген сизиң шериклесиңиз ким?

Джефферсон Хоуп хәзиллесип мениң достыма көзин қысты.

— Енди мен өз сырымды жасыра алмайман, — деди ол, — бірақ басқаларға да кесиримди тийгизгим келмейди. Мен сизиң жазған дағазаныңды оқып көрдим хәм оны мениң ушын құрылған дузақ, ямаса мениң жүзигим хәқыйқаттан да көшеден тауып алынған шығар, деп ойладым. Мениң бир достымның сизлерге барғысы хәм оны тексерип көргиси келди. Оның сизлерге қатты пәнт бергенин сиз бийкарламайтуғын шығарсыз.

— Хәқ ис, хәқлығына барады, — деп мақуллады оның сөзин Холмс.

— Мырзалар, — деди дауысын көтерип гәрдийген инспектор, — қалай болса да белгиленген тәртипке бағыныуымыз керек. Бул тутқын пийшемби күни суд алдында жууап береді, сондай-ақ судқа сизлер де шақырыласыз. Ал, соған дейин буның жууапкершилиги мениң мойнымда болады.

Ол қонырау етти: тюрьма хызметкерлеринен екеуи келип Джеффорсон Хоупти алдына салып алып кетти, ал Шерлок Холмс пенен бирге бизлер участкадан сыртқа шықтық хәм арба шақырып алып Бейкер-стритке жөнep кеттик.

VII Бап

АҚЫРҒЫ ЖУУМАҚ

Пийшемби күни бизлердиң хәммеиздиң судқа шақырылатуғынымыз ескертип тапсырылды, ал пийшемби таңы атқан күни бизлердиң гүүалығымыздың кереги болмай қалды, өзиниң қатал хәм әдил хүкимин шығарыу үшін жоқары судья Джефферсон Хоупты өзине шақырыпты. Қамалған күни түнде оның

аневризмасы тутапты, ал азанда барып қараса, ол булдүньяда бийкарға жасамағанын хәм өз миннетин ылайықлы жақсы атқарғанын ойлап хәм ләззетленгенинен күлимсиреп тюрьма бөлмесиниң еденинде өлип жатырған екен.

— Грегсон менен Лестрейд енди өзлериниң шашын жулып қыйналып атырған шығар, — деди Холмс кеште бизлер усы Ұақыяны талқылап атырған Ұақытта. — Хауп өлип қалды, енди олардың үлкен абырайға ийе болыу үмити үзилди.

— Жынаятшыны услап алыу ушын мениңше олар ҳеш нәрсе ислеп жарытпады ғой, — деп ескерттим мен.

— Бул дүньяда қаншама ислесеңиз де бақаланбайды, — деди Холмс күйинген түрде. — Ең тийкарғысы өзиңниң күтә көп ис ислегениңе адамларды исендире билиу. Бирақ, бәри бир мен усы тергеу исинен ҳеш қашан бас тартпас едим, — деди ол тағы да қуўанышлы түрде азғана үзилспеден кейин. Мен бундай қызық хәдийсени бул өмиримде ушыратпаған едим. Бул хәдийсе қаншама әпиұайы болса да оннан көп сабақ алыуға болады.

— Әпиұайы дедиңиз бе? — деп таңландым мен.

Мениң таңланғаныма Холмстың күлкиси келди.

— Әлбетте, бул исти ҳеш бир қыйын деп айтыуға болмайды, — деди ол. — Мине, сизге оның әпиұайы екенлигин дәлийлlep берейин. — ҳеш кимнен жәрдем сорамастан-ақ қәдимги ақыл жууыртыу арқалы үш күн ишинде мен жынаятшыны услап ала билдим.

— Буның дурыс! — дедим мен.

— Әдеттен тыс хәдийсе иркиниш жасағаннан гөре бизниң исимиздиң аңсатқа түсиуине тезирек жәрдем етеди, деп мен сизге бурынырақта айтқан едим. Усындай Ұазыйпаны шешкен Ұақытта бурын болып өткен хәдийселер көз қарасынан ақыл жууырта билиу оғада үлкен әхмийетке ийе. Бул айрықша әхмийетке ийе уқыплылық, оны рауажландырыу қыйын емес, бирақ хәзир бул ис пенен шуғылланып атырғанлар неликтен де аз. Алдын ала ойланып ақыл жууыртыу күнделикли турмыста да анағурлым пайдалырақ, солай болса да кейин ойлап ақыл жууыртыу хәзир әдетке айланбай атыр. Хәзир елиу адамнан тек биреуи хәр тәрепле талқылап ақыл жууырта алады, ал қалғанлары тек синтезлеу арқалы ғана ойлайды.

— Сизің сөзіңізге менің онша түсинбей турғандымды мойынлағым тийіс, — дедім мен.

— Мен де солай ойлаған едим. Буны анығырақ етип түсиндирип берейін. Көпшилик адамлар, егер сиз оларға фактлердің хәммесін биринің изинен бирин атпа-ат көрсетип берсеңіз ғана олар сизге алдын ала жуўмағын айтып береді. Олар фактлерди иштен салыстырып, мынадай хәдийселер болып өтиўи тийіс, деп жуўмақ шығара алады. Бирақ оғада аз адамлар сол хәдийсениң нәтийжесин билип алып, ақыл мийнети менен жумыс ислеў уқыбына ийе болады, усы уқып бул нәтийжелерге ерисиўге қандай нәрселер себепкер болғанын бақлап отырыў мүмкиншилигин береді. Минен, усындай уқыпшылықты мен бурын болып өткенлер менен салыстырып ямаса хәртәреплеме ақыл жуўыртыў деп атайман.

— Енди түсиндим, — дедім мен.

— Бул мәселе атап айтқанда хәр тәреплеме ақыл жуўыртыў арқалы шешиледі: бизлер оның нәтийжесин билип алдық хәм оған себепкер болған нәрселердің хәммесин өзлеримиз таўып алыўымыз тийіс болды. Мен өз ақыл жуўыртыўымның хәр қыйлы басқышларын сизге көрсетип бермекшимен. Ең басынан баслайық. Алдын ала хеш қандай идеяларға өзим исенбестен жайға пиядалап барғаным сизге мәлим. Туўрысынан келгенде мен бәринен бурын тас төселген соқпақты тексерип шықтым, ол жерде арба дегершигинің анық билинип турған излерин көрдим, ал сораў-жууап алыў арқалы бул жерге арбаның тектүнде келген болыўы мүмкин екенин анықладым. Арба дегершиклери араларының тар екенлигине қарап отырып, буның көбинесе мырзалар минип жүретуғын Лондонның қәдимги жеке меншик пайтон арбасы емес, ал жалланба арба екенине исендим.

Былайынша айтқанда бул дәсленки буўын болды. Оннан кейин мен соқпақ пенен бағшаның ишинде есте ақырын жүрдим, ол соқпақ ылай екен, яғный ондағы излер анық билинип жатыр екен. Әлбетте, бул соқпақ сизге былайынша жүрип басқыланғандай болып көринди, ал менің көре-көре шыныққан көзим ушын ылайдың үстиндеги хәр бир белги үлкен әхмийетке ийе болды. Излеў исинде изди таныў хөнеринен әхмийетлирек хеш нәрсе жоқ, соған қарамастан биз-

де оған дыққат дерлик аударылмай отыр. Бахтыма бола мен бул ис пенен көп шуғылландым хәм узақ уақыт ис жүзинде қолланыу нәтийжесинде излерди ажыратып таныу уқыбы мениң тәбиятыма синди хәм еккинши кәсібим болды. Мен көпшилик адамлардың басқыланып қалған излерин көрдим, ал олардың арасында полиция келгенге дейин бағшаның ишинен жүрип өткен еки адамның изин анық ажыратып билдим. Усы еки адамның бурынырақта жүрип өткенин анықлау қыйын болмады айрым жерлерде олардың излерин көпшилик басқылап кеткен еди. Солай етип еккинши бууын табылды. Усы еки адамның бул жерге түнде-ақ келгенин мен қашан билдим, аяқларының адымына қарап олардың биреуиниң узын бойлы екенин, ал еккиншисиниң сәтең кийингенин аңғардым-буған оның аяқ кийими излериниң жылтырап турғаны дәлийл болды.

Мениң усы болжауларым жайдың ишине кирген уақытта тастыйықланды. Мен бул жерде аяғына сәтең ботинка кийип жатырған адамды ушыраттым. Демек, буны узын бойлы адам өлтирген екен деп ойладым. Өликтің жарақатланған жери көринбеди, оның бет жүзинде қатып қалған қорқыныш белгилерине қарай отырып, мен оның өз айыбын алдын ала мойынлағанына исендим. Топа-торыстан жүреги жарылып ямаса басқа кеселликлерден өлген адамлардың бет жүзинде хеш қандай қорқыныш белгилери болмайды. Өликтің аузын ийискелеп көрип мен азғана қышқылтым ийисти сездим хәм оны зәхәр ишиуғе мәжбүрлеген екен, деген жуумаққа келдим. Буны оның бет жүзиндеги жийиркениу және қорқыныш белгилери тастыйықлады. Мениң усылай исениуиме өзиме белгили фактлерге сүйенип жуумақ шығаруу усылы жәрдем етти, оны басқаша болжау мүмкин емес еди. Бул жерде адам өлтириудин қандайда бир жаңа усылы қолланған деп ойламаныз. Зорлап зәхәр иштириу жынаят хроникасында хеш қандай жаңалық болып саналмайды. Зәхәр таярлау тарауында ислеитуғын хәр қандай илимпаз Одессадағы Дольскийдин ямаса Монпольдеги Летюрьдин басына түскен исти дәрхал есине түсирген болар еди.

Енди мениң алдымда тийкарғы мәселе-усындай жынаят ислеуғе не себепкер болған?-деген мәселени

шешиў ұазыйпасы турды. Тонаўшылық емеслиги көзге айқын көринип тур, өликтің барлық затлары орынлы орнында қалған. Оның сиясат ямаса ҳаял жөнинде өлтирилген болыўы да мүмкин. Мен оны бәринен бетер ҳаял жөнинде өлтирилген шығар, деп болжамақшы да болдым. Сиясат туўралы адам өлтириўшилер өз исин ислеп болып мүмкиншилиги болғанынша ол жерден тезирек кетиўге тырысады. Бул қанхорлық керисинше ҳеш қандай асықтастан исленген, бөлмениң ишинде жынаятшының арман-берман жүрген излери көринип жатыр, демек ол бул жерде әдеўир ұақыт иркилген. Оның өлтирилиўине шамасы сиясий характердеги емес, ал жеке характердеги мақсетлер себепкер болған ҳәм оннан алдың ала ойланылған қатаң өш алыў талап етилген. Дийўалдағы жазыўды көрген ұақытта мен өз пикирима бурынғыдан бетер исеңдим. Жазыўдың көзден тасаланыў-жол таслау ушын исленгенин түсиндим. Жүзик табылған ұақытта мен бул мәселени үзил-кесил иешилди, деп есаплардым. Қанхордың бурын өлген ямаса ҳәзир алыс бир жерде жасап атырған қандайда бир ҳаял ҳаққында өзи өлтирген адамға ескертпекши болғаны биллинип турды. Мине, усы жерде Қливлендке телеграмма жиберген ұақытта Дреббердің өмириндеги қандайда бир айрықша жағдайды билиў сени қызықсындырмады ма? — деп мен Грегсоннан сораған едим. Бул сораўға оның «жоқ» деп жуўап қайтарғанын сиз умытпаған болыўыңыз керек.

Буннан кейин мен бөлмениң ишин бирме-бир тексерип шықтым, қанхордың бойы жөниндеги мениң болжаўым тастыйықланды, ал соның менен бир ұақытта мен оның трихинополь сигарасын шегетуғынын, тырнақларының өсик екенин билдим. Айқасуў излериның көринбегени себепли мен қан зорығыў нәтийжесинде қанхордың мурнынан аққан деп жуўмақ шығардым. Едендеги қан дақлары оның атлаған адымына сәйкес келди. Қаншама суйық қанлы болса да, күшли сезим бийлеген адамның мурнынан қан кетиўи сийрек ушырасады, сонлықтан да мен жынаятшыны узын бойлы, қарыўлы ҳәм қызыл шырайлы адам болыўы итимал деп атаўға тәуекел еттим. Мениң пикирлеримнің дурыс екенлигин кейинги ұақыялар дәлиллеп берди.

Жайдан шыға сала мен Грегсонның жиберген қәтеликлерин дүзеттим. Мен Енох Дреббердің неке-лесіуіне тийисли болған фактлерди хабарлау қақ-қындағы өтিনিшлер менен шекленип Кливленд поли-циясының начальнигине телеграмма жибердим. Оннан толық жууап алдым. Мен ҳәзир Европада болып атыр-ған өзиниң әзелий ески бәсекелеси Джефферсон Хоуп деген биреуден қорғаныуды нызам бойынша Дреббер-дің өтিনিш еткенин билдим. Солай етип құпия сыр-ды ашатуғын гилт мениң қолыма тийди, — енди тек қанхорды ұслап алыу керек болды.

Жайға Дреббер менен бирге кирген адам арбакеш-тен басқа ҳеш ким болыуы мүмкин емес, деп уйғар-дым мен ишимнен. Егер биреу көз-қулақ болып тур-мағанда аттың өзінше көшеде жүриуі мүмкин емес-лигин оның излери көрсетип турды. Усы уақытта арба-кеш жайда болмай қайда болған? — деп сорауға туу-ры келди. Оның үстине ҳәр қандай дени дурыс адам өзін әшкара ететуғын үшінши бир адамның көзинше ойындағы жынаятты ислей алады деп болжау да орын-сыз болады. Сонлықтан да ақыр аяғында Лондонда биреуди аңлыяжақ болған адам арбакеш болып аң-лыудан басқа жақсырақ жолды таба алмайтуғынын көз алдымызға келтирейик. Усы пикирлердің хәмме-син улымаластыра отырып мен Джефферсон Хоупты пайтахт арбакешлериниң арасынан излеу керек, деген пикирге келдим.

Егер ол арбакеш болса ҳәзир бул жұмысын таслап кетиуі де мүмкин. Керисинше оның көз қарасы бойын-ша кәсибин тосыннан өзгертиу менен басқалардың дыққатын өзине аудардыуы да итимал. Бәринен дуры-сырағы белгили бир уақытқа дейин ол өз исин ислей береді. Оның өз исин өзгертиу итималы да бар. Оны ҳеш ким танымайтуғын елде жүрип өз исин өзгертиу-дің оған не кереги бар? усыларды ойлап мен көше балаларынан излеуши полиция отрядын дүздим хәм маған керекли адамды излеп таппағанша тынбауды тапсырып, оларды кирейге арба жаллайтуғын барлық мәкемелерге тарқатып жибердим. Бул балалардың оны қалай алып келгенин хәм оннан мениң қалай тез пайдаланғанымды сизлер ис жүзинде көрдиңиз. Стэн-джерсонның өлтирилиуи мен ушын толық күтилмеген жағдай болды, бирақ ҳәр қандай жағдайда да мениң

усылай ислеуім тийис еди. Ақырғы жуўмағында тири қалыўыма гүманланбайтуғын зәхәрсиз жумалақ дәрини ишип жибергенимди де билесиз. Мине, көрип турғаныңыздай-ақ тергеу тексерилген барлық ис үзликсиз хәм дурыс логикалық жуўмақ шығарыўдың өзінше бир шынжырынан ибарат.

— Хақыйқаттан да оғада әжайып ислегенсиз! — деп таңландым мен. Сизиң сиңирген мийнетиниз пүткил халық алдында мойынланыўы тийис. Усы ис ҳаққында сизиң мақала жазыўыңыз керек. Егер өзин жазбасаң оны мен жазаман!

— Не ислесениз де ерик өзинизде, доктор, — деди Холмс. — Бирақ, дәслеп мынаны оқып көриңиз.

Ол мениң қолыма «Эхо» газетасының бүгинги шыққан санын услатты. Газетадағы ол маған көрсеткен кишкене мақала Джефферсон Хоуптың иси туўралы жазылған екен.

«Енох Дреббер мырза менен Джозеф Стэнджерсон мырзаны өлтирип айыпланған Хоуп деген биреудин топа-торыстан өлип қалыўы себепли халық мақтаныш сезимине бөлениў мүмкиншилигинен айрылып қалды. — деп жазылыпты мақалада. — Бул жынаяттың бұрыннан узақ ўақыт әрман еткен душпанлық тийкарында исленгени, онда муҳаббат пенен мормонизм дининиң үлкен роль атқарғаны жөнинде абырайлы дәреклердин берген мағлыұматларына ийе болыўымызға қарамастан бизлер бул истиң бастан аяқ хәммесин енди толық биле алмайтуғын шығармыз. Өлтирилген адамның екеуи де жаслық жылларында «Ақыр заман әулийелери» диний қәуиминиң ағзалары болыпты-мыш, ал тюрмада қайтыс болған Хоуп та Солт-Лейк-Ситиде жасалты-мыш деген гәплер де бар. Егер бул иске сырттан екнши биреулер араласпаған болса, онда хәр қандай жағдайда бул бизиң излеуши полициямыздың жумсаған күш-жигериниң айқын дәлийли болып табылады және сырт ел адамларының Британия жеринде емес, ал өз ўатанында бир-биринен өш алысыўы, Британия жерине қайтып жоламаўы ушын бул сабақ болар еди. Скотленд-Яртдың белгили излеушилери Грегсон мырза менен Лестрейд мырзаның қанхорды қатаң шеберлик пенен услап алыў хұрметине ийе болғаны хеш ким ушын сыр емес. Жынаятты излеу исинде бир қанша уқыпқа ийе болған хәўескер излеуши

мырза Шерлок Холмс деген биреудің квартирасында ушлап алынған, усындай устазларға ийе бола отырып, келе-келе онын жынаятты әшкаралау хәнеринде үлкен табысларға ерисетуғынына бизлер исенемиз. Олардың көрсеткен хызметин мойынлау иретинде излеушиниң екеуи де ылайықлы сыйлық алады, деген гәп бар».

— Ең баста-ақ мен сизге айтпадым ба? — деди күлип Шерлок Холмс. — Солардың ылайықлы сыйлық алыуын тәмийинлеу ушын сизиң менен биз усы шым қызыл ирендеги этюдти үлги етип усындық.

— Хәш гәп, — дедим мен, — фактлердиң хәммеси мениң күнделигиме жазылды, сонлықтан да олар туу-ралы халық түбинде биледи. Ал, уақытша сиз өзин-издиң жеңиске ерискениңиз бенен қанаатланып Римдеги бир сықмардың төмендеги сөзлерин айтып жүре турасыз:

„Populus me silidat, at mine pleando
Ursb domi simul al nummos —Contem-
plar in arca“¹

---

¹ «Мейли, олар маған қатты наразы бола берсин, ал мен онын есесине өз сандығыма сүйсиниң, өз үйимде қәлегенимше қолларымды шаппатлап отыра беремен депти».

Герации. Сатары, I., 66-67 бетлер.

Артур Конан Дойл

На каракалпакском языке

КРАСНЫМ ПО БЕЛОМУ

Рассказы о Шерлоке Холмсе

Издательство «Каракалпакстан»

Нукус — 1992.

Редакторы *А. Садықов.*
Қарап шығарған: *З. Ишманова.*
Художниги *И. Қыдыров*
Худ. редакторы *А. Аметов*
Тех. редакторы *К. Бекниязов*
Корректоры *Ж. Алманова.*

ИБ 4094

Теріуге берілген уақты 4. IX. 92-ж. Басыуға рұхсат етилген уақты 7. XII. 92. ж. Қағаз форматы 84 x 108^{1/32} Типографиялық қағаз №2 Әдебий гарнитура, кегль №10 Жоқары баспа усылында басылды. Көлеми 4,5 баспа табақ. 7,56 шертли баспа табақ, 7,58 есап баспа табақ. Тиражы 4000 Заказы 265 Бақасы шертнама бойынша. «Қарақалпақстан» баспасы, Нөкис қаласы, К. Маркс көшеси, 9.

Қарақалпақстан республикасы Баспа сөз бойынша Мәмлекетлик комитетиниң «Правда» газетасының 50 жыллығы атындағы Нөкис полиграфкомбинаты. Нөкис қаласы, К. Маркс көшеси, 9.